

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
VE
TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAT YÜKSEK

GAZİANTEP
MAYIS 2010

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAT YÜKSEK

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Rüstem YANAR

GAZİANTEP

MAYIS 2010

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE POLİTİKALARI, TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

MURAT YÜKSEK

Tez Savunma Tarihi: 07/05/2010
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AĞIR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin, Yüksek Lisans Tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf AKAN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımdan okunmuş, kapsam ve nitelik bakımından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Rüstem YANAR
Tez Danışmanı

Bu tez, tarafımızdan okunmuş, kapsam ve nitelik bakımından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Rüstem YANAR

.....

Yrd. Doç. Dr. Metin YILDIRIM

.....

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYTEKİN

.....

ÖZET
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE POLİTİKALARI, TÜRKİYE
ÖRNEĞİ

YÜKSEK, Murat
Yüksek Lisans Tezi, İktisat ABD
Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Rüstem Yanar
Mayıs 2010, 148 Sayfa

Sanayi Devrimi'ne kadar doğal dengesini koruyabilen dünya, son 150-200 yıl içinde sanayide makineleşme ile kitle üretimine geçilmesi neticesinde doğal dengesini koruyamaz hale gelmiştir. Bunun neticesinde, ekonomik kalkınma ve gelişme, beraberinde çevre kirliliklerini getirmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batılı ülkeler hızlı bir kalkınma sürecine girmişler ve yıkılan şehirlerini ve sanayilerini yeniden inşa ederken çevreyi korumayı genellikle gözardı etmişlerdir. Ancak belli bir süre sonra, artık çevrenin kendini düzeltemediğinin farkına varılmıştır. Bunun neticesinde, sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmış ve kalkınmanın ancak sürdürülebilir olduğu zaman anlamlı olacağı, çevreye zarar vererek ve çevreyi hiçe sayarak yapılacak olan kalkınmanın, faydadan çok zarar getireceği düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Bu çerçevede dünyada, Avrupa'da ve Türkiye'de yapılan çalışmalar incelenmiş ve ülkemizdeki çevre politikalarına genel bir bakış getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre, Türkiye'de Çevre Politikaları

ABSTRACT
SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENT POLITICS,
TURKEY SAMPLE

YÜKSEK, Murat
M. A. Thesis, Department Of Economics
Supervisor: Yrd.Doç.Dr. Rüstem Yanar
May 2010, 148 Pages

The World can obtain the natural balance, before the Industrial Revolution. In the last 150-200 years in the industry as a result of mechanization and mass production late has become unable to maintain the natural balance. As a consequence, economic growth and development, environmental pollution has brought with it. After the Second World War, European countries have entered a rapid development process and to rebuild the demolished cities and industry while protecting the environment was often neglected. But after a while, now aware of the environment has been corrected itself. As a consequence, sustainable development concept has emerged and development, but sustainable when it makes sense, environmental damage to the environment and in defiance will be the development, the benefits do more harm than the thought of domination has begun. In this context, The World, European countries, Turkey and the studies are analyzed and an overview of our environmental policies were introduced.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ	v
GİRİŞ	1
1.KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA	3
1.1. KALKINMA NEDİR?	3
1.1.1. Kalkınma'nın Tanımı	3
1.1.2. Kalkınmanın Tarihçesi, Kalkınma Yaklaşımları ve Modelleri.....	5
1.1.2.1. Klasik teoride kalkınma	6
1.1.2.2. Keynesyen iktisatta kalkınma.....	9
1.1.2.3. Yapısal değişim modelleri.....	12
1.1.2.4. Neoklasik akımda kalkınma ve kalkınma modelleri	15
1.1.2.5. İçe dönük sanayileşme modeli.....	23
1.1.2.6. Neoliberal teori.....	23
1.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	25
1.2.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tanımı.....	26
1.2.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi.....	28
1.2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Amaçları ve Hedefleri.....	34
1.2.3.1. Sürdürülebilir kalkınma ve sosyal dayanışma.....	34
1.2.3.2. Sürdürülebilir kalkınma ve ekonomi	35
1.2.3.3. Sürdürülebilir kalkınma ve ekoloji	37
1.2.4. Sürdürülebilir Kalkınmanın Stratejisi.....	38
2.ÇEVRE	39
2.1. ÇEVRE	39
2.1.1. Çevrenin Temel Unsurları.....	40
2.1.1.1. Hava ve atmosfer	41
2.1.1.2. Su	42
2.1.1.3. Toprak	42
2.1.1.4. Ormanlar	43
2.1.1.5. Biyolojik çeşitlilik	43
2.2. ÇEVRE BİLİNCİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	44
2.3. GÜNÜMÜZ ÇEVRE SORUNLARI VE ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR	47
2.3.1. Küresel Isınma ve İklim Değişiklikleri	47
2.3.2. Ozon Tabakasının İncelmesi	49
2.3.3. Toprak ve Su Kaynaklarının Azalması ve Kirlenmesi	50
2.3.4. Biyolojik Çeşitliliğin Azalması	53
2.3.5. Nükleer Kirlilik ve Nükleer Atıklar	54
2.3.6. Hızlı Nüfus Artışı ve Doğal Kaynakların Azalması.....	55
2.4. ÇEVRE İÇİN KÜRESEL POLİTİKALAR VE ULUSLAR ARASI İŞBİRLİĞİ.....	57
2.4.1. Birleşmiş Milletler (UN)	57
2.4.2. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)	59
2.4.3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD).....	60
2.4.4. Dünya Bankası (WB)	61

2.4.5. Avrupa Birliği (EU)	63
2.5. ÇEVRE İLE İLGİLİ ÖNEMLİ ORGANİZASYON VE BİLDİRİLER	67
2.5.1. Sürdürülebilir Kalkınma Dünya İş Konseyi	67
2.5.2. Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi	68
2.5.3. Ceres Prensipleri	69
2.5.4. Üçlü Sorumluluk	71
2.5.5. Küresel Çevre Yönetimi Girişimi.....	71
3.TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN ÇEVRE	
POLİTİKALARI	73
3.1. TÜRKİYE’DE ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRE İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER	73
3.1.1. Çevre Kanunu	74
3.1.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)	80
3.1.3. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Çevre.....	83
3.1.4. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı	88
3.1.5. Diğer Yasal Düzenlemeler	97
3.1.5.1. Katı atıkların yönetimine ilişkin yasal düzenlemeler	97
3.1.5.2. Su kirliliğinin önlenmesine yönelik düzenlemeler	98
3.1.5.3. Hava kalitesinin korunmasına yönelik düzenlemeler	100
3.1.5.4. Gürültü kirliliğinin önlenmesine yönelik düzenlemeler	101
3.2. TÜRKİYE’NİN ÇEVRESEL DEĞERLERİ VE ÇEVRE SORUNLARI	102
3.2.1. Kentleşme	102
3.2.2. Sağlıklı İçme Suyu Temini	103
3.2.3. Atıksu Sorununun Çözümü	105
3.2.4. Katı Atıklar Sorununun Çözümü.....	106
3.2.5. Hava Kirliliği	111
3.2.6. Gürültü Kirliliği	112
3.2.7. Erezyon ve Çölleşme Tehdidi	113
3.3. TÜRKİYE’NİN DOĞAL VE KÜLTÜREL DEĞERLERİ	115
3.3.1. Ormanlar.....	115
3.3.2. Biyolojik Çeşitlilik.....	116
3.3.3. Özel Koruma Alanları.....	118
3.3.4. Acil Durum Planlaması.....	118
3.4. TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU ÇEVRE HUKUKU DÜZENLEMELERİ	120
3.5. TÜRKİYE’DE ÇEVRE’NİN YÖNETİM VE ORGANİZASYONU	123
3.5.1. Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Çevre Yönetimindeki Yeri	123
3.5.2. Özel ve Gönüllü Kuruluşların Çevre Yönetimindeki Yeri	132
SONUÇ VE ÖNERİLER	137
SONUÇ	137
ÖNERİLER	141
KAYNAKÇA.....	144
ÖZGEÇMİŞ	148

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 3.1.: Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın Hedefleri.....	96
Tablo 3.2.: Katı Atıklar Temel Göstergeleri	110
Tablo 3.3.: Hava Kalitesi Sınır Değerleri.....	112
Tablo 3.4.: Türkiye Topraklarının Eğim Grupları ve Eğim Yüzdeleri.....	114
Tablo 3.5.: Türkiye'de Orman Alanlarının Azalmasına Neden Olan Başlıca Faaliyetler.....	116

GİRİŞ

Binlerce yıldır, insanoğlu her gün daha iyiye ve daha yüksek refah seviyesine ulaşmak için çabalamıştır. Bu çabalar sırasında gelişmesine kaynak olarak doğanın kendisine sunduğu imkanları ve diğer insanları kullanmıştır. Zaman içinde doğanın kaynakları hızla ve kontrolsüzce tktilmiş, bazı insan toplulukları doğrudan veya dolaylı olarak sömürülmek suretiyle gelişmiş ülkelerin kalkınmasında kullanılmıştır. Bugün itibariyle gelinen noktada ise, belli kesimlerin ve ülkelerin kalkınmasının tek başına yeterli olmadığu, dünyanın tümünün abartılmadan ve kaynaklar tktilmeden gelişmesi ve kalkınması gerekliliğinin farkına varılmıştır.

Günümüz dünyasının ve toplumlarının çözüm bekleyen; ancak zlmek ve iyileştirilmek bir yana gün geçtikçe artarak ve büyüyerek devam eden sorunlarının başında ekolojik sorunlar gelmektedir. İnsanlar ve hükümetler, 2008 yılında görülen ekonomik krizde olduğu gibi, karşılaşılan birçok krizlere çözüm bulmak adına ani reaksiyonlar göstermelerine rağmen; onlarca yıldır devam eden ve dünyanın hızla kirlenmesine ve yaşanamaz bir alan olmasına doğru gidişe, yani ekolojik krize yeterince hızlı reaksiyon gösterememektedirler.

Pek çok ülkede hükümetlerin 1970'li yıllarda başlayıp genişleterek uygulamaya giriştiği evre politikalarına ve uluslar arası alanda yürürlüğe konulan önlemlere karşın, çevresel (ekolojik) sorunlar, zlmek bir yana artarak devam etmektedir. Karşı karşıya olduğumuz bu sorun çözümü çok karmaşık dengelere bağlı olan ve başarıya ulaşmak için dünyamızdaki tüm bireylerin ve devletlerin bir arada, eşgüdüm içinde çalışmasını gerektiren bir sorundur.

Toplumların üstesinden gelmeye çalıştıkları ekolojik sorunlar, nitelikleri gereği bir bütün oluşturmakta, öğeleri arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu anlamda, çevreye ilişkin sorunların tümü, birbiriyle olan ilişkileri çerçevesinde ele

alınırsa, çevre sorunundan söz etmek yerinde olacaktır. Ekolojik sorunların belirtileriyle nedenlerini birbirinden ayırmak konusunda başarısız olmak, sorunu kavramayı ve çözüm üretmeyi güçleştirir. Hava, su, toprak kirliliği, atıklar, emisyonlar, asit yağmurları, ormansızlaşma, kaynakların tükenmesi, ozon tabakasının incilmesi, küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, açlık ve yoksulluğun doğal kaynaklar üzerindeki baskısı, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sorunlar bağımsız sorunlar olmaktan öte, birbiriyle ilişkileri olan çevre sorunlarının başlıcalarıdır.

Türkiye, geçen son yirmi yılda ekonomik ve sosyal açıdan belirgin değişikliklere uğramış, küresel ekonomi içerisinde hızlı şekilde büyümeyi ve diğer ülkeler ile rekabeti başarı ile gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin kalkınma planlarında sanayi, turizm, ulaştırma ve enerji gibi sektörlere diğerlerine göre öncelik verilmiştir. Ekonominin hızlı bir şekilde gelişmesine ilave olarak, ülkenin sosyal yapısı içerisindeki değişiklikler de belirgin bir önem arz etmektedir. Hızlı nüfus artışı, kırsal kesimdeki değişimler, yaşam standartlarının yükselmesi ve tüketim kalıplarında başkalaşma, belirgin çevresel baskılarını da beraberinde getirmiştir. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler gibi gelecek nesillere bırakacağı çevresini korur ve gözetirken aynı zamanda ekonomik büyüme yarışı içerisinde yerini almak durumundadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için kurumsal ve yasal reformlar başlatılmıştır. Çevre bilincinin önemi ve bu uğurda çalışmanın açık göstergesi olarak, Türkiye Ulusal Çevre Eylem Planı (UÇEP) 1998'de tamamlanmıştır. Ulusal çabalar, uluslararası çalışmalar ile güçlendirilmiş, Rio Bildirgesine ilave olarak Türkiye bir dizi uluslararası anlaşmaya imza atmış ve benimsemiştir.

Çalışma içeriğinde; birinci bölümde Kalkınma ve Sürdürülebilir kalkınma, ikinci bölümde Çevre, üçüncü bölümde Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma için Çevre Politikaları ve son olarak Sonuç ve Öneriler anlatılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

1.1. KALKINMA NEDİR?

1.1.1. Kalkınma'nın Tanımı

Kalkınma, belli bir konuda veya bir alanda gelişme, ilerleme anlamına gelmektedir. Kalkınma kelimesi bazen, kendine yakın anlamlar taşıyan; gelişme, büyüme, ilerleme, sanayileşme, modernleşme, gibi kavramlarla iç içe geçmiş, onların yerine kullanılmıştır. Kalkınmanın tanımı birçok iktisatçı tarafından yapılmış olmasına rağmen, üzerinde uzlaşılmış bir tanımı yoktur. Her toplum için kalkınma önceliklerinin ve özelliklerinin farklı olması bunun temel nedenidir.

Genel bir tanımlamayla kalkınma, bir ulusun arzu edilen şekilde ekonomik gelişme süreci ortaya koyabilmesi amacıyla, ulusal ekonomiyi bir bütün olarak düzenlemesidir. Daha geniş anlamda kalkınma, bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda arzu edilen her türlü değişme ve gelişme olarak tanımlanabilir. Tarihsel olarak kalkınma, az gelişmiş denilen ülkelerde ortaya çıkan büyük ölçüde beşeri acıların azaltılması ve maddi refahı arttırmaya yönelik potansiyelin harekete geçirilmesi anlamını içermektedir. (Gasper, 1996: 209). Kalkınma, ülkelerin ulaşmaya çalıştığı bir hedef ve aynı zamanda nedensel ilişkileri içeren bir süreçtir (Ingham 1995: 33).

Kalkınma kavramına, toplumların gelişim süreçlerine göre, farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Az gelişmiş ülkeler için kalkınma, sosyo kültürel ve ekonomik düzenlemeler yaparak gelişmiş ülkelere yetişme çabalarıdır. Bu çabalara, milli gelirin arttırılması, sosyal ve ekonomik yapının geliştirilmesi, halkın değer yargılarının dünya standartlarına ulaştırılması gibi değişimleri sayabiliriz.

Gelişmiş ülkeler için ise kalkınma, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan bugünkü buldukları seviyenin geliştirilmesi, daha ileriye gidilebilmesidir.

Kalkınma, sadece üretim ve kişi başına gelirin arttırılması demek değildir; az gelişmiş ekonomilerde iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da iyileştirilmesi, geliştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin arttırılmasının yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinliğinin ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi önemli yapısal değişiklikler kalkınmanın ana unsurları olarak görülebilir (Han ve Kaya, 2002: 2).

Bazı yerlerde kalkınma ile eş anlamlı olarak kullanılan büyüme ise; daha çok niceliksel bir anlam taşımaktadır. Üretim ve milli gelir artışı, büyüme olarak değerlendirilebilir. Ayrıca az gelişmiş ülkeler milli gelirlerini arttırabilirler; ancak kalkınma sağlayabilirler. Örneğin, geliri petrole dayanan birçok Ortadoğu ülkesinin kişi başına düşen milli geliri oldukça yüksektir. Ancak bu ülkelerin çoğu gelirin adaletli dağılımı, eğitim düzeyi, bebek ölümleri, ve teknolojik ilerleme gibi kalkınma ile ilgili birçok faktör açısından olumsuz değerlere sahiptirler.

Dolayısıyla büyüme, ekonomik anlamda daha çok aynı kalemlerdeki basit artış süreçlerini; kalkınma ise, daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme süreçlerini ifade eder (Yavillioğlu, 2002: 66).

İnsan eksanlı bir tanımlamayla kalkınma, insan kişiliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların yaratılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kalkınma, insanların yoksulluk, işsizlik ve eşitsizliğinde ortaya çıkan bir azalma kriterlerine bağlı bir kavram olarak değerlendirilebilir (Seen 1972: 1). Buradaki çabalara rağmen, aslında kalkınma kavramını tanımlamanın oldukça zor olduğu belirtilmelidir. Bir bütün olarak kalkınma iktisadını ortaya çıktığı koşullar ve sonrasında geliştirilen teorilerin kalkınmaya yüklemiş olduğu anlamlara bağlı olarak anlaşılabilen bu kavram; oldukça geniş, kompleks ve farklı anlamlara sahip bir kavramdır.

Ekonomi teorisinde kalkınma, gelişmekte olan ülkelerde milli gelir artışları sonucunda, üretim tekniklerinde, sosyal ve kurumsal yapıda meydana gelen yapısal değişiklikleri kapsamaktadır (Han ve Kaya, 2008:2).

1.1.2. Kalkınmanın Tarihçesi, Kalkınma Yaklaşımları ve Modelleri

Kalkınma iktisadını hazırlayan koşulların başında, az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın gerçekleştirilmesi gereken bir hedef olarak ele alınışı İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Bugünün pek çok az gelişmiş ülkesi savaş öncesinde, gelişmiş ülkelerin sömürgeleri durumundaydı. Savaştan sonra ise, ulusal kurtuluş mücadeleleri veren sömürgeler siyasal anlamda bağımsızlıklarını kazanmaya başlamış ve çok sayıda yeni ulus devlet kurulmuştur. En önemlisi bu ülkelerin, kendilerinin geri kalmışlıklarının farkına varmaları, daha hızlı bir ekonomik sürece girmeleri yönünde ulusal kalkınma talepleri ortaya çıkarmış ve bu talep artarak devam etmiştir.

Az gelişmiş denilen bu ülkelerin kalkınma özelemlerinin yanı sıra, ikinci olarak ABD ve SSCB'nin temsil ettiği iki kutuplu bir Soğuk Savaş döneminin rekabet ortamı nedeniyle, tarih boyunca gündeme alınmaya kalkınma sorunu, artık çözülmesi gereken ciddi bir sorun olarak ele alınmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş dönemi pek çok gelişmiş ülkenin, yoksul ve ideolojik olarak bağımsız konumda bulunan az gelişmiş ülkelere, gerek ekonomik gerekse siyasal açıdan artan ölçüde ilgi göstermelerine yol açmıştır (Yavillioğlu, 2002:70).

Üçüncü olarak, dünya ekonomisinin karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içinde olduğu düşüncesi gelişmiştir. Dünyada çeşitli ülkeler tarafından üretilen temel hammadde ve kaynakların kıtlığı ve petrol fiyatlarının artması korkusu, karşılıklı bağımlılığın önemle ele alınması gereğini güçlendirmiştir (Thirlwall, 1994: 4). Bu durum az gelişmiş ülkelerin ihmal edilmemesi ve geliştirilmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. Çünkü gelişmiş ülkelerin daha da kalkınması ve gelişmesinin en önemli şartlarından birisinin azgelişmiş ülkelerin de gelişmesi olduğu bilinci oluşmaya başlamıştır.

Dördüncü olarak, Birleşmiş Milletler'in savaş sonrasında yeniden şekillenmesi ve ilave olarak Dünya Bankası, Uluslar arası Para Fonu ve Uluslar arası Çalışma Örgütü gibi kurumlar ve çeşitli bölgesel kuruluşların kalkınma iktisadına yeni bir ivme kazandırmaları olmuştur. Bu kurumlar eliyle yaptırılan çok sayıda çalışma kalkınma teorisinin akademik olmayan bir alanının da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Beşinci ve son olarak, söz konusu uluslar arası ilgi, akademik bir ilgi ile birleşerek; bazen ideolojik, bazen insancıl, bazen pragmatik ve bazen de bilimsel endişe ve çabalarla kalkınma sorununu teşhis etmek, çözüm önerileri getirerek ve kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi için izlenecek yolları belirlemek amacıyla, iktisat bilimi içerisinde, kalkınma iktisadı denilen yeni bir disiplinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kalkınma iktisadı disiplini; teorileri, araştırmaları, endişeleri ve uluslar arası kurumların çalışmaları ile geniş bir bütünlük içinde, ortaya çıktığı dönemin özelliklerini yansıtmaktadır.

İktisat biliminin bir alt dalı olarak Kalkınma İktisadı'nın ortaya çıkışı da yine İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde olmuştur. Daha önceki dönemlerde Klasik iktisatçıların kalkınma kavramını incelemeleri daha çok milli gelirin ve üretimin arttırılması üzerineydi ve devlete bu süreçte çok fazla bir fonksiyon yüklenmemişti. Kalkınmaya ilişkin yaklaşımlar aşağıda yer almaktadır:

1.1.2.1. Klasik teoride kalkınma

Kalkınma iktisadı, sosyoloji, antropoloji, tarih, siyaset bilimi ve iktisat bilimi içinde saklı kalan, belirli bir statüsü olmayan disipline olmamış bir alan olmuştur. Bununla birlikte kalkınma sorunu, iktisat bilimi içinde tamamen ihmal edilmiş değildir. Farklı bakış açıları sergilemiş olsalar da klasik iktisatçılar; Smith, Ricardo, Malthus, Mill ve Marx, ekonomik ilerlemenin nedenleri ve sonuçları hakkında ilk düşünceleri oluşturmuşlardır.

Söz konusu iktisatçılar çok farklı yollardan, bugünün gelişmekte olan ülkelerinde yer alan kalkınma sorunlarına benzer sorunlarla ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte, söz konusu iktisatçılar başta İngiltere olmak üzere sanayi devrimi ortamında gelişmiş ülkeleri referans almış ve doğal olarak daha çok kendi dönemlerini yorumlamışlardır. Bu yüzden klasik iktisatçıların, doğrudan doğruya günümüz gelişmiş ulusların kalkınma deneyimlerine yönelik gözlemlerine dayalı olarak ders çıkarmak yetersiz kalmaktadır.

Kalkınma iktisadı ise, çoğunlukla bu sürecin alacağı zaman ölçüsü ile ilgilenmekte ve kalkınma sürecinin nasıl hızlandırılacağı ve böylece kalkınma

süresinin nasıl kısaltılacağı veya kısa zamanda nasıl daha çok kalkınacağı sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır.

1.1.2.1.1. Adam Smith

Smith, ahlak felsefesi profesörü olması itibariyle, ekonomi üzerine yaptığı çalışmalarda bu bilim dalının etkileri yoğun olarak görülmektedir. Ekonomide ve doğal olaylarda bir düzen olduğunu ve bunun gözlem ve ahlak hissi ile tespit edilebileceğini savunmaktadır. Bu doğrultuda Smith, ekonominin doğal seyrine müdahale edilmedikçe büyümenin süreceğini, zaman zaman durgunluklar yaşansa da, herhangi bir müdahale yapılmadan ekonominin kendi akışı içerisinde durgunluktan çıkılacağını savunmaktadır (İşgüden ve diğerleri, 1995: 93-94).

Smith ekonomik büyümeyi analiz ederken, zengin tabii kaynaklara sahip, yeni iskan edilmiş bir ülke varsayımından hareket ederek sermaye birikimi ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Sermaye birikimi, ekonomik büyüme için gerekli koşullardan biridir. Sermaye birikimi ise, ancak kar ve tasarruflardan elde edilebilir. Bunun için Smith tasarruflara büyük önem vermiştir. Çünkü tasarruflar bir şekilde yatırımlara dönüşmekte ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

Adam Smith, büyümeyi irdelerken; Düşük Sermaye Stoku'nun olduğu bir ortamda Yüksek Kar Marjlarının olduğunu, bu durumun Sermaye Stoku Artışı'na zemin hazırladığını, ekonomide artan sermaye stokunun, İşgücüne Olan Talebi arttırdığını, ardından İşgücü Ücretlerinin Artışının kaçınılmaz olduğunu ve sonunda Sermaye Stoku'nun en üst seviyeye ulaştığını ve ekonomik büyümenin sağlandığını belirtmektedir

Smith, tam rekabet ortamının dengesine önem vermiştir. Tam rekabet ortamında kişilerin ve firmaların kendi çıkarlarını maksimize ederlerken, aynı zamanda ekonominin kalkınmasına da hizmet edeceklerini belirtmiştir. Devletin vergileri arttırması, üretim faktörlerinin optimum bileşimlerinin bozulması, üreticilerin üretim kararlarındaki yanlılıkları ve kararsızlıkları, uluslar arası ilişkilerin ve siyasal istikrarın bozulması gibi her türlü müdahaleler tam rekabet ortamına zarar vermekte ve dolayısıyla kalkınmanın önünde engel olmaktadır.

Kalkınmanın sağlanması, mal ve hizmet üretiminin artırılması olarak görüldüğü için, Smith üretime önem vermiştir. Adam Smith'in iş bölümünü kullanarak iktisada en büyük katkısı Mutlak Üstünlük teorisi olmuştur. Bu teoriye göre bir ülke hangi malı daha ucuza üretiyorsa kaynaklarını o mala tahsis etmelidir, böylece üstün olduğu malda daha etkin üretim yapabilmektedir. Bu yolla tüm ülkeler birbirlerine muhtaç olmaktadır; ama bu sayede üretim çok fazla artmakta ve kalkınma sağlanmaktadır.

1.1.2.1.2. David Ricardo

Ricardo'ya göre büyümenin önünde engel olan iki faktör bulunmaktadır. Bunlar; nüfus artışı ve tarımda azalan verimler kanunudur. Nüfus arttıkça, artan nüfusu beslemek için gerekli olan tarımsal ürünlerin temini için daha verimsiz topraklar işlenmek zorunda kalınacak veya daha fazla sermaye ve emek harcanarak mevcut topraklardan daha fazla verim alınmaya çalışılacaktır (Seyidoğlu, 1996: 17).

Smith'ten yaklaşık 40 yıl sonra, David Ricardo, Mutlak Üstünlük Teorisi'ni geliştirerek Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'ni ortaya atmıştır. Buna göre, kalkınma için üzerinde durulması gereken, ülkelerin bazı malları ucuza üretmeleri, yani bazı mallarda mutlak üstünlük sahibi olmaları değildir. Önemli olan, üstünlüklerinin derecesidir. Bir ülke, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, hangi malların üretiminde daha yüksek bir üstünlüğe sahipse, o malların üretiminde uzmanlaşarak kalkınmayı hedeflemelidir. Başka bir deyişle, Ricardo'ya göre uluslar arası ticaretin ve dolayısıyla kalkınmanın temelini mutlak değil, karşılaştırmalı üstünlükler oluşturmaktadır.

Her ne kadar mukayeseli üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda mutlak üstünlük de bulunsa da, bunun tersi geçerli değildir. Yani mukayeseli üstünlüğün gerekliliğine işaret etmek için şuna dikkat edilmelidir. Eğer bir ülke bütün malların üretiminde diğerinden daha üstün durumdaysa; Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre bu ülkenin kalkınması için bütün malları kendisi üretmelidir. Halbuki Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'ne göre bu durum doğru değildir. Çünkü Ricardo'ya göre önemli olan mutlak üstünlük değil, üstünlüklerin derecesidir. Eğer bir ekonomi bazı mallarda diğerlerine göre çok daha üstünse, daha az üstün olduğu alanlarda

üretim yapması kaynaklarını israf etmek demektir. Bunun için en iyi politika, ülkelerin karşılaştırmalı olarak en etkin olduğu alanların üretiminde uzmanlaşması ve bunları ihraç ederek, pahalıya üretebildiklerini diğer ülkelerden ithal etmesidir. Böyle hareket etmekle kıt kaynaklar en ekonomik biçimde kullanılır ve refah düzeyi artarak, kalkınma sağlanır.

1.1.2.2. Keynesyen iktisatta kalkınma

Kalkınma sorununun, ekonomik sorunlarla birlikte düşünüldüğü bir diğer dönem 1929 ekonomik bunalımı olup, Başta John M. Keynes olmak üzere pek çok akademisyen bu sorunla ilgilenmiştir. Söz konusu bunalım ortamında gelişmiş ülkeler için herhangi bir çözümsüzlük bulunmuyordu; çünkü teoriyle pratik çözüm arasında talep yetersizliğine dayalı Keynesyen teoriyi geliştirmiş olmak yeterli olmuştur. Keynes eksik istihdamda dengenin sağlanabileceğini ileri sürerken, durgunluktan çıkabilmek için otonom yatırımların talep yaratıcı rolünü önemle vurgulamış ve teorik devlet müdahalesi önerisiyle sorunu çözmüştür. Bu çözümlemede Keynes azgelişmiş ülkeler özelinde herhangi farklı bir çözüm önermemiştir. Bununla birlikte Keynes'in bir devlet müdahalesinin gerekliliğine yönelik tespiti, kalkınma iktisadının modernleşme teorisinden almış olduğu, müdahale kavramına, iktisat bilimi açısından meşru bir dayanak sağlamış oluyordu.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Keynes, klasik ve neo-klasik gelenekten önemli ölçüde farklı olmakla beraber, piyasanın işleyişini tamamen ikame etmeyeceği düşünülen bir müdahale düşüncesini ileri sürmektedir. Kuşkusuz tam istihdamı sağlamak için gerekli yönetimin merkezi organlarının bulunuşu, devletin geleneksel fonksiyonlarında büyük bir gelişmeye neden olacaktır. Zaten modern klasik teori de ekonomik güçlerin serbestçe uygulanmasını ılımlaştırmanın ya da yönetimin gerekli olabileceği çeşitli durumlara dikkat çekmiştir (Keynes, 2008: 148). A. Lewis de Keynescilik neo-klasisizm için bir dipnottan ileri geçemez yorumunu yapmaktadır (Lewis, 1954: 90). Kalkınma iktisadına eklenen müdahale kavramı da, piyasayı ikame etme amacıyla değil, sadece kalkınma sürecini hızlandırmak amacıyla klasik geleneğe konulan bir istisna olarak kabul edilmiştir.

Keynesyen teorinin kalkınma iktisadına bir temel ve dayanak oluşturmanın ötesinde tek başına az gelişmiş ülkelerin kalkınması için yeterli bir teorik çerçeve

sunmadığı belirtilmelidir. Keynes ve aynı dönemde yaşayan bir çok iktisatçı, özellikle gelişmiş ülkelerin durgunluk ve işsizlik sorunu ile ilgilenirken, sömürge ülkelerdeki ekonomik geri kalmışlık sorununu ihmal etmişlerdir. Az gelişmiş ülkelerde Keynesyen anlamda otonom yatırımlar devlet eliyle yapılacak olsa da, büyüme ve kalkınmanın her türde kaynak miktarı ve niteliğindeki artışlara bağlı olacağı bir gerçektir. Az gelişmiş ülkelerin yoksul olmasının nedeni kaynak eksikliği veya kaynakları kullanıma sokmada arzu veya yetenek eksikliğidir. Az gelişmiş ülkelerde bugüne kadar olduğundan daha hızlı bir ekonomik gelişme olasılığını arttıracak bir kaynak tahsisi ve planlama yapmak gerekmektedir. Bu açılarından Keynesyen teori az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını çözmeye önemli ölçüde yetersiz kalmaktadır (Ersoy, 2008: 42).

1.1.2.2.1. Harrod-Domar Modeli

Keynesyen Teori'nin dinamik hale getirilmesi ve uzun dönemde istikrarlı büyüme şartlarının araştırılması çabaları içinde, yatırımın üretim kapasitesini arttırıcı ve gelir yaratıcı özelliklerini göstermek üzere Sir Roy Forbes Harrod ile Evsey D. Domar tarafından ayrı ayrı geliştirilmiş olan büyüme teorisidir. Benzer konuları incelemelerinden dolayı bu iki iktisatçının çalışmaları ekonomi yazınında Harrod-Domar modeli olarak adlandırılmaktadır.

Keynes yatırımın kapasite arttırıcı etkisini dikkate almaz; Harrod yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte kapasite arttırıcı etkisini gösterir, iktisat teorisinin ekonometriye dönüştürüldüğü durumda gerçek ilerleme sağlanacağını düşünen Harrod, iktisadi büyümeyi hızlandıran ve çarpanın etkilerine bağlı, üretim haddi değişen bir ekonomi görüşüyle, dinamik bir teori olarak görür. Büyümeyi, ekonomik dalgalanmaları da içerecek biçimde, girişimcilerin değişen davranışlarıyla birlikte ele alır. (İşgüden ve diğerleri, 1995:134).

Büyüme milli gelirdeki artışla ölçülür, sermaye/hasıla oranı veriyken, emek ve teknoloji kayıt ve sınırları içinde, sermaye birikimi tarafından belirlenir. Denge sermaye stoğuyla üretim haddi arasındaki belirli oranın korunmasıyla sağlanır. Üç ayrı büyüme haddi vardır (İşgüden ve diğerleri, 1995:135):

- Fiili Büyüme Haddi: Tasarrufun yatırıma eşitliğidir.

- **Gerekli/Uygun Büyüme Haddi:** Sürekli büyüme dengesini açıklar. Girişimci gerekenden fazla veya az üretmemiş olduğunu düşünürse, büyüme haddinin devamını sağlamaya çalışacaktır. Yatırım fonksiyonu hızlandıran tipindedir, talep artışıyla ilgili bekleyiş yatırım seviyesini belirler, yatırım çarpan etkisiyle talep yaratır. Beklentiler gerekli büyüme haddinden farklı olursa istikrarsızlık olur. Beklenen üretim haddi gerekli üretim haddinden büyükse sermaye yetersizliği vardır; girişimci, sermaye birikim miktarının toplam üretim artışının devamı için yetersiz kaldığı düşüncesiyle sermaye yaratmaya yönelecektir. Yatırım gerekli haddenden küçükse, atıl kapasite ortaya çıkar. Klasik ekonomi görüşünden farklı olarak optimum denge kendiliğinden oluşmaz, girişimci piyasadan yanlış kanılar edinir ve denge bozulunca daralma veya genişleme olur.
- **Tabii Büyüme Haddi:** Nüfus artışı ve teknolojinin belirlediği teknik bakımdan mümkün haddedir. Ekonomi tabii büyüme haddinden hızlı büyüyemez, Genişleyen bir ekonomide büyüme koşulları ortaya çıkar. Sermaye stoğunun tam istihdam için gereken haddenden büyük olması atıl kapasite yaratır, yatırım azalınca fiili had gerekli haddin altına düşer. Düşüşü önlemek için daha fazla yatırım gerekir, yani atıl kapasiteye karşı yeni yatırım yapılmalıdır.

Örneğin; tasarruf eğilimi %20 olan bir ekonomide 100 birimlik gelir, 20 birim tasarruf sağlar. Burada dengenin korunması için yapılması gereken yatırım da 20 birimdir. Yapılan 20 birimlik yatırımın sonucunda 5 birimlik üretim artışı sağlanacaktır. Dolayısıyla bu ekonomide büyüme hızı %5 olmadığı müddetçe denge sağlanamaz, çünkü tasarruf-yatırım eşitliğini sağlayan büyüme hızı budur. Hem Harrod hem de Domar'a göre bu oranın tutturulmasını sağlayan bir mekanizma kapitalizmde yoktur. Öte yandan o ekonominin nüfus artış hızı %2 ve verimlilik artış hızı da %4 olduğu varsayımıyla. İki oranın toplamı olan %6 o ekonominin büyüebileceği mümkün olan en yüksek hızı verir. Kapitalizmde büyüme hızının %5 ya da %6 olmasını sağlayan hiçbir mekanizma yoktur. Çünkü tasarruflar ve

yatırımlar ayrı ayrı unsurlara bağlıdır. Dolayısıyla Harrod-Domar modeline göre sistem istikrarsızdır (Ünsal, 2007:57).

Domar da tam istihdam içinde milli gelir büyüme haddini, yatırımların, milli geliri ve üretim kapasitesini arttırıcı niteliğiyle ele almıştır. Domar sisteminde istihdam gelirin fonksiyonu değildir, kullanılan faal emek oranı, milli gelirle üretim kapasitesinin fonksiyonudur. Üretim kapasitesindeki değişme, doğal kaynaklar, sermaye ve teknolojiye bağlıdır. Yatırımın gelire birlikte üretim kapasitesinde sağladığı artışlar birbirine eşit olmayacağından, atıl sermaye ve emeğe yol açmamak için yatırım haddinin, önceki dönemin tasarrufundan büyük olması gerekmektedir. Atıl kapasitenin yatırımlara olumsuz etkisi, rekabetin kuvvetli olduğu piyasalarda teknik gelişimi özendirinceğinden az, rekabetin az veya tekelleşmenin yoğun olduğu piyasalarda çok olacaktır. Yatırımlardaki azalış, tüketimdeki artışla telafi edilebilse veya yatırım daima teknolojik değişimle sermaye yoğunluğunu arttırabilse, istikrarsızlık olmayacaktır. Dolayısıyla Domar, devlet müdahalesi olmaması durumunda, kapitalizmin içsel işleyişinin deflasyonist olduğunu savunmaktadır (Ünsal, 2007:58).

Harrod-Domar Modeli, 1960'lı yıllarda ekonomiye devlet müdahalesini benimseyen kalkınma anlayışlarının yaygınlaşmasıyla, Türkiye dahil az gelişmiş ülkelerde makro plan modeli olarak kullanılmıştır.

1.1.2.3. Yapısal değişim modelleri

Yapısalcı yaklaşım, 1950'li yılların başında Latin Amerika Ekonomik Komisyonu ECLA tarafından önerilmiş bir kalkınma modelidir. Bu komisyonun özgün bir az gelişmişlik analizine yönelmesi, geleneksel yaklaşımlardan bir kısmının tartışılmasına neden olmuştur. Yapısalcı görüşün önde gelen kuramcılarında biri R. Prebisch'tir. Prebisch ve onu izleyenlere göre kalkınma, sermaye birikiminin sonucudur ve ülkelerin kalkınma düzeylerindeki farklılıkların temelinde, her ülkenin uluslar arası ticarete farklı düzeylerde uzmanlaşmış olması yatmaktadır. Başka bir ifadeyle gelişmişliği ve az gelişmişliği uluslar arası ticaret üretmektedir. Dolayısıyla, bu görüşe göre Latin Amerika ülkeleri, esas olarak hammadde ihracatına yönelik dışa

dönük yapılarını değiştirmedikleri sürece kalkınma sorunlarını çözmeleri olanaksız görünmektedir (İşgüden ve diğerleri, 1995: 157-158).

Yapısalcı yaklaşıma göre gelişmemiş ölkelerin sorunlarının temelinde bu ölkelerdeki ekonomik, sosyal ve kurumsal yapılarda ortaya çıkan aksaklıkların payı çok fazladır. Kalkınma için, çeşitli sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmesinden daha önemli olanın, mal ve hizmet sektörlerine doğru ekonominin yapısal bir değişim sürecine doğru ilerlemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

1.1.2.3.1. Hollis B. Chenery

Chenery, Engel Kanunu'na göre bir ölkenin sanayi payının yükselişinin, kişi başına gelirin yükselişine olanak sağlayacağını belirtmektedir. Ancak bu durum her ekonomide görölmeyebilmektedir. Çünkü iç talebin yapısındaki değişimin dış ticaret ile karşılanması mümkündür. Birincil üretimde mukayeseli üstünlüğe sahip olan bir ekonomi, sanayi payının yükselmemesine rağmen, daha yüksek bir gelir seviyesine ulaşabilir. Yine de, talepteki değişim ile sanayileşme arasında güçlü bir bağın varlığı verilerle gösterilmektedir. Böyle bir durum karşısında Chenery, bir ekonominin büyümesinin, tarihsel olarak, ticaret ve teknolojinin değiştirdiği bir yapı içinde ortaya çıkabildiğini ileri sürmektedir.

Chenery'e göre, gelir arttıka, tüketim mallarının gelir içindeki payı düşerken, yatırım mallarını payı artmaktadır. Sanayileşme, iktisadi yapıda üç değişimi gerektirmektedir;

- Sektörler içerisinde imalat sanayinin öneminde artış,
- Sanayi üretiminin bileşiminde (yatırım malları, ara mallar, tüketim malları) değişim,
- Sanayide üretim teknikleri ve arz kaynaklarında değişim.

Rodan ve Nurkse gibi, dengeli bir kalkınma stratejisini öneren Chenery, geri kalmış ekonomilerde kaynak dağılımı ile piyasa arasındaki bağın zayıf olduğunu, dolayısıyla kaynak-gelir ilişkisinin istenen yönde oluşmadığını belirtmektedir. Ona göre bu durum, söz konusu ekonomilerde dengesizlik yaratmaktadır. Bundan başka, piyasa dengesini güçleştiren iki etken daha bulunmaktadır. Bunlar; tam istihdam seviyesinin altında, dış alım-satımın sınırlı olduğu bir ortamda, üretim faktörlerini

yapısal dengesizlikler ve imalat sektörlerinin birbirinden etkilenmesinden kaynaklanan dengesizliklerdir.

Chenery'e göre; Piyasa dengesizliklerinin olduğu bir ortamda, üretim faktörlerinin piyasa fiyatları, sosyal maliyetleri yansıtmamaktadır. Sosyal maliyetleri yansıtmayan bu fiyatlara göre kar maksimizasyonunu gerçekleştiren müteşebbisin sağladığı özel kar ile sosyal karlılık arasında farklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklar ne kadar büyükse, ekonomi optimal kaynak dağılımından da o kadar uzaklaşmış olur. Bu nedenle planlama yoluyla piyasaya müdahale etmek gerekmektedir (Han ve Kaya, 2008:210).

1.1.2.3.2. Colin Clark-Simon Kuznets

Simon Kuznets, toplumsal değişme ve iktisadi büyümeyi etkileyen etmenlerle ilgili araştırmalarının sonunda en hızlı büyüyen ülkelerin çoğunun, nüfusu kararlı büyüyen ülkeler olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca iktisadi büyümenin alışılmış biçimde emek ve sermaye birikimiyle açıklanabilecek bölümünün çok küçük olduğunu belirtmiştir.

Kuznets, az gelişmiş ülkelerin, geri kalmışlığının sebeplerini; uluslar arası gelişme farklılıklarına göre, ekonomik kaynakların kullanım potansiyeline göre ve toplumsal ve bireysel temel ihtiyaçların karşılanmasına göre sınıflandırmıştır (Kutlu, 2004:6).

İktisadi büyüme gerçekleştiği zaman, son derece yüksek bir istikrarsızlık söz konusu olmaktadır. Bunu ekonomik gelişmenin gelir dağılımını nasıl değiştirdiğini de araştıran Kuznets, Kuznets Eğrisi olarak adlandırılan veya Ters U kuramı olarak bilinen görüşe göre gelir düzeyi arttıkça eşitsizlik önce artmakta sonra ise azalmaktadır.

Kuznets, Clark ve diğer bazı ekonomistler tarafından savunulan bir diğer görüş ise: Gelişmekte olan ülkelerde Sermaye/Hasıla katsayısının gelişme sürecinin başında düşük, bir miktar kalkınma sağlandıktan sonra, gelişme sürecinin belli döneminde (Gelişme Eşiği) yüksek, ve daha sonra da yine düşük bir düzeyde olduğudur. Bu durumun nedenleri arasında en önemliler, yatırımların yapısındaki değişme, teknik ve yönetim bilgisinin gelişmesi, teknolojik değişmeler ve özellikle

yapılan büyük kapasiteli yatırımların ilk baştaki fazladan kapasitelerinin daha sonra üretime katılması sayılabilir.

1.1.2.4. Neoklasik akımda kalkınma ve kalkınma modelleri

1.1.2.4.1. Regnar Nurkse-Kapalı Çember Kuramı ve Dengeli Kalkınma

Nurkse tarafından ortaya atılan kapalı çember kuramı; kalkınmanın sağlanamamasını devamlı olarak kendini tekrarlayan ve her defasında yeniden başa dönen bir sürece bağlamaktadır. Bu teoriye göre, Düşük gelir düzeyi, düşük tasarruf ve düşük talep düzeyini doğurmakta, bu durum ise düşük yatırım düzeyine neden olmaktadır. Yatırımın düşüklüğü ise sermaye oluşumunun önünü kesmekte ve buradan da verim düşüklüğü ortaya çıkmaktadır. Verimin düşüklüğü de nihayetinde düşük gelir düzeyine neden olduğu için kısır döngü oluşmakta ve bu süreç böylece devam etmektedir.

Az gelişmişliğin, kendini devamlı yineleyen ve her defasında yine başlangıç noktasına dönmesi nedeniyle gelişme sürecinin önü devamlı olarak tıkanmaktadır. Örnek olarak; fakir bir kişi iyi beslenemediği için çalışma gücü düşük olmaktadır, çalışma gücündeki düşüklük de verimini düşürmekte ve nihayetinde geliri düşük kaldığı için yine fakir kalmaktadır. Bu durum ülkeler bazında da ele alındığında durum değişmeyecek ve şu sonuca ulaşılacaktır: “Bir ülke fakir olduğu için fakirdir.” Özet olarak az gelişmişliğin nedeni yine az gelişmişlik olarak verilmektedir. Sistem sürekli olarak düşük gelir düzeyini koruyacak biçimde çalışmaktadır. Sistemin bu çemberi kendiliğinden kıramayacağı vurgulanmaktadır. Bu döngüyü kırabilmek için dış yardımlara ya da yabancı sermayeye gereksinim vardır.

Kapalı çember kuramı az gelişmişliği açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin neden gelişemedikleri sorusu, tarihsel ve toplumsal ilişkilerden soyutlanarak verilmekte, yalnızca mekanik şemalarla yetinilmektedir. Halbuki bu yaklaşımın temelinde az gelişmiş ülkelerin de gelişmiş ülkelerin geçtikleri yolu izleyerek kalkınabilecekleri varsayımı yatar. Bu ülkelerde eksik olan unsurun sermaye olduğu görüşünden hareket edince, sermaye oluşumuna dış yardım ya da yabancı sermaye ile hız verilmesiyle az gelişmişlik kısır döngüsünün kırılacağına inanılmaktadır.

Nurkse, ekonominin bütün kesimlerinde bir büyümeyi değil, belirli alanlara yatırım yapılmasını önermektedir. Dengeli kalkınmayı Pazar büyüklüğünün yatırımlara bağlı olmasıyla açıklar. Azgelişmiş ülkelerde dengeli kalkınma sorununa büyük önem vermiş olan Nurkse, birkaç sanayi dalında başlatılacak yatırımı cephedeki hücumla benzetmekte ve birbirini tamamlar ve destekler nitelikte girişilecek üretim faaliyetlerinin pazarı, hem genişleteceğini, hem de canlandıracağını öne sürmektedir. Dengeli gelişme, özellikle iç piyasanın büyümesinde olumlu etkiye sahip olması bakımından önemlidir. Birkaç alanda birden yapılacak yatırımlar üretim artışına yol açacak, bu da giderek iç piyasayı genişletecektir. Dengeli kalkınmanın sağlayacağı önemli bir diğer katkı da verimlilik artışı olacaktır. Birbirini tamamlayan yatırımların yapılması, ekonomide daha fazla verimlilik artışlarını ortaya çıkaracaktır.

Sonuç olarak, Nurkse'ün dengeli kalkınma görüşünün temelinde, böyle bir kalkınma yolunun bir yandan iç piyasayı genişletmesi ve verimlilik artışlarına yol açmasıyla azgelişmiş ülkeleri gelişme sürecine sokacağı, diğer yandan da iç piyasaya bir hareket getirecek yeni yatırımları uyaracağı ortaya çıkmaktadır.

1.1.2.4.2. Paul Rosenstein Rodan-Büyük İtiş Kuramı

Büyük İtiş: Kalkınmanın başlatılması ve ekonominin kendi kendini besleyerek süreklilik göstermesi için ekonominin bütün alanlarında ve aynı anda büyük miktarlarda yatırımlar yapılarak kalkışa geçilmesidir (Kutlu, 2004: 190).

Rodan, Avrupa'nın dışında kalan ve kendisinin çöküntü bölgeleri olarak tanımladığı azgelişmiş ülkelerin de sanayileşme sorunlarına değindiği için gelişme iktisadının kurucusu olarak değerlendirilmektedir.

Sanayileşmenin, azgelişmiş ülkelerin kalkışa geçmelerini sağlayacağını düşünen Rodan'a göre, bu dönüşümün gerçekleşmesinden dünya ekonomisi de olumlu etkilenecektir. Bu dönüşüm, dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelir dağılımını daha eşit kılmanın yolu olacaktır.

Azgelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğini temel sorun olarak göre Rodan, özellikle kalkış ve kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmuştur. Kalkınmanın ve sanayileşmenin yavaş yavaş değil, büyük bir itişle başlatılabileceğini

öne sürmüştür. Norkse gibi yaygın bir sanayileşme için çeşitli sanayilerin karşılıklı olarak birbirlerini tamamlamalarının en önemli koşullardan olduğunu savunmaktadır. Sanayilerin birbirlerini tamamlamaları ve ekonomide sürekli bir büyüme için birçok alanda aynı anda büyük yatırımlar yapılmalıdır. Böylece kalkınmanın ilk hareketi yani kalkış başlatılmış olur.

Rodan vermiş olduğu örnekle görüşünü şöyle açıklamaktadır: Tarım kesiminden, 20.000 işsiz insan çekilerek, sanayi kesiminde, büyük bir ayakkabı fabrikasında istihdam edilmiş olsun. Bunlara, tarım kesimindeyken ödenen çok düşük ücretlerinden daha fazla ücret ödenecektir. Aksi takdirde bu kimseleri sanayi kesiminde çalıştırmak mümkün olmaz; çünkü bu işçiler tarım kesimindeki yarı zamanlı çalışma durumlarına göre, sanayide daha fazla çalışacaklardır ve ayrıca giderleri de tarım kesiminde çalışmalarındaki giderlerinden fazla olacaktır.

Eğer bu işçiler, ücretlerinin tümünü ayakkabı almaya harcayacak olurlarsa, sadece kendi ürettikleri malın piyasasını oluşturacaklar, diğer piyasaların gelişmesi bakımından herhangi bir katkıları olmayacaktır. Kaldı ki, işçilerin elde ettikleri gelirlerinin tümünü ayakkabı almak için harcamayacakları daha büyük bir olasılıktır.

Oysa tarım kesiminden aynı koşullarla alınacak bir milyon işçi, tek bir mal üretiminde değil de, tüm bu kişilerin en önemli tüketim mallarını üretecek bir dizi sanayi üretim alanında istihdam edilecek olursa, tek bir fabrikanın kurulması halinde kesinlikle elde edilemeyecek olan yararlar sağlanabilecektir. İşçiler ücretlerini çeşitli mal ve hizmetlere harcayarak hem ihtiyaçlarını daha iyi karşılamış olacaklar hem de, malların satılmama tehlikesi ortadan kalkacaktır. Bu durumu meydana getiren olay, çeşitli yönlerden birbirini tamamlayan sanayilerin kurulmuş olması, yani büyük işle toplu bir kalkınma hamlesine başlanmış olmasıdır.

Böylece, işçilerin en önemli tüketim mallarını üreten sanayiler, birbirlerinin çok yönlü olarak tamamlayacaklardır. Birbirini tamamlayan bir sistemin planlı bir biçimde kurulması, tek bir işletmenin ürünleri için yeterli sürümü bulamaması tehlikesini azaltır ve risk düştüğü için, zamanla işletme maliyetleri de düşer.

Bu örnekten anlaşıldığı üzere, üretim bakımından hem yatırımların birbirini bütünleyici özelliği, hem de piyasanın yeterince büyük olması gerekmektedir. Bunun için de ancak dengeli bir kalkınma yolunun bu sorunları çözebileceği söylenebilir.

Büyük İtiş Kuramı, gerekli büyük miktardaki sermayenin azgelişmiş ülkelerde esasen en önemli sorun olduğu yönünden eleştirilebilir. Öte yandan bu kaynağın sadece sanayilerin kurulması için değil, azgelişmiş ülkelerin, sağlık, eğitim, ulaşım vb ihtiyaçları için kullanılması da gerekir. Dolayısıyla sistemi oluşturan ve büyük itiş başlatacak olan sanayilerin bir anda kurulmasına olanak verecek kadar büyük sermayenin sağlanabilmesi oldukça zordur.

Sermaye kaynaklarının yetersiz olması, Rodan'ın önerilerinin temelinde isabetsiz düşüncelerin yatması anlamına gelmemektedir, sadece uygulanabilirliği zor olan önerilerdir. Birçok azgelişmiş ülkede halkın tüketim mallarına yönelik ihtiyaçları, büyük oranda ithalatla karşılanmaktadır. Bu nedenle, büyüklüğü yapılan ithalata bağlı olarak değişen bir pazar esasen mevcuttur. Bu pazar yerli sanayinin kurulmasıyla yerli ürünlerle karşılanabilir. Bu üretimin sonucunda ortaya çıkacak kar ve ücretler tamamen yurt içinde elde edilecek ve dolayısıyla halkın satınalma gücü yükselecektir. Bir yurtiçi piyasasının ortaya çıkması ve halkın satınalma gücünün giderek yükselmesi, bir anda olmasa da adım adım gelişme sürecini harekete geçirir.

1.1.2.4.3. Julius H. Boeke-William Arthur Lewis-İkili Yapı Kuramları

Azgelişmiş ekonomilerde piyasa ekonomisinin etkinliği ile ilgili olarak ortaya çıkan bir sorun, ikili yapının varlığıdır. İkili yapı kuramları, bugünün azgelişmiş ekonomilerinde birbirinden ve ekonomiden yalıtılmış, tarım ya da geleneksel kesim ile sanayi ya da modern kesim olduğu gözleminden hareket ederler. Bu ülkelerde genellikle büyük şehirler daha çok modern ekonomilerin yapısal özelliklerini taşırlar. Kırsal bölgelerde ise geleneksel ekonomi ağırlık kazanmaktadır. Ancak büyük şehirler de homojen bir yapıda değildir ve genellikle modern ekonomik yapı görülse de yer yer geleneksel üretim tarzları da devam etmektedir.

İkili yapı kuramlarına göre bu şekildeki ikili yapı, yoksul ülkelerin gelişmesini engelleyen en önemli faktörlerden birisidir. Özellikle geleneksel kesimin içe kapalı ve kendi kendine yeterli olma çabası, ekonominin genelinde ve bu kesimde yapılacak her türlü iyileştirmelere ve uyarıcılara yanıt alınamayacağı düşüncesini doğurur.

Gelişmişlik düzeyi ile işgücünün sektörel dağılımı arasında yakın bir ilişki vardır. Gelişme düzeyi arttıkça, işgücü tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne geçecektir. Ekonomik analizlerin hemen hemen tamamı için gelişmenin seyri sırasıyla tarım, imalat, sanayi ve hizmetler şeklinde sıralanmaktadır. İkili yapı kuramlarına göre ekonominin dinamik büyüyen modern kesimi olan sanayi kesimi, kendisine gerekli olan işgücünü tarımsal kesimden sağlayabilir. Yalnız bunun için en az tarımdaki ortalama verimliliğe eşit olan bir ücret ödemek zorundadır. Geçimlik kesimdeki kazançlar, kapitalist kesimdeki ücretlere bir alt sınır koyar ve gerçekte ücretler bundan daha fazla olmalıdır. Genellikle kapitalist kesimdeki ücretlerle geçimlik kazançlar arasında %30 ya da daha fazla bir fark vardır. Ücret düzeylerinin de tarım dışı sektörlerin lehine çevireceği için daha fazla işgücü tarım sektöründen diğer sektörlerge geçiş yapacaktır. Başka bir deyişle kalkınma hızlandıkça işgücünün sektörel dağılımı tarım sektörünün aleyhine, tarım dışı sektörlerin lehine olacaktır.

Böylece sanayi kesiminde üretim ve gelir artarken bir yandan tasarruf olanağı genişleyecek, diğer yandan da tasarruflar yeni sermaye oluşumunda kullanılarak yoksulluktan kurtulma sürecini hızlandıracaktır. Bu süreç devam ederken tarım kesiminin ekonomideki ağırlığı giderek azalacak ve ekonominin büyük payına sanayi kesimi hakim olacaktır.

Az gelişmiş ekonomiler açısından tipik olduğu düşünülen Lewis'in sınırsız emek arzıyla kalkınma kuramının dinamikleri, II. Dünya Savaşı'nı izleyen hızlı kalkınma döneminde, büyük ölçüde Güney'den gelen kitlesel göç sayesinde, birçok Kuzey ekonomilerinde geçerli olmuştur.

İkili yapı kuramcılarına göre batı ülkeleri nasıl feodal yapıdan kapitalist bir yapıya geçmişlerse, günümüzün az gelişmiş ülkeleri de aynı yolu izleyerek bu dönüşümü gerçekleştirebilirler. Önemli olan geleneksel kesimin çözülüp modern kesimin ekonomide egemen olacağı bir aşamaya geçişte gerekli mekanizmaların işletilmesidir. İkili yapı kuramları, Batı'nın çok değişik koşullarda geçmiş olduğu deneyi, küçük ayrıntılarla bugünün az gelişmiş ülkelerine de uygulamayı amaçlamaktadırlar. Ancak çağımızın az gelişmiş ülkeleri ile iki asır öncesinin az gelişmiş ülkeleri arasında bir benzerlik kurulamaz. Bugünün dünyasında geçerli olan ilişkiler çerçevesinde az gelişmiş ülkelerin bir zamanlar batı ülkelerinin geçmiş oldukları yolu izleme olanakları yoktur.

1.1.2.4.4. Walt W. Rostow-Tarihsel Büyüme Aşamaları Kuramı

Tarihsel büyüme aşamaları teorisine göre azgelişmiş ülkeler, gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizm öncesi siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarına benzer geleneksel toplumlardır. Bu teori, doğal düzen anlayışından çıkarılan ve toplumların siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarının temelde benzer olduklarından hareketle, azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin ilerleme çizgilerini izleyerek kalkınabileceklerini öne sürmektedir.

Rostow'un "İktisadi Gelişmenin Aşamaları" isimli çalışması, aşamalı kalkınma modellerinin en önemlisidir. Rostow bu çalışmasında kapalı çember ve ikili yapı kuramlarının ihmal ettiği tarihsel boyutu da hesaba katarak, her toplumun beş aşamadan geçerek kalkınmasını tamamlayacağını ileri sürmüştür. Rostow'a göre gelişmenin aşamaları ve özellikleri şöyledir:

- 1- Geleneksel Toplum: Bu aşamada verimlilik çok düşüktür ve bilgisizlik vardır. Topluma geleneksel kesim hakimdir. Halk değişime ihtiyaç duymamaktadır.
- 2- Kalkışa Hazırlık: Bu dönemde girişimci ortaya çıkar. Girişimciler yenilik yapmaya ve üretim riskini karşılamaya hazırdırlar. Emek kalitesi yükselmiş, altyapı tamamlanmak üzeredir. Tasarrufların artış hızı nüfus artışından yüksektir. Ekonomide tarımın önemi azalırken sanayi ve ticaret kesimleri gelişmeye başlar.
- 3- Kalkış: Bu aşamada tüm geleneksel davranışlar kırılır. Milli gelirin %10'undan fazlası yatırımlara yönelir. Sürükleyici endüstri kollarının değeri artar.
- 4- Olgunluğa Geçiş: Yeni teknoloji tüm ülkeye yayılır ve üretim miktarı bütün talebi karşılayacak duruma gelir. İhracat daha çok sanayi ürünlerinden oluşur. Üretim zinciri tamamlanmıştır.
- 5- Kitle Tüketim Çağı: Bu aşamada kişilerin hangi ürünü alacakları konusunda seçim yapma imkanı artmıştır. Sosyal refah ve güvenlik ön plana geçmiştir. Temel ihtiyaçlar artık sorun yaratmaz ve dayanıklı tüketim malları tüketimi hızlıdır.

Bu sıralamada bugünün azgelişmiş yoksul ülkeleri, gelişmenin ilk aşamalarındadır. Rostow'a göre onlar da tüm toplumlar için geçerli olan aşamaları

birer birer geçecekler ve yoksulluktan kurtularak bugünün gelişmiş toplumlarının yapısına ulaşacaklardır.

1.1.2.4.5. Girişim Yeteneği ve Davranış Tercihine Dayalı Kuramlar

Bu kuramlar, azgelişmişliği insanların “temel kişilik niteliklerine” ya da “davranış kalıplarına” bağlamaktadır. Azgelişmiş ülkelerdeki insanların kişilik niteliklerini ya da davranış kalıplarını karşılaştırmakta ve bu karşılaştırma sonucu beliren fark, azgelişmişliğin nedeni olarak yorumlanmaktadır. Kalkınmasını sağlayamamış bir ülkenin kalkınabilmesi için ülkelerdeki insanların, gelişmiş ülke insanların kişisel niteliklerini ya da davranış kalıplarını edinmesi gereklidir. Gelişme ancak bu yolla sağlanabilir.

Ancak toplumsal yapının bütünü, üretim ilişkilerini, tarihsel gelişimi, dünya ekonomisi ile ilişkileri ve bu ilişkilerin iktisadi ve sosyal yapıya olası yansımaları gibi temel sorunları göz ardı ederek, yalnızca kişisel nitelik ya da davranış tercihlerine dayalı bu yaklaşım, azgelişmişliğin nedenlerini açıklamada yetersiz kalacaktır.

1.1.2.4.6. Albert O. Hirschman-Dengesiz Kalkınma Modeli

Dengesiz kalkınma kuramları, dengeli kalkınma kuramlarına ait piyasada ortaya çıkan dengesizlik durumunun, ekonomik ilerlemeyi durduracağı şeklindeki iddiaların doğru olmadığı görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Dengesiz kalkınma kuramcılarının göre belli şartlar içinde dengesizlik, ilerlemeyi bozmaktan çok canlandırır, teşvik eder ve sektörlerde sıçramalara yol açarak ekonomiyi dinamik bir süreç içine sokar. Dengesiz kalkınma kuramlarında genellikle iki önemli nokta üzerinde durulmaktadır (Kutlu, 2004: 193).

- Bazı koşullar altında dengesiz iktisadi büyüme, daha yüksek kalkınma hızına ulaşmak için gereklidir.
- İktisadi büyümeyi gerçekleştirmek için bazen denge feda edilebilir.

Dengesiz kalkınma kuramcılarının öncüsü A. O. Hirschman'dır. Ona göre, geri kalmış ülkeler, dengeli kalkınma teorisyenlerinin öngördükleri gibi bütün

sektörlerde eş zamanlı bir kalkınma hamlesini gerçekleştirecek sermayeye ve arz-talep yönüyle piyasa genişliğine sahip değillerdir. Büyüme ve yoksulluktan kurtulma, ancak seçilmiş sektörlerden yayılarak gerçekleşebilir. Kalkınma çizgisel bir süreç değil, hamleler isteyen bir dizi kopuştur.

Bu dengesizlik sürecinde öne çıkarılması gereken endüstriler, diğer endüstrilerde yeni yatırımları teşvik edebilecek niteliğe sahip olmalıdır. Bu durumu Hirschman “ileri ve geri bağlantılar” olarak tanımlamaktadır. Bir endüstrinin ileri bağlantısı, bu endüstrinin çıktılarını kullanan yeni endüstrilerin ortaya çıkmasını sağladığı zaman söz konusu olmaktadır. Geri bağlantılar ise bir endüstrinin kullandığı girdileri üreten endüstrilerde yatırımları arttırıcı etkisi olduğunda ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Hirschman, yoksul ülkelerin karşı karşıya buldukları kalkışa geçme sorununun, ekonomide belirli sektörler lehine yaratılacak dengesizliklerin niteleyeceği dinamik bir süreçle aşılabileceğini ileri sürmektedir. Ancak böyle bir süreç, yoksul bir ülkeyi gelişme sürecine sokabilecektir.

Dengesiz kalkınma kuramcılarında Paul Streeten’e göre ise, dengesiz kalkınma belli şartlar altında ilerlemeyi bozmaktan çok canlandırarak teşvik edecektir. Denge üzerinde fazla ısrar etmek ve dengeye fazla önem vermek, durgunluğu önlemekten çok ona neden olabilecektir.

Streeten, yeniliklerin veya tamamlayıcı özellik taşıyan endüstrilerin kalkınmayı hızlandıracağı gösterilmekle birlikte, farklı alternatif yatırım alanlarının olduğu bir ekonomide hangi sektörler öncelik verilmesi gerektiğinin belirgin olmadığını, böyle bir durumda birkaç kıstas belirlemiş ve aşağıda belirtilen alternatiflerden birinin seçilmesi halinde, kendini besleyen bir gelişme sürecine girilebileceğini iddia etmiştir.

- Bir kısım sektörler ilerlerken, dengenin baskısına cevap verme ihtimali en fazla olan sektörler,
- Darboğazlar yaratırken diğer darboğazların aşılmasını sağlayanlar,
- Endüstri, tarım ve tüketiciler için hizmet ve mal sağlarken, bunlarla ilgili diğer alanlarda kalkınmanın gerçekleşmesini teşvik eden veya hizmet ortaya çıkarırken diğer kollarında yatırım gerektiren yatırımlar,

öncelikle tercih edilmelidir.

1.1.2.5. İçe dönük sanayileşme modeli

Birleşmiş Milletler Latin Amerika İktisat Komisyonu (ECLA), Latin Amerika'nın geri kalmışlığının nedenlerini araştıran ve Batılı çizgide hızla kalkınmasının yollarını arayan BM desteğindeki radikal, milliyetçi aydınlardan oluşan bir komisyondur. Bunlar öncelikle, uluslararası gelişecek olan serbest ticaretin her ülke için yararlı olacağını ileri süren klasik dış ticaret kuramına karşı çıkmaktadırlar. Serbest ticaret ancak yapıları birbirlerine benzeyen ülkeler arasında olumlu sonuçlar verir; yapıları farklı ülkeler arasında yapılacak olan serbest ticaret, daha az gelişmiş olan ekonominin zararına olur görüşlerini savunmaktadırlar.

Merkez ülkelere tarımsal ürün ve hammadde veren bir çevre ülke olmak yerine, içe dönük bir sanayileşme önerilmektedir. Böyle bir politikanın uygulanması, toplumdaki güç dengelerini de değiştirecektir. Daha önce iktisadi ve siyasi güç, merkez ülkelere dış satım yapan büyük toprak sahipleri tarafından kullanılırken, ithal ikamesi politikasıyla güç, devlet desteğiyle yine kuvvetlenmeye başlayan ulusal burjuvazi ve işçi sınıfı tarafından kullanılmaya başlanacaktır.

Bu tez, özellikle Latin Amerika ülkelerinde 1960'lı yıllarda uygulama olanağı bulmuştur; ancak ulaşılan sonuç, hiç de beklendiği gibi olmamıştır. Latin Amerika ülkelerinde uygulandığı haliyle ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasının, dış ödeme dengesizliklerinin artmasına, ekonomiye yabancı çok uluslu firmaların sızmasına, işsizliğin çoğalmasına, gelir dağılımındaki adaletsizliğin daha da artmasına, ekonominin konjonktür dalgalanmalarının etkisine daha da açık kalmasına, geleneksel dışsatım ürünlerine bağımlılığın devam etmesine ve sınırlı, rekabet gücü olmayan bir sanayileşmeye yol açtığı söylenebilmektedir.

1.1.2.6. Neoliberal teori

Çoğu az gelişmiş ülke mevcut kalkınma teorileri doğrultusunda hareket ettiği halde istenilen sonuçları alamayınca yeni bir arayışa girilmiş ve Neo-Klasik Serbest Piyasa Teorileri ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu teoriler aynı zamanda 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin ürünüdür. Keynesyen yaklaşımların ekonomik

sorunları çözmede yetersiz kaldığı görüldü ve Güneydoğu Asya ülkelerinin ekonomik başarıları serbest ticaretin başarısı olarak değerlendirildi.

1980’li yıllarda Peter Bauer, Ian Little, Deepak Lal, Bela Balassa, Julian Simon, Jagdish Bhagwati, Anne Krueger ve Harry G. Johnson gibi ekonomistler neoliberal kalkınma teorisinin temsilcileri olmuştur. Bu teoriye göre, devlet müdahalesi kalkınmayı engelleyen bir olgudur ve devletin ekonomideki rolünü terk ederek piyasayı kendi iç dinamiklerinin işleyişine bırakması, kalkınmayı da beraberinde getirecektir. Zira devlet ve bürokrasi, özel sektörün gelişimini engellemektedir. Neo-Liberal Yaklaşım, ekonomide optimal kaynak dağılımını ancak serbest piyasanın sağlayabileceğini iddia etmektedir. Çünkü devlet, verimsiz harcamalar yapan müsrif bir kurumdur. M. Friedman’a göre devletçe ekonomide alınan önlemler, gelişmeye yardımcı değil, engelleyici olmaktadır. Onun için görünmez elin gelişmedeki gücü, görünen elin (devlet) gerilemedeki gücünden daha üstündür (Yavillioğlu, 2002: 62).

Devletin müdahalesinin kalkınmayı sağlayamayacağı hatta gerileteceğini öne süren neoliberaler, küreselleşme kavramına geniş önem vermişlerdir. Küreselleşme sayesinde kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşerek kalkınma yolunda önemli gelişmeler sağlayacakları düşünülmüştür. Doğu Asya’daki ekonomik başarı bu bütünleşme sayesinde olmuştur. Eğer gelişmekte olan ülkeler dünya ekonomisi ile daha fazla bütünleşmiş olabilirse, devlet müdahalesinin en aza indirildiği, rasyonel davranan iktisadi birimlerce piyasanın işlediği bu ortamda, dışa açık iktisadî yapı ile kalkınma süreci daha kolay gerçekleşecektir (Dolun ve Atik, 2006: 15). Bunlar göstermektedir ki neoliberal yaklaşımın temelinde Smith’in görünmez eli ve Ricardo’nun mukayeseli üstünlükler tezi yatmaktadır.

B. Balassa Dünya Bankası için özellikle Doğu Asya ülkeleri hakkında birçok ampirik çalışma yapmıştır. Balassa çalışmalarında özel sektörde geliştirilen ihracat artışı ile gayri safi milli hâsıla artışı arasındaki doğrudan bir ilişkinin varlığını vurgulamıştır (Tüylüoğlu ve Çeştepe 2005: 65).

Neoliberal teorilerin uygulama alanındaki en açık örneğini Washington Konsensüsü göstermektedir. Ekonomist John Williamson’un 1990’da yazdığı bir makalede on madde halinde özetlediği istikrar içinde kalkınma reçetesi daha sonra

‘Washington Konsensüsü’ olarak anılmaya başlandı. Williamson çalışmasında Latin Amerika ülkelerinin kalkınmaları için şu önerilerde bulunmuştur:

1. Mali disiplin.
2. Kamu harcamalarının yüksek getiri sağlayıcı, gelir dağılımını düzeltici doğrultuda yapılması (sağlık, eğitim, altyapı).
3. Vergi reformu (düşük oranlı geniş vergi tabanı).
4. Faizlerin piyasada belirlenmesi.
5. Rekabetçi kur politikası.
6. Serbest ticaret rejimi.
7. Doğrudan yabancı sermayenin serbestleşmesi.
8. Özelleştirme.
9. Deregülasyon (giriş-çıkıştaki engellerin kaldırılması).
10. Mülkiyet haklarının güvence altına alınması.

Bu unsurlara bakılarak, Washington Konsensüsü’nün, devletin küçültülerek piyasa güçlerine dayanan bir kalkınma anlayışını öngördüğünü söylenebilir. Bu reçetenin uzantısında "dürüst yönetim" ve "iyi yönetim" gibi ilkeler 1990’larda moda haline geldi. Özellikle "yükselen pazar" diye nitelenen ülkelerin (azgelişmiş ülkeler) bu reçeteyi uygulayarak istikrarlı gelişmeyi yakalayacakları ileri sürüldü. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteği söz konusu olduğunda da destek isteyen ülkelerin Washington Konsensüsü’nde yer alan ilkelere uymaları istendi. Böylece neoliberal politikalar konumlarını daha da sağlamlaştırdılar (Şen, 2005:184-185).

1.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sanayi devriminden sonra, 1. Dünya Savaşı, Büyük Buhran ve 2. Dünya Savaşı gibi çok çetin dönemler geçiren Dünya Devletleri, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra hızlı bir büyüme ve kalkınma sürecine girmişlerdir. Bu süreçte ekonomik büyüme ve kalkınma arasında fazla bir ayırım yapılmamıştır. Savaşın yaralarının sarılması ve ulusal gelirlerin hızla artması tek kriter olarak kabul edilmiştir. Devletler bütün imkanlarını ve kaynaklarını seferber ederek dünya ticaretinden daha fazla pay

almak adına büyük bir yarışa girişmişlerdir. Burada temel amaç kişi başına milli hasılanın artırılması olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise, karşılaşılan çevresel zararlar ve doğal kaynakların hoyratça kullanılmasının etkileri nedeniyle, kişi başına milli hasıla göstergesinin kalkınmayı tek başına yeterince açıklamadığı görüşü giderek yaygınlaşmıştır (İşgüden ve diğerleri, 1995:203-206).

1970’li yıllardan itibaren, toplumların gelişmesinin yalnız ekonomik açıdan değil, sosyal, beşeri ve çevre açısından da ele alınması gerektiği düşünceleri gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, geleneksel kalkınma kavramı, önemli eleştirilere ve değişimlere uğramıştır. Sonucunda, kalkınma olgusu çevre, doğal kaynaklar ve insani boyutları da içeren daha kapsamlı şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Böylelikle çok boyutlu bir kavram olan “Sürdürülebilir Kalkınma” ortaya çıkmıştır (Han ve Kaya, 2008:257).

1.2.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tanımı

En basit ve yalın ifadeyle, sürdürülebilir kalkınma; insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkan verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını programlama anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutları olan bir kavramdır.

Sürdürülebilir kalkınma, insanlığın parçası olduğu ve varlığını sürdürebilmesi için temel desteği sağlayan ekosistemlerle uyumlu ve denge içinde, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve geliştirilmesi olarak tanımlanabilir (Demirayak, 2002: 4).

Ekonomik politikalar, tek başlarına reel milli gelirin ya da ekonomik girdinin artırılması amacına dayandırıldıkları zaman, bu amaç, doğal kaynak kullanımını gerektirdiğinden ekolojik dengesizliklere neden olabilmektedir. Ekonomik sistem ile çevre arasındaki ilişki, başlıca iki yoldan ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ekonomik mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim girdileri olarak doğal kaynakların kullanımı, ikincisi ise, çevresel ortamdaki atıklardır. Sürdürülebilir

kalkınma, ekonomik faaliyetlerin çevresel etkilerinin geri dönüşümlerini dikkate alan kalkınmadır (İşgüden ve diğerleri, 1995: 205).

Geçtiğimiz çeyrek yüzyıldan bu yana GSMH'daki büyümenin olumsuz sonuçlarının fark edilmesiyle birlikte maddi üretimin her şey olmadığı, toplumsal refahın da, şimdiye kadar ekonomik davranışlarda hesaba katılmayan bir dizi etmene bağlı olduğu kavranılmaya başlanmıştır. Yaşam kalitesinde bozulmaya yol açan bir GSMH artışı, kalkınmayı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çağdaş kalkınma kavramı, niceliksel ve niteliksel gelişmeyi birlikte ele alan bir yaklaşımdır (Kuleli ve Sonat, 1991: 3).

Kalkınma kuramlarının başlıca iki temel sorunu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kalkınmayı belirleyen faktörlerin neler olduğunun saptanmasıdır. İkinci temel sorun ise, mevcut üretim faktörlerinin optimal dağılımının nasıl sağlanacağıdır (Savaş, 1989: 107).

Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde, tüketmeden kullanım fikri yatar. Ekoloğlara göre tüketmeden kullanımın temel kuralı, herhangi bir canlı doğal kaynaktan elde edilebilecek yıllık verimin, o doğal kaynağın yıllık artış oranını geçmemesidir (Madran, 1991: 140).

Sürdürülebilir kalkınma, yalnızca gelişmekte olan ülkeler için önerilen bir model değil, zengini ve yoksulu ile tüm dünya devletlerinin uygulaması gereken bir anlayıştır. Gelişmekte olan ülkeler için sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve sosyal gelişmelerini gerçekleştirirken çevreyi ve doğal kaynaklarını da korumayı ifade etmektedir. Sanayileşmiş ülkeler için bugünkü gelişmişlik ve refah düzeylerini muhafaza edebilmek, yaşam kalitelerini yükseltebilmek için çevre değerlerine sahip çıkmak, çevreyi korumak anlamına gelmektedir. Yine de, sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerine, boyutlarına ve göstergelerine bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanma gereği açısından gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler ayrımı önemini yitirmektedir. Ekonomik gelişmenin sağlanması, sosyal dayanışma ve çevre koruma amaçlarının gerçekleştirilmesi gibi hedefler, toplumdaki tüm bireylerden ve gruplardan, yeryüzündeki tüm ülkelere kadar, küresel, bölgesel, yerel ve toplum düzeyinde tüm aktörleri ilgilendirmektedir. Bu konuda asıl ayrım, bu

politikaların yaşama geçirilmesi, bunun için gerekli tüzel düzenlemelerin yapılması, kurumsal yapının oluşturulması, kaynak sağlanmasında ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi

Sürdürülebilir kalkınma politikaları özellikle, 1980’li yıllardan sonra, uluslar arası kuruluşların yönlendirmesiyle dünya gündeminde yer alamaya başlamıştır. Küresel nitelikli politikaların, uluslar arası düzeyde bölgesel gelişmeleri doğrudan etkileyebilme gücü bulunmaktadır. Bu etki, aynı biçimde ulusal ve bölgesel politikaları da yönlendirebilmektedir. Özellikle, bölgesel nitelikli politik ve ekonomik bütünleşme örgütlerinin de küresel gelişmeleri yönlendirici olabildikleri görülmektedir. OECD, G-8, Avrupa Birliği ve OPEC gibi zengin ülke grupları küresel gelişmeleri büyük ölçüde belirlemekte ve yönlendirmektedirler.

Kısa adı UNEP olan, Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın da yönlendirici etkisiyle 1980’li yıllardan itibaren çevrenin evrensel değerlerin bir bütünü olarak ele alınması ve gelişme politikaları ile çevre koruma politikalarının bütünleştirilmesi gereği her düzeyde gittikçe artan bir biçimde kabul görmeye başlamıştır. Kuşkusuz bu süreci hızlandıran en önemli etmenlerden birisi de, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz adlı rapor olmuştur. Her ne kadar 1972 yılında Stockholm’de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen “İnsan Çevresi Konferansı”nda kabul edilmiş olan belgelerde sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılmamışsa da, Stockholm Bildirgesi’nde çevre ve gelişme ilişkisi ile çevrenin korunmasının gelecek kuşaklar açısından önemine yer verilmiş olması, bu kavramın temellerinin adı geçen konferansta atıldığını düşündürmektedir. Bildirgenin 8. İlkesinde çevre ve gelişme ilişkisinden söz edilirken, çevrenin ancak sosyal ve ekonomik gelişme ile gerçekleşeceği belirtildikten sonra, insanın yaşayacağı bir çevrenin sağlanması için gelişmenin şart olduğu vurgulanmıştır. Bu ilke gelişme haklarını korumak ve çevresel nedenlerden dolayı ekonomik gelişmeden taviz vermek istemeyen gelişmekte olan ülkelerin taleplerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Stockholm Konferansı’nın kavramın temellerinin atıldığı bir toplantı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Öte yandan, Dünya Doğayı Koruma Birliği tarafından Birleşmiş

Milletler Genel Kurulu'nun Ekim 1982'de kabul edilen Dünya Doğa Şartı'nın 4. ilkesinde sürdürülebilirlik kavramına yer verilmiştir. Bu da Dünya Doğa Şartı'nın küresel bağlamda bu kavrama yer veren ilk resmi belge olduğuna işaret etmektedir. Bu ilkeden insanların yararlandığı ekosistem, organizmalar, kara, deniz ve atmosfer kaynaklarının optimum sürdürülebilirliğini başarabilecek biçimde yönetilmeleri gerektiği, ancak bunun ekosistemlerin ve türlerin bütünlüğünü tehlikeye atmayacak biçimde yapılması öngörülmektedir. Burada kullanılan sürdürülebilirlik kavramının günümüzde kullanılan biçimiyle sürdürülebilirliğin temellerini atmış olduğu ileri sürülebilir. Ancak kavramın bugünkü yaygınlığını ve içeriğini kazanması kuşkusuz Ortak Geleceğimiz Raporu'yla birlikte başlamıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın 1982 yılında yapılan 11. Yönetim Konseyi Toplantısı'nda alınan bir kararın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanmasından sonra, 1983 yılında Norveç Başbakanı G. H. Brundtland'ın başkanlığında bağımsız bir komisyon olarak Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuştur. Söz konusu komisyonun çevre ve gelişme arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi ortaya koyan bir yaklaşımla gündeme getirdiği sürdürülebilir kalkınma kavramı, uluslar arası kuruluşların çevre politikalarının yönlendirilmesinde temel çerçeveyi çizerek, çevre gerçeğinin bugünkü içeriğini kazanmasında etkili olmuştur.

Bu komisyonun hazırladığı ve 1987 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulmuş olan Ortak Geleceğimiz adlı raporun temel hareket noktasını oluşturan sürdürülebilir kalkınma kavramının en önemli özelliği, ülkeler ve bölgeler arasında sağlanması gereken adaleti, kuşaklar arası adalet kavramıyla bütünleştirmesidir. Raporu, sürdürülebilir kalkınmayı “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak” olarak tanımlamaktadır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987: 71).

Yine rapora göre; sürdürülebilir kalkınma iki kavram içermektedir. Bunların birincisi olan gereksinme kavramı, özel olarak dünya yoksullarının temel gereksinmelerine öncelik verilmesi anlamındadır. İkinci kavram ise; çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme yeteneğine teknoloji ve sosyal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalar düşüncesidir. Ortak Geleceğimiz Raporu'na göre; “sürdürülebilir kalkınma bir değişim sürecidir. Bu değişim süreci içinde

kaynakların kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, teknolojik gelişmenin yönünün seçilmesi ve kurumsal değişiklikler hep uyum içinde ve insanlığın bugünkü ve gelecekteki ihtiyaç ve beklentilerini karşılama potansiyelini zenginleştirici olmalıdır”.

Ortak geleceğimiz raporunun temel önerilerinden birisi de çok taraflılığa yeni boyutlar getirmesi gerektiği yolundadır. Rapor, bu amaç çerçevesinde, küresel düzeyde çevre ile ekonomik gelişmenin bütünleştirilmesini sağlamak için bölgesel ve küresel düzeyde toplantılar düzenlenmesini tavsiye etmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987: 78).

Önerilerin Birleşmiş Milletler bünyesinde hayata geçirilebilmesi için, bu örgüte bağlı Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler, Asya-Pasifik, Afrika ve Batı Asya ekonomik komisyonlarının eşgüdümünde düzenlenen bölgesel konferansların sonuçlarını da dikkate alan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Aralık 1989’da, çevre ve gelişme konularında küresel bir toplantı yapılması kararını almıştır. Bu karar uyarınca, hedefi, “tüm ülkelerde sürdürülebilir ve çevre ile uyumlu ekonomik gelişmeyi gerçekleştirebilmek üzere yürütülen ulusal ve uluslar arası çalışmalar kapsamında, çevre bozulmasını durdurmak ve geri çevirmek ve bu amaçla strateji ve tedbirler hazırlamak” olarak belirlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı’nın düzenlenmesi kabul edilmiştir. Hazırlıkları Birleşmiş Milletler tarafından yürütülen Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı, Haziran 1992’de Brezilya’nın Rio De Janerio şehrinde düzenlenmiştir. Rio Konferansı veya Dünya Zirvesi olarak da anılan ve çevre ve gelişme konularında dünya ülkelerinin küresel düzeyde ilk kez bir araya geldiği bu konferansa çok sayıda devlet ve hükümet başkanlarının yanı sıra uluslar arası ve bölgesel kuruluşlar, hükümet dışı örgütler, çeşitli sivil toplum kuruluşları katılmıştır (Bezirci, 2005:78-79).

Konferans sonucunda, Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi adı altında beş temel belge ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilk üçü devlet veya hükümet başkanlarınca onaylanmış, diğer iki sözleşme ise imzaya açılmıştır. Bu belgelerin tümünde sürdürülebilir kalkınmadan bahsedilmekle birlikte, hiçbirisinde kavramın tanımına yer verilmemiştir. Bunun en önemli nedeni, kavramın tanımı konusunda akademik

çevrelerde olduğu gibi, hükümetler ve uluslar arası kuruluşlar arasında çeşitli görüş ayrılıklarının olmasıdır (Nemli, 2000:40-41).

Rio'da onaylanan belgelerden en önemlisi, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara dek uzanan dönemde ve devamında çevre ve gelişmeyi etkileyen tüm alanlarda hükümetlerin, gelişme örgütlerinin, Birleşmiş Milletler kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve bağımsız sektörün yapması gereken etkinlikleri tanımlayan bir eylem planı niteliğindeki Gündem 21'dir. Bir anlamda Rio Bildirgesi'nde yer alan ilkelerin uygulama planı olan Gündem 21, Konferans Genel Sekreteri Maurice Strong'un ifadesiyle; bugüne kadar kelime kelime hükümetler tarafından geliştirilen ve kabul edilen en geniş kapsamlı uluslar arası programdır.

Gündem 21 dört temel başlıktan oluşmaktadır (Mengi ve Algan, 2003:23-25):

- Sosyal ve Ekonomik Boyutlar,
- Gelişme İçin Kaynakların Korunması ve Yönetimi,
- Etkin Grupların Rolünün Güçlendirilmesi,
- Uygulama Yöntemleri.

Gündem 21'in toplumsal yaşamın ve insan etkinliklerinden kaynaklanan çevresel sorunların tüm alanlarını kapsadığı söylenebilir. Bir diğer özelliği ise, yukarıda belirtilen temel başlıklarda ve alt başlıklarında gerçekleştirilecek eylemlerin hangilerinin küresel ve uluslar arası bölgesel, hangilerinin ise ulusal düzeylerde olacağına ilişkin ayrıntılı düzenlemelere yer vermesidir. Bu bağlamda, uluslar arası kuruluşlar, devletler ve etkin grupların küresel, bölgesel, ulusal, yerel nitelikli sorumlulukları tanımlanmış olup, bu eylemlerin uygulama araçları da Gündem 21'de belirlenmiştir. Buna göre Gündem 21, yukarıda temel başlıkları verilmiş konuları içeren eylemlerde uluslar arası ve bölgesel işbirliği, kapasite oluşturma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, bilimsel ve teknolojik araçlar finansman ve maliyetlerin değerlendirilmesi gibi alt başlıklarda somut uygulamalar için gereksinim duyulacak araçları belirleyen bir rapor niteliği taşımak iddiasındadır.

Rio Zirvesi'nden sonraki dönemde Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenmiş olan diğer küresel zirvelerde de sürdürülebilir kalkınma politikalarını dikkate alan kararlar alınmıştır. 1994 Kahire Nüfus ve Gelişme Konferansı, 1995

Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı, 1995 Pekin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ve 1996 İstanbul HABİTAT II Konferansı küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için ele aldıkları özgün konularla, gerçekleştirilecek eylemleri tanımlayan zirveler olarak nitelendirilebilir.

Rio Zirvesi'nden 5 yıl sonra, Haziran 1997'de gerçekleştirilen, Gündem 21'in uygulanmasını gözden geçirmeye yönelik Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Özel Oturumu, Rio + 5 olarak anılmaktadır. Rio Zirvesi'nden itibaren geçen beş yıllık süre zarfında kaydedilen gelişmelerin irdelenmesi amacıyla yapılmıştır. Gelişmiş ülkelerin bazılarında sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanmasında kaydedilen bazı ilerlemelere rağmen, küresel düzeyde ve özellikle de gelişme yolundaki ülkeler açısından çevre ve gelişme sorunlarının devam ettiği, küreselleşmenin kimi ülkelerde göreceli iyileşmelere yol açtığı; ancak yine gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda yoksulluğu arttırdığı, gelişme yolundaki ülkelere Gündem 21'in uygulanması için sağlanması öngörülen hedeflerin çok gerisinde kaldığı ve gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler arasındaki teknolojik uçurumun genişlediğine dair tespitler yapılmıştır (Mengi ve Algan, 2003:37-38).

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak yakın zamanda düzenlenmiş olan bir diğer konferans ise, Aralık 2009'da gerçekleştirilmiş olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'dır. Söz konusu konferans Danimarka'nın Başkenti Kopenhag'da düzenlenmiş olması nedeniyle Kopenhag Zirvesi olarak da anılmaktadır.

192 ülkenin katılımıyla düzenlenen konferans sonucunda, 2012 yılında sona erecek olan Kyoto Protokolü'nün yerini alacak ve sera gazı salınımlarını düşürmeyi amaçlayan yeni iklim değişikliği anlaşmasının imzalanması hedeflenmiştir. Ancak kayda değer bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Toplantıların son gününe kadar anlaşma sağlayamayan taraflar, zirvenin sonunda, iklimin korunması konusunda, herhangi bir bağlayıcılığı olmayan dar bir çerçevede anlaşmışlardır. Uzun süren toplantılardan sonra karara varılamayınca ABD önderliğinde Brezilya, Çin, Güney Afrika ve Hindistan bir araya gelerek Kopenhag Mutabakatı'nı açıklamıştır. Yaklaşık 25 ülkenin temsilcileri zirvenin kapanışında, küresel sıcaklık artışının 2 dereceye ulaşmamasını amaçlayan çalışmalar ve

gelişmekte olan ülkelere mali yardım yapılmasını öngören “Kopenhag Mutabakatı”nı imzalamıştır. Yasal bağlayıcılığı bulunmayan ve dah çok uzlaşma niteliğini taşıyan mutabakat metninde; küresel ısınmada etkili olan sera gazı salınımının önemli oranda kısıtlanması gereğinin bilimsel açıdan da desteklendiği vurgulanarak, bu çerçevede küresel sıcaklık artışının 2 dereceden daha az olmasını sağlamak amacıyla gaz salınımında kısıtlama yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, gelecek yılın sonuna kadar üzerinde uzlaşılan konulara yasal bağlayıcılık getirilmesinin ele alınması önerisi de yer almıştır (http://www.sabah.com.tr/Dunya/2009/12/19/iklim_zirvesi_sona_erd_i Erişim Tarihi: 15.01.2010).

Mutabakatta dikkate değer başlıca öneriler şu şekildedir (TÜSİAD Basın Bülteni, 2009:1-2):

- Sıcaklık artışının 2050 yılına kadar 2 derece ile sınırlandırılmasının önemi vurgulanmıştır.
- Gelişmekte olan ülkelere mali yardım sağlanarak, beklenen emisyon artışlarından indirim yapmaları talep edilmektedir. Bu amaçla, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere adaptasyon çalışmaları için yeterli, öngörülebilir ve sürdürülebilir finansal kaynak, teknoloji ve kapasite geliştirme desteği sağlanması hedeflenmektedir.
- 2010-2012 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere 30 milyar dolar fon sağlanması hedeflenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin şeffaf denetleme mekanizmalarını kabul etmeleri şartı ile de 2020 yılına kadar yıllık 100 milyar dolar tutarında fon desteği almaları hedeflenmektedir.

Bağlayıcılığı bulunmayan “Kopenhag Mutabakatı” bir nevi uzlaşma metnidir. Haziran 2010’da Bonn’da yapılacak olan toplantıyı takiben, bağlayıcılığı olan bir anlaşmaya en geç Aralık 2010’da Meksika’da gerçekleşecek toplantıda varılması hedeflenmektedir.

1.2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Amaçları ve Hedefleri

Sürdürülebilir kalkınmanın tanımına ve amacına uygun olarak hedeflerinin ve göstergelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın başlıca amaçları, aşağıda da açıklandığı gibi, sosyal dayanışmayı sağlamak, ekonomik yapılabirliği artırmak ve ekolojik sorumluluğu yerleştirmektir. Bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanıp sağlanmadığını izleme olanağı verecek kimi göstergelere gereksinim vardır. Amaçlar aynı olmakla birlikte, göstergelerin çeşitliliği, gelişmişlik ve az gelişmişlik ölçütüne göre değişebilmektedir.

1.2.3.1. Sürdürülebilir kalkınma ve sosyal dayanışma

Sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerinden bir bölümü sosyal dayanışma ve uyum anlayışına göre belirlenmektedir.

Genel esaslar başlığı altında toplayabileceğimiz hedeflerden en önemlisi, toplumun her üyesinin, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürme ve kişiliğini geliştirmek hakkına sahip olduğunu kabul etmek ve ettirmektir. Demokrasi, hukuk güvencesi ve kültürel çeşitliliğin sağlanması önemlidir ve bireysel gelişme olanağının sınırları bugünkü ve gelecek kuşakların insanlık onuruna saygı göstermektir (Han ve Kaya, 2008:272).

Nesnel yaşam koşullarının yerine getirilmesi, nüfusun temel gereksinimlerinin karşılanması uzun süreli olmasının sağlanması, bu arada bireysel hareket serbestisi tanınması ve insan sağlığının korunması anlamına gelmektedir. İnsan onuruna yaraşır bir yaşam tarzında yoksulluk olmamalıdır, bu nedenle toplumda, yardıma ihtiyacı olanlar için dayanışma sağlanmalıdır.

Öznel yaşam koşulları ise, bugünkü ve gelecek kuşakların yaşamlarından memnun olmaları ve mutluluklarının sağlanmasıdır. Sosyo ekonomik yapı ve çevresel değişiklikler bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarının bozulmasına neden olmamalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışında adil paylaşım ve fırsat eşitliği esastır. Hiç kimse herhangi bir iç ya da dış özelliği nedeniyle ayrımcılığa tabi tutulamaz. Toplumun her üyesi eşit haklara ve fırsatlara sahip olmalıdır. Kaynakların adil

paylaşımı sağlanırken, dezavantajlı grupların ve bölgelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yaşamla bütünleşmeleri sağlanmalıdır.

Sosyal uyumun güçlendirilmesi, toplumun varlığını sürdürebilmesi ve işlevsel olabilmesi için gereklidir. Toplumun üyeleri arasında da dayanışma kurulması, gruplar arasında diyalog ve anlayışı da beraberinde getirecektir. Bunun için sosyal ve politik katılımı teşvik etmek büyük önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak yalnızca toplumda sosyal dayanışmayı sağlamakla mümkün değildir. Uluslar arası dayanışma da sürdürülebilir kalkınma anlayışının bir parçasıdır. Uluslar arası destek önceliklerinin daha az gelişmiş ülkelere, bölgelere ve gruplara yönelmesi, halkların ve ulusların barış içinde bir arada yaşamalarının, insan hakları ve demokratik yapıların teşvik edilmesi önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal hedeflerinden birisi de, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve korunmasıdır. Bu çerçevede ortak bilgi ve sosyo kültürel mirasın uzun süreli korunması ve geliştirilmesi, bilgi akışının önündeki engellerin kaldırılması, düşüncelerin özgürce oluşturulması ve açıklanmasının önündeki engellerin kaldırılması istenmektedir. Özellikle çocukların ve gençlerin açık, motive edici ve geleceğe dönük bir ortamda yaşamalarının önemi vurgulanmaktadır.

1.2.3.2. Sürdürülebilir kalkınma ve ekonomi

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik amaçları, ekonomik yapabilirliğin sağlanması doğrultusunda şekillenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışına göre, ekonomik etkinliklerden beklenen, her şeyden önce, bireysel ve toplumsal gereksinimleri etkin ve etkili bir biçimde karşılamasıdır. Ekonomik koşulların, bireysel girişimleri teşvik edecek; ancak aynı zamanda günümüzün ve gelecek kuşakların genel yararını da gözetecek biçimde belirlenmesi gerekmektedir.

Ekonomik yapabilirlik için serbest piyasa sisteminin uygulanması önerilmektedir. Ekonomik yapabilirlikle çevre koruma çabalarını birleştirmek için piyasa mekanizmasının olumsuz etkileri karşısında kamu yararı düşüncesine ağırlık

verilerek önlemler alınması, fiyatların doğal kaynakların kıtlığı göz önünde bulundurularak belirlenmesi ve dışsallıkların fiyatlara dahil edilmesi beklenmektedir. Kirleten öder ilkesinin mutlaka uygulanması ve piyasa mekanizmasına mutlaka, piyasa mekanizması araçları ile müdahale edilmesi gerektiği kabul edilmektedir (İşgüden ve diğerleri, 1995:208-209).

Sürdürülebilir kalkınma için ekonomik başarı ve rekabet edebilirlik, bir toplumun ekonomik yapabilirliğinin üretim, sosyal ve insan kaynaklarının sürdürülebilir olması, bu kaynaklardaki artışın yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel de olması anlamına gelmektedir. Piyasa ekonomisi sisteminin koşulları, piyasaya işlevsellik kazandıracak ve ilerleme sağlayacak biçimde belirlenmeli; ancak aynı zamanda rekabet ve kalite de sağlanmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek araştırma ve geliştirme teşvik edilmeli, kamu borçlanması, bugünkü ve gelecek kuşakların bireysel ve toplumsal gereksinimlerini karşılamayı tehlikeye atacak şekilde olmamalıdır.

Ekonomide esneklik ve istikrar sağlanması, piyasa ekonomisi sisteminin koşullarının, uzun süreli bir biçimde yönlendirilmesini ve toplumsal yapının gelecekteki gerekliliklerine uyum sağlayabilecek biçimde belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomik sistemin koşullarındaki yavaş değişimin hızlandırılması da ekonomik yapabilirlik için önem taşımaktadır.

Malların ve hizmetlerin üretim ve tüketim sürecinin biçimlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma anlayışının belki de en önemli konusudur. Üretim nedeniyle ortaya çıkan çevre risklerinin ve zararlarının en aza indirilmesi, enerji ve hammadde kullanımının optimal hale getirilmesi önem taşımaktadır. Malların ve hizmetlerin tüketimi, mümkün olduğu kadar çevreye zarar vermemeli ve sosyal açıdan hakkaniyete uygun olmalıdır. Üretim etkinliklerinin içinde ve dışında bilgi her zaman hazır olmalı, mümkün olduğu kadar sürdürülebilir üretim ve tüketim sağlanmalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının istihdam politikasında ekonomik sistem, çalışmak isteyen kişilere geçimini sağlamak üzere anlamlı bir iş sağlamalıdır.

Uluslar arası boyut, sürdürülebilir kalkınma anlayışında uluslar arası ticareti önemli hale getirmektedir. Buna göre, çok taraflı ticaret sistemi, doğal kaynakların kullanımına ve sosyal adalete dikkat etmelidir. Yine bu sistem, bir ulus içindeki

toplumsal ve bireysel gereksinimleri, öteki ulusların gereksinimlerini tehlikeye atmadan karşılamalıdır.

1.2.3.3. Sürdürülebilir kalkınma ve ekoloji

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının hedeflerinden ekolojik sorumluluğu geliştirmek için dikkat edilmesi gereken temel esaslar: doğal yaşam temellerinin uzun süreli olarak güvence altına alınması, ortaya çıkan ekolojik zararların ortadan kaldırılması ve doğanın kendi dinamik çeşitliliği içinde korunmasıdır (Mengi ve Algan, 2003: 10).

Kaynak tüketiminin denetlenmesi, ekolojik sorumluluğun vazgeçilmez bir koşuldur. Yenilenebilir kaynakların tüketimi, yenilenebilir düzeyinin altında tutulmalı, yenilenemez kaynakların tüketiminin, yenilenebilir kaynakların gelişme potansiyelinin altında olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir.

Zararlı maddeler ve katı atıkların, özellikle emisyonların ve doğada yok edilemeyen katı atıkların en az düzeye indirilmesi gerekmektedir. Kirlilik hiçbir zaman ekosistemin özümleme düzeyinin üzerinde olmamalıdır. Doğada yok edilemeyecek maddelerin tüketiminden kaçınılmalıdır. Böylelikle bu tür maddelere olan talep azalacak ve üretimi de düşecektir.

Her türlü risk, sürdürülebilir kalkınma politikalarını etkilemektedir. Biyolojik çeşitliliğin korunması, ekosistemin niteliğinin korunması ve sürekliliğinin sağlanması, doğaya her türlü müdahalede göz önünde bulundurulması gereken ilkelere dendir. İnsan ve biyosfer üzerinde etkide bulunan, geniş alanları kapsayan kaza riskleri, ancak sürekli olmayacaksa ve gelecek kuşakları etkilemeyecekse kabul edilebilir. Kesin ve bilimsel olarak güvence verilmeyen risklere girmemek gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında değişimlerin hızı önemli rol oynamaktadır. Doğaya insan kaynaklı müdahalelerin zaman ölçüsü, çevrenin tepki gösterme ve kendini yenileyebilmesi için gereken zaman ölçüsü ile uyumlu olmalıdır.

Ekolojik sorumlulukta doğal ve kültürel çevrenin korunması büyük rol oynamaktadır. İnsanın doğal yaşam alanının biçimlendirilmesinde insan hakları

düşüncesinin belirleyici olması gerekir ve insan onuru, yaşanabilir doğal ve kültürel çevreyi zorunlu kılar.

1.2.4. Sürdürülebilir Kalkınmanın Stratejisi

Sürdürülebilir kalkınma tanımına uygun bir strateji; çevre konusundaki risk ve belirsizlikleri, kuşaklar arası adalet ve ikame edilmezlik gibi değişkenleri içermektedir. Strateji oluşumunda, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin merkezinde yer alan çevre kaynaklarına, ekonomik bir değer belirlenmesi noktasından hareket edilmektedir. Ekonomiyi çevreden ayrı görmemek, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin temel bir ilkesidir.

Sürdürülebilir kalkınma stratejisi; çevre ve kalkınma politikalarının kritik amaçlarını tanımlamaktadır. Bu stratejinin içerdiği başlıca kritik amaçlar şunlardır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987: 78).

- a) Büyümeyle canlandırmak,
- b) Büyümenin kalitesini değiştirmek,
- c) Temel ihtiyaçları karşılamak,
- d) Sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garanti altına almak,
- e) Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek,
- f) Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek,
- g) Karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek.

Çevre ve kalkınma politikalarının kritik amaçlarının sonuncusu olarak verilen karar vermede çevre ile ekonominin birleştirilmesi, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin temel amacıdır. Böyle bir entegrasyonun sağlanabilmesi, doğal kaynak ve çevre yönetiminde kullanılan ekonomik araçların yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomik kararlar değerlendirilirken ekolojik kararlarla birlikte değerlendirilmelidir. Çevre politikalarının oluşturulması aşamasında, uygun bir sürdürülebilir kalkınma stratejisi, böyle bir temel sorun neticesinde planlanabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM ÇEVRE

2.1. ÇEVRE

Çevre, bir canlının yaşam alanı, var olduğu ortam veya koşullar olarak tanımlanabilir. Bir diğer tanımlamaya göre ise; canlı ve cansız tüm varlıkların içinde buldukları ve onları etkileyen ortama çevre denmektedir. Dolayısıyla varlıkları kuşatan, diğer canlı ve cansız varlıklar ile olaylar ve faaliyetler çevreyi oluşturmaktadır.

Bütün canlı ve cansız varlıklar, bir çevre içinde topluca buldukları için birbirlerini etkilerler. Hiçbir canlı organizma, bütünü ile kendine yeterli değildir. Başta insanlar olmak üzere bütün canlılar, yaşamlarını sürdürebilmek için, içinde yaşadıkları çevrede bulunan diğer canlı organizmalara ve cansız varlıklara bağımlıdır (Ünlü, 1999: 7).

İnsan açısından çevreyi; ihtiyaçlarını karşılamak, neslini devam ettirmek için sürekli üretim ve tüketim faaliyetlerinde bulunduğu, dinlendiği, doğal, kültürel ve yapılanmış alanlar olarak tanımlayabiliriz.

Çevre, iste bir göl havzasında olsun, ister yerkürenin bütününde olsun, belirli bir çevredeki hayvanları, bitkileri ve diğer canlı türlerini birbirine bağlayan karmaşık ilişkiler ağıdır. Zincirleme ilişkilerdir. Çevreyi, doğal kaynakları, sadece insanların ihtiyaçlarını karşılayan bir kaynak olarak görmek çevrenin bozulmasına, yok olmasına davetiye çıkarmaktır.

İnsanoğlunun yaşaması, kendisinin de içinde yer aldığı çevre dengesini korumasına bağlıdır. Çevre dengesi, insan türü olmadan da devam edebilir; ancak çevre olmadan insan türü varlığını sürdüremez.

İnsanoğlu ve diğer canlı türleri için hava, su, toprak, bitki örtüsü ve ormanlar doğal kaynaklardır ve tüm canlıların yaşamı için gereklidir. Bunlar aynı zamanda yenilenebilir kaynaklardır. Aşırı olarak tüketilmedikçe, belirli bir süre içinde doğal olarak yenilenirler. Doğal kaynakların yaşamımız için ne kadar önemli olduğu aşıkâr iken, uzun yıllar boyunca bu kaynakların bol ve tükenmez kaynaklar olduğunu varsaymış ve bu kaynaklara sıfır maliyetli kaynaklar olarak bakılmıştır. Son 40-50 yılda ise bedava sanılan, hava, su toprak gibi kaynakların da aşırı ve sürdürülemez bir şekilde kullanıldığı takdirde tükenebilir olduğu anlaşılmış ve bedava sanılan hava, su, toprak gibi doğal kaynakların da çok kıymetli olduğunu ve bir kez kaybedildikten sonra yerine konması çok zor kaynaklar olduğunu anlaşılmıştır.

Yüzyıllar boyunca çevre ile uyumlu bir yaşam sürdüren ve 150 yıl öncesine kadar çevresini tüketici ve çevreye zarar verici etkilerde bulunmayan insanlar, hızlı sanayileşme ile birlikte, çevrenin hızla kirlenmesi ve bozulması tehlikesiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sınırsız tehlikenin boyutunu ise, ancak 30-35 yıl kadar önce fark etmeye başlamışlardır. 6 milyara ulaşan dünya nüfusuna; her gün 250 bin, her yıl ise 93 milyon kişi katılmaktadır. Yapılan hesaplamalar, bu rakamın 2020'li yıllara gelindiğinde iki katına çıkacağını söylemektedir. Bu koşullarda hızla artan dünya nüfusunun, doğal kaynaklar üzerine ne kadar büyük bir baskı oluşturduğunu tahmin etmek zor değildir. Nüfusun kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki dağılımı da çevre koşullarını etkilemektedir. Hava, su ve toprak kirliliği ile, ilk kez, nüfusun yoğun olduğu kentlerde ve endüstri merkezlerinde karşılaşılmış ve bu kirliliğin dünyaya hızla yayılması sonucu çevre bozulmaları meydana gelmeye başlamıştır. Doğal çevrenin tahribi, bir süre sonra insanların beslenme, enerji ve hammadde gibi ekonomik kaynaklarını tehdit etmeye başlamış ve çevre kaygısı taşımadan yürütölen sanayileşmenin çevreyi yok ettiği anlaşılmaya başlanmıştır (Özsabuncuoğlu ve Uğur, 2005:118-119).

2.1.1. Çevrenin Temel Unsurları

Her kişiye, canlıya, organizmaya ve organizasyona bağlı olarak farklı çevrelerden bahsedilebilmektedir. Örneğin bir işletme için çevre müşterilerden,

tedarikçilerden, rakip işletmelerden, işletme personellerinden vb oluşmakta iken; küçük bir çocuk için annesi, babası, oyuncakları ve evi onun çevresini oluşturmaktadır. Halbuki bizim burada incelediğimiz kişilerin veya organizasyonların diyalog halinde oldukları sosyal veya ekonomik çevreleri değil, içinde buldukları ekolojik çevre yani Dünya'mızdır. Aşağıda, yaşamımız için çok gerekli olan ve korunması gereken ekolojik çevrenin en önemli unsurları açıklanmıştır (Ünlü, 1999:8).

2.1.1.1. Hava ve atmosfer

Yeryüzünde yaşayan canlılar için hayati öneme sahip olan doğal kaynakların başında hava gelmektedir. Hayatımızın her dakikasında muhtaç olduğumuz, yaşamımızı destekleyen en önemli sistemdir. Canlıların soluduğu oksijen ve karbondioksiti içeren hava, aynı zamanda iklim olayları içerisinde yer alarak da su döngüsünün sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Yerküreyi saran hava ve gaz kütesine atmosfer adı verilmektedir. Atmosferin kalınlığı yaklaşık 150 km'dir; ancak bu kalınlıktaki atmosferin sadece yerküreye en yakın 12 km'lik kısmı canlıların yaşamasına elverişlidir. Yeryüzünden uzaklaştıkça hava tabakasının yoğunluğu azalır. Atmosfer yerkürenin etrafında adeta düzenleyici ve koruyucu bir örtü görevi üstlenmektedir.

Havada doğal olarak bulunan başlıca gazlar Azot, Oksijen, Karbondioksit, Ozon ve su buharıdır; ancak bunlara ek olarak havada istenmeyen kirletici gazlar da bulunmaktadır.

Atmosfer, yeryüzündeki bütün canlılar için yaşamsal öneme sahip karbon, azot, oksijen, karbondioksit ve hidrojen gazlarının bir döngü içinde olduğu sistemdir. Atmosferin bir diğer önemli işlevi ise yeryüzünü güneşin zararlı ışınlarından korumasıdır (Ünlü, 1999:11-12).

Hava kirliliği birkaç değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır; ancak bunların dördü oldukça büyük yoğunluktadır ve tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır.

- Sülfür Bileşikleri (SO₂, SO₃, H₂S): Enerji santralleri, ısınma ve sanayi kaynaklıdır.

- Azot Bileşikleri (NO, NO₂, NO_x): Sanayi, enerji santralleri ve motorlu araçlar kaynaklıdır.
- Karbonmonoksit (CO): Genellikle motorlu araçlardan kaynaklanmaktadır.
- Toz ve çeşitli partiküller.

2.1.1.2. Su

Dünyanın birçok ülkesinde ve bölgesinde, temiz ve yeterli içme suyu temini ülkelerin karşı karşıya kaldıkları en önemli sorunlardan birisidir. Su olmayan bir yaşam düşünmek imkansızdır. Bitkilerin yapısında bol miktarda su vardır. İnsan bedeninin de yaklaşık %70'i sudan oluşmaktadır.

Yeryüzündeki su, sıvı olarak denizleri ve gölleri doldurmakta, buharlaştığında gaz (su buharı) olarak atmosferde yer almakta, katı (buz) olarak kutuplarda ve dağların yüksek kesimlerinde su deposu görevi görmektedir. Ayrıca toprakta ve yer altında da rezerv kaynaklar olarak da kullanıma hazır bulunmaktadır. Su, insanlar ve hayvanlar için temel içecek olarak, bitkileri sulamak için, temizlik için, sanayi için ve daha sayılamayacak birçok amaç için kullanılmaktadır. Bu kadar çok faydaları olan su iyi kullanılmadığı, değerlendirilemediği veya temiz tutulmadığı zamanlarda ise çok büyük tehlikeleri bünyesinde barındırabilmektedir. Dünyanın ekolojik dengesini sağlayan en önemli döngülerden birisi, milyonlarca yıldır süregelen, su döngüsüdür.

Dünyanın üçte ikisi sularla kaplı olmasına rağmen, yeryüzündeki suların %97,5'i denizlerdeki tuzlu sulardan oluşmaktadır (Ünlü, 1999:14).

2.1.1.3. Toprak

Toprak, bitki örtüsünün beslendiği kaynakların ana deposudur. Toprağın üst tabakası insanların ve diğer canlıların beslenmesinde temel kaynak teşkil etmektedir. Bir gram toprağın içinde milyonlarca canlı bulunmakta ve ekosistemin devamı için bunların hepsinin ayrı ayrı önemi bulunmaktadır. Toprağın verimliliğini sağlayan ve humusça zengin olan toprağın 10 cm'lik üst tabakasıdır. Bilimsel anlamda toprak bir karışımdır.

Dünyadaki toprakların ancak %10'unda tarımsal üretim yapılabilmektedir. Türkiye'deki toprak varlığının ise yaklaşık %36'sı işlenebilmektedir (Özsabuncuoğlu ve Uğur, 2005:13-14).

Toprak yüzeyden alta doğru 4 ana katmandan oluşmaktadır.

Birinci katman, yerkürenin en dış yüzeyindeki, toprağın işlendiği kısım yani tarım yapılan kısımdır. Toprağın en verimli katmanıdır. Toprak içindeki bütün canlılar ve değişimle ortaya çıkan maddeleri kapsamaktadır.

İkinci katman, birikme katmanı olarak adlandırılmaktadır. Birinci katmanın altında yer alan bu katman, birinci katmandan süzülen tuz, kil, kireç gibi suda çözünen maddelerin yağmur suyuyla süzülmesi ve biriktiği katmandır.

Üçüncü ve dördüncü katmalar ise kayaç ağırlıklı katmanlardır. Bu katmanlarda canlı bulunmamaktadır. Üçüncü katma iri kayaç parçalarından oluşmaktadır. Dördüncü katman ise neredeyse tamamen kayaç yapıdadır.

2.1.1.4. Ormanlar

Ormanlar, sadece ağaçlardan ibaret olmayan, kendi içlerinde zengin bir ekosistem oluşturan doğal kaynaktır. Milyonlarca canlı türü ve insanlara yaşam alanı oluşturmaktadırlar. Ormanlarda ağaç ve topraktan başka, su kaynakları, hayvan türleri, mikroorganizmalar ve binlerce bitki türü vardır.

Doğal yaşam, tarım, turizm ve bazı sanayi kolları için çok önemli girdilerin sağlandığı ormanlar, yenilenebilirliği çok uzun yıllar alan doğal kaynaklardır. Doğal yaşam için birçok canlı türünü bünyesinde barındıran ve onlara yiyecek sağlayan ormanlar yağmurların oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Tarım için erozyonu önleyen ve yeni toprakların oluşmasına katkı sağlayan ormanlar sanayi için birçok alanda girdi sağlamaktadır. Ayrıca hayvancılıkta ve daha birçok alanlarda da ormanlardan çeşitli şekillerde faydalanılmaktadır (Ünlü, 1999:16).

2.1.1.5. Biyolojik çeşitlilik

Yeryüzünde milyonlarca canlı ve bitki türü yaşamaktadır. Hiçbir canlı türü, diğerlerinden izole olarak yaşamını devam ettiremez, tüm canlı türleri yaşamak için

birbirlerine bağımlıdır. İnsan türü de yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını temin için diğer canlı türlerine ihtiyaç duymaktadır. En düşük tahminlere göre, dünyamızda 100 milyon üzerinde canlı türü olduğu sanılmaktadır. Henüz sadece yaklaşık 2 milyon bitki, hayvan ve mikroorganizma türü keşfedilmiş ve adlandırılmıştır. Önemli bir bölümü sularla kaplı olan dünyamızda denizlerdeki, özellikle de okyanuslarda derin denizlerdeki canlı türleri yetirince incelenememektedir (Ünlü, 1999:17).

2.2. ÇEVRE BİLİNCİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çevre, geleneksel düşünce çerçevesinde, dar kapsamlı sorunlar ve bu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik kısa vadeli çözümler olarak algılanmaktaydı. Bugün ise çevre; doğal, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin bütünü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım farklılığını belirleyen en önemli faktör, soysal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların hızlı ve geri dönülmez bir şekilde tahrip edilmesidir.

Günümüzde çevre, kalkınma için hem kaynak hem de sınır olarak görülmektedir. Ülkeler, bir yandan kalkınma, diğer yandan da kalkınma için doğal kaynaklarını tasarruflu kullanmak zorundadırlar. Doğal kaynakların istismarı, çevresel niteliklerin bozulmasına ve çevresel kirliliklere yol açmaktadır. İlk bakışta çevreyi koruma maksadıyla ortaya çıkanlar, ekonomik kalkınmayı reddetmek gibi bir sonuca doğru ilerlemektedirler. Özellikle ulusal geliri düşük ülkeler, daha çok kalkınma ve çağdaşlaşmak zorundadırlar. Endüstriyel üretimin geliştirilmesi ve tarımın çağdaştırılması bir gereklilik olup, bunlar gerçekleştirilirken oraya bir de atık sorunu çıkması kaçınılmazdır. Kalkınma ve çevresel atıklar birlikte ele alındığında, bir ikilemin doğduğu ve ikilemin giderilmesinin olanaklı olup olmadığı sorunu gündeme gelmektedir. Bu ikilemin çözümü için geliştirilen önerilerden biri; “sürdürülebilir kalkınma” kavramıdır. Çevre ve kalkınma kavramları, birbirini dışlayan değil, birbirine destek olan kavramlardır. Böylece, toplumların hem çok gereksinim duydukları kalkınma çabalarını yürütmesinin, hem de çevreyi tahrip etmeden bu amaca ulaşabilmesinin olanaklı olduğu kanıtlanmaktadır (Yalçın ve Tılfarlıoğlu, 1995: 31-32).

Geçmişte uygulanan yanlış gelişme ve kalkınma politikaları, dünyanın çevresel kaynaklarını ciddi bir biçimde tehlikeye sürüklemiş, ekolojik dengeyi bozmuştur. Çevrenin ve ekolojik sistemin korunması, çevresel kaynakların daha dengeli kullanılması konusu, bütün ülkelerin ve toplumların ortak sorunu haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, her ülkenin başta gelen sorumluluklarından birisi, kalkınma ve gelişmelerini, sürdürülebilir ve ekolojik açıdan kabul edilebilir bir esasa dayandırmaktır.

Artık ekonomi planları hazırlanırken, kalkınma ve çevre politikalarının entegrasyonu sağlanmaya çalışılmakta, böylece ekonomik kalkınma ve doğanın korunması olayı birlikte ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma olarak bilinen bu yaklaşım, mevcut ihtiyaçların, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine engel olmadan karşılanmaları olarak nitelendirilebilir (Cansevdi, 2001:12).

Sürdürülebilir kalkınmanın günümüzdeki yansıması, çevresel fayda-maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevresel fayda-maliyet kısaca; projenin fizibilitesi hazırlanırken, çevresel etkilerin ve sonuçların göz önünde tutulmasını sağlayacak bir modeldir. Böylece sanayici, projenin planlama aşamasından itibaren, çevreyi de bir boyut olarak düşünecek ve işletme aşamasındaki problemleri minimize edebilecektir (Tüfekçioğlu, 2005: 23).

Küreselleşme olgusu dünyanın ekonomik düzenini köklü bir biçimde değiştirmektedir. Ticaret engelleri ortadan kalkmakta, malların sınırlar arasında serbest dolaşımı hızlanmaktadır. Hükümetler stratejilerini ve önceliklerini değiştirmekte, şirketler de küresel çapta rekabet edebilmek üzere yönetim felsefelerini ve organizasyon yapılarını değiştirmektedirler.

Bilgi çağı ve küreselleşme olgusu bir araya geldiğinde, ulusal pazarların gittikçe artan bir hızda değişmesini ve birleşmesini sağlamaktadır. Gelişen bilgi teknolojileri sayesinde dünya çapında benzer tüketim kalıpları, yaşam biçimleri, hatta değer yargıları oluşmakta ve tekdüzeleşme yönünde bir eğilim ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme uluslar arası rekabette kalite, maliyet, verimlilik ve pazara ulaşma hızı kriterlerinde performans standardını yükseltmekte, yenilikler ortaya koyma ve müşteriye mükemmel hizmet sunma ihtiyacını arttırmaktadır.

Ekonomik anlamda küreselleşme dünya çapında yaşam standartlarını ve çevre kalitesini de arttırmaya devam etmektedir. Çevresel sorunların ülkeler arasındaki sınırları tanımama özelliği, bunların çözümü için küresel anlamda işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

Çağdaş gelişmeler olarak irdelenmesi gereken bir diğer konu ise Toplam Kalite Yönetimi'dir. Teknik ve beşeri olmak üzere iki yönü bulunan Toplam Kalite Yönetimi'nin teknik yönü; istatistiksel süreç kontrolü, kalite fonksiyonunun yayılması, tasarım süreçlerindeki ve örgütsel prosedürlerdeki değişiklikler ve tam zamanında stok kontrol gibi üretim tekniklerini kapsar. Diğer taraftan, Beşeri Yönü ise; örgüt içinde müşteri odaklı bakış açısı yaratılmasını amaçlar. Toplam Kalite Yönetimi, çalışanlarda kalite bilincinin yerleştirilmesine çalışır. Amaç, her bir işgörenin kendi performansından sorumlu tutulması ve onların yüksek motivasyonla kalite hedefine ulaşmak için çalışmasını sağlamaktır (Nemli, 2000:19-20).

Ekolojik çevrenin korunması da, son yıllarda Toplam Kalite Yönetimi anlayışının önemli bir parçası haline gelmiştir. Toplam Kalite Yönetimi sistemini benimseyen kuruluşlar, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket ederek, çevreyi korumak adına gerekli sistemsel değişiklikleri yapmaktadırlar.

Küreselleşme ve Toplam Kalite Yönetimi gibi, ekolojik çevrenin korunması da işletmeler için önemli bir meydan okuma haline gelmiştir. 21. Yüzyılda ayakta kalmak ve global anlamda rekabet gücüne sahip olmak isteyen işletmeler, atıklarını azaltmak, emisyonlarını minimize etmek ve kazaları önlemek durumundadırlar. Bütün pazarların birleştiği yeni dünya ekonomisinde, çevreye zarar veren, verimsiz ve iyi yönetilemeyen işletmeler kapanmak zorunda kalacaklardır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:246).

Peter Drucker, uluslararası ekoloji kavramından bahsetmekte ve artık çevre sorunlarının da, para ve bilgi gibi, ulusal sınırları tanımadığını vurgulamaktadır. Atmosferin dengesinin korunması, ormanların korunması gibi çevreyle ilgili çok önemli ihtiyaçların, ulusal düzeydeki düzenlemelerle ve faaliyetlerle

karşılanamayacağını; benzer sorunların çözümü için uluslararası politikaların gerektiğini belirtmektedir (Drucker, 1992: 118).

2.3. GÜNÜMÜZ ÇEVRE SORUNLARI VE ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Günümüzde yaşanan çevre sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik, bilim adamları tarafından yapılan çok çeşitli çalışmalar ve çözüm önerileri bulunmaktadır. Dünyamızı tehdit eden çevre sorunlarının başlıcaları aşağıda yer almaktadır.

2.3.1. Küresel Isınma ve İklim Değişiklikleri

İnsanlar tarafından atmosfere salınan gazların sera etkisi yaratması sonucunda dünya yüzeyinde sıcaklığın artmasına küresel ısınma denir. Sanayi devriminden beri, özellikle fosil yakıtların yakılması, ormansızlaşma ve sanayi süreçleri gibi çeşitli insan etkinlikleri ile atmosfere salınan sera gazlarının, atmosferde birikimlerdeki hızlı artışa bağlı olarak, şehirleşmenin de etkisiyle doğal sera etkisinin kuvvetlenmesi sonucunda, yeryüzündeki ve atmosferin alt bölümlerindeki sıcaklık artışı hızlanmıştır.

Gezeganimiz, Güneş'ten gelen ışınlar yardımıyla ısıtılmaktadır. Dünya bu ışınları tekrar atmosfere yansıtılmaktadır; ama bazı ışınlar su buharı, karbondioksit ve metan gazının dünyanın üzerinde oluşturduğu doğal bir örtü tarafından tutulmaktadır. Bu da yeryüzünün yeterince sıcak kalmasını sağlamaktadır. Ancak özellikle sanayi devriminden sonraki dönemlerde fosil yakıtların yakılması, ormansızlaşma, hızlı nüfus artışı ve toplumlardaki tüketim eğiliminin artması gibi nedenlerle karbondioksit, metan ve diazot monoksit gazların atmosferde bulunan miktarı artış göstermiştir.. Bilimadamlarına göre işte bu artış küresel ısınmaya neden olmaktadır.

Bu olay son 50 yıldır iyice saptanabilir duruma gelmiş ve önem kazanmıştır. Dünya'nın atmosfere yakın yüzeyinin ortalama sıcaklığı 20. yüzyılda $0.6 (\pm 0.2)^{\circ}\text{C}$ artmıştır. İklim değişimi üzerindeki yaygın bilimsel görüş, "son 50 yılda sıcaklık

artışının insan hayatı üzerinde farkedilebilir etkiler oluşturduğu” yönündedir. Küresel ısınmaya, atmosferde artan sera gazlarının neden olduğu düşünülmektedir. Karbondioksit, su buharı, metan gibi bazı gazların, güneşten gelen radyasyonun bir yandan dış uzaya yansımaları önleyerek ve diğer yandan da bu radyasyondaki ısıyı soğurarak yerkürenin fazlaca ısınmasına yol açtığı ileri sürülmektedir (TBMM, 2008:10-11).

Su buharı, diğer sera gazlarından farklı olarak güneşten gelen radyasyonun şiddetine ve gezegenin ortalama ısısına göre sabit olan bağımlı bir değişkendir. Dolayısıyla küresel ısınma konusunda pasif etkiye sahiptir. Ancak diğer sera gazları, yer yer bağımsız değişken olarak küresel ısınma üzerinde aktif bir etki yaratabilirler. Örneğin karbondioksit, yoğun volkanik etkinlik sonucu ya da insanlar tarafından fosil yakıtların yakılmasıyla yoğun olarak atmosfere salınabilir. Bu durum, gezegenin ortalama ısısından bağımsız olarak ortaya çıkabilen ve ortalama ısının artması sonucunu doğuran bir etken olarak işlev görür. Bugün için bilim çevrelerinde küresel ısınmadan başat rolün atmosferde karbondioksit oranının artmasına bağlanmaktadır. Her ne kadar atmosferdeki karbondioksit, yeşil bitkilerin fotosentez olayında, karbondioksitin litosfer yüzeyinde suda çözünmesiyle, atmosferden çekilmekte ise de, bu mekanizmaların kapasitesinin üzerinde karbondioksit salınımı, gezegen üzerinde sera etkisi yaratmaktadır.

Dünya iklim sisteminde değişikliklere neden olan küresel ısınmanın etkileri en yüksek zirvelerden, okyanus derinliklerine, ekvatorlardan kutuplara kadar dünyanın her yerinde hissedilmektedir. Kutuplardaki buzullar erimekte, deniz suyu seviyesi yükselmekte ve kıyı kesimlerde toprak kayıpları artmaktadır. Örneğin 1960’ların sonlarından bu yana Kuzey Yarıküre’de kar örtüsünde yüzde 10’luk bir azalma olmuştur. 20’inci yüzyıl boyunca deniz seviyelerinde de 10-25 cm arasında bir artış olduğu saptanmıştır. Küresel ısınmaya bağımlı olarak dünyanın bazı bölgelerinde kasırgalar, seller ve taşkınların şiddeti ve sıklığı artarken bazı bölgelerde uzun süreli, şiddetli kuraklıklar ve çölleşme etkileri görülmektedir. Kışlar eskisi kadar soğuk olmamakta, ilkbahar erken gelmekte, yaz mevsimi daha uzun süre yaşanmakta ve sonbahar daha geç gelmektedir. Tüm bunların sonucunda, bazı ağaçlar kış aylarında çiçek açmakta ve hayvanların göç dönemleri değişmektedir. Yani iklimler değişmekte ve dünyanın binlerce yıldır süregelen dengesi bozulmaktadır. İşte bu

değişikliklere dayanamayan bitki ve hayvan türleri de ya azalmakta ya da tamamen yok olmaktadır (Atabay ve Kaçmaz, 2007:46-47).

Küresel ısınma insan sağlığını da doğrudan etkilemektedir. Bilimadamları, iklim değişikliğinin kalp, solunum yolu, bulaşıcı, alerjik ve bazı diğer hastalıkları tetikleyebileceği görüşündedirler (Aygün, 2007: 225).

2.3.2. Ozon Tabakasının İncelmesi

Ozon tabakası, yeryüzünden 20 km yukarıda başlayan ve 35 – 40 km yüksekliğe kadar çıkan, ozon gazı (O₃) bakımından zengin olan bir atmosfer katmanıdır. Ozon gazı bakımından en zengin olan atmosfer katmanının yeryüzünden yaklaşık 25-30 km uzakta olan yükseklikler arasında olduğu bildirilmektedir (Kadioğlu, 2001:37). Bu tabaka güneşten çıkan zararlı ultraviyole ışınlarını (dalga boyları: 280 – 320 milimikron) absorbe ederek, yeryüzüne gelen miktarını azaltır. O nedenle güneşten tüm ışın enerjisinin %9'unu oluşturacak şekilde çıkan morötesi (ultraviyole) ışınlarının, ancak %2'si yeryüzüne ulaşabilir. Bu olay çok önemlidir. Çünkü bu orandan daha yüksek morötesi ışınları bazı zararlı sonuçlar doğurur. Bunların başlıcaları şunlardır (Ataöv, 2009:23-24):

- İnsanlarda cilt kanseri, katarakt hastalıkları ve bunlara bağlı ölüm oranları artmaktadır. Bağışıklık sistemini tahrip etmektedir.
- Tarlalarda tarımsal ürünlere zarar verir.
- Denizlerdeki algler ve planktonlar zarar görür. Böylece bitkisel planktonların oksijen üretimi, karbondioksit tüketimi işlevleri bozulur.

Ozon tabakasına zarar veren etkenler ise, bu tabakaya kadar yükselen freon gazları, halonlar ve metilbromit gibi maddelerin üç oksijen atomundan oluşan ozonu ayrıştırarak ozon moleküllerini azaltmalarıdır. Sayılan bu ayrıştırıcı gazlardan özellikle kloroflourkarbon molekülleri çok zararlıdır. Çünkü ayrıştırma ve yeniden birleşme gibi kimyasal süreçlerle bunların bir molekülü, binlerce ozon molekülünü tahrip edebilmektedir.

Ozon moleküllerini ayrıştıran 95 kadar zararlı kimyasal madde olduğu bildirilmektedir. Ozon tabakasının tahribi sonucunda meydana gelen durum bazen “ozon tabakasının incelmesi” , bazen de “ozon tabakasının delinmesi” olarak

nitelenmektedir. Mitscherlich'e göre : Eğer ozon tabakasındaki ozon molekülü kaybı %50'den çoksa, "ozontabakasının delinmesi" sürecinden ve "ozon deliği" nden söz edilir. Eğer bu tahribat %50'den az ise "ozon tabakasının incelmesi" ifadesi kullanılır (Nemli, 2000:24).

Ozon tabakasının korunması amacıyla Montreal'de 16 Eylül 1987 tarihinde, "1987 Montreal Protokolü" düzenlenmiştir. Bu uluslar arası sözleşmeye göre, ozon tabakasını tahrip eden zararlı kimyasal maddelerin, özellikle itici gaz olarak kullanılan kloroflourkarbon bileşiklerinin kullanım ve üretimi her ülke tarafından aşamalı olarak azaltılması karara bağlanmıştır. Ne yazık ki, bazı ülkelerde üretim ve kullanım halen devam etmektedir. Bu konuda, olumlu yönde oldukça çetin engeller aşılmış olmasına rağmen, üzerinde daha da çok çalışılması gereken bir sorun olarak devam etmektedir.

2.3.3. Toprak ve Su Kaynaklarının Azalması ve Kirlenmesi

En önemli doğal kaynaklardan olan toprak, tarım dışı amaçlarla kullanılması, ağır metallerle kirlenmesi ve su ve rüzgar erozyonu gibi nedenlerle aşınması neticesinde kayıplara uğramakta ve tarımsal verim düşmektedir. Kaybedilen toprakların yeniden yerine konması çok zordur. 1cm kalınlığındaki toprak ancak birkaç yüzyılda oluşabilmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:188).

Toprak, besinlerimizin %99'unu üreten ve yenilenme hızı çok düşük olan önemli bir doğal kaynaktır. Ayrıca, bütün canlıların yaşamı için mutlak surette gerekli suyun deposu ve doğal arıtıcısıdır. Sanayiinin de ham maddesi olan mineraller, madenler ve orman sanayii ürünlerinin de kaynağıdır. Bütün bu nedenlerle sadece tarımın değil, sanayiinin de temelidir. Ne yazık ki, bu derecede yaşamsal önemi olan bu doğal kaynak, hor kullanılmakta, tahrip edilmekte ve miktarının azalmasına kayıtsız kalınmaktadır.

Toprakların tahribi ve yok edilmesi üzerinde rol oynayan süreçlerin başında toprak erozyonu gelmektedir. Toprak kirlenmesi, çölleşme, hızlı kentleşme, aşırı nüfus artışı, tarım ve orman işletmeciliğinde yapılan teknik hatalar, amaç dışı toprak kullanma gibi süreçler de bu hususta rol oynayan diğer etkenlerdir. Dünyada tarım topraklarından, yılda 24 milyar ton toprak erozyonla kaybedilmektedir. Böylece her

kilometre kare tarım arazisinde 368 ton, her hektarda 3,68 ton toprak kaybı yaşanmaktadır. Bu miktar her yıl 60 milyon hektar tarım alanının kaybedilmesi demektir. Ülkemizde tarım arazilerinde erozyonla kaybedilen toprak miktarı ise yılda 500 milyon tondur. Tarım arazisinden yaklaşık olarak yılda 1800 ton/km² (18 ton/ha) toprak kaybedilmektedir. Dünyadaki toprak kaybıyla karşılaştırıldığında, erozyonla kaybedilen toprağın ülkemizde, dünya ortalamasına kıyasla yaklaşık 5 kat daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:192).

Ülkemizde erozyonla meydana gelen toprak kayıplarının bu derece çok olmasının nedenleri arazi yapısının eğimli, toprakların yorgun olması, bitki örtüsünün tahrip edilmesi ve iklim koşullarının erozyon için elverişli olması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yanlış arazi kullanımı, hatalı tarım tekniği gibi insandan kaynaklanan faktörler de bu toprak kayıplarında oldukça etkilidir.

Toprak kaybının, ekolojik, ekonomik ve sosyolojik birçok zararları bulunmaktadır. Toprağa can veren humuslu üst toprağın erozyonla alınıp götürülmesi sonucunda, toprağın yağış sularını emme gücü azalır. Böylece yağış sularının büyük bir kısmı toprağa girmeden yüzeysel akışla eğim yönünde akar gider. Şiddetli yağışlarda bu olay sel felaketlerine dönüşür. Bunun sonucunda da yağış suları toprakta depolanamaz; toprağın ürün verimi düşer; su kaynakları düzenli olarak beslenemez; açlık ve susuzluk başlar. Bu da kırsal alandan kentlere göçleri artırır. Böylece çok çeşitli sosyolojik sorunlar ortaya çıkar (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:193).

Toprak kayıplarını önlemek için başlıca yapılması gerekenler ise; bitki örtüsünün korunması, meraların niteliklerinin iyileştirilmesi, arazi yetenek sınıflarına göre topraktan yararlanılması, her türlü hatalı tarım tekniğinden (hatalı toprak işleme, ekim nöbeti uygulamama, vb.) kaçınılması sayılabilir. Bu koruyucu önlemler yanında, erozyonla mücadele için teknik ve biyolojik uygulamalar yapılmalıdır.

Topraklarımızla ilgili en çarpıcı konu ise; bir yandan toprak tahribi ile tarım alanlarının azalması, öte yandan hızlı nüfus artışı, kişi başına düşen tarım alanı miktarını azaltmıştır ve bu alanların gittikçe azalması da kaçınılmazdır. Gerçekten dünyada 1950'li yıllarda kişi başına düşen tahıl ekilen alan miktarı 0,23 ha iken, bu miktar 2000 yılında 0,11 hektara düşmüş, bunun 2050 yılında 0,07 ha olacağı tahmin edilmektedir. Ülkemizde ise kişi başına düşen tahıl ekilen alan miktarı 1950'li

yıllarda 1 ha iken, bu miktar 2000 yılında 0,35 hektara düşmüştür. Bu miktarın 2050 yılında 0,16 hektara düşeceği tahmin edilmektedir (DİE, 204:143).

İnsanoğlu ve dünyamızdaki diğer tüm canlılar için yaşamsal önemi olan bir diğer kaynak ise su'dur. Bütün canlıların yaşamını sürdürebilmesi için mutlak surette suya gereksinimi bulunmaktadır. Bu gerçek, "susuz yaşam olmaz." deyişi ile de ifade edilmektedir. Günümüzde, tüm dünyada ve ülkemizde içilip kullanılabilir su miktarı günbegün azalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir (TBMM, 2008:353-354).

- Dünya nüfusunun gittikçe artması, yaşam düzeyi yükseldikçe, kişi başına düşen su kullanımının artması.
- Artan eğitim düzeyi ve temizlik bilinci ile kişi başına su tüketiminin artması.
- Sanayileşmenin gelişimiyle birlikte su gereksiniminin artması.
- Sulanacak tarım alanlarının ve sulu tarımın gittikçe artması, sulamanın rasyonel olmayan yöntemlerle yapılarak, su israfına neden olunması.
- Hızlı kentleşme ve beraberinde su gereksiniminin artması.
- Fosil su rezervlerindeki suyun hesapsız bir şekilde kullanılması.
- Su kirlenmesinin artması ve böylelikle kullanılabilir temiz su miktarının gittikçe azalması.

Su kaynaklarının korunması ve su kaynaklarının devamının sağlanabilmesi için yapılabilecek olanlar ise şöyle sıralanabilir:

- Barajlarda su toplama.
- Deniz suyundan tatlı su elde edilme yöntemlerini geliştirme.
- Su harcamalarında tasarruf etme, su harcayan aletleri standart hale getirme.
- Tarım sektöründe çok az su ile sulama yapacak damla sulama sistemlerini yaygınlaştırma ve geliştirme.
- Sanayi sektöründe çok az su harcama ile aynı üretimi gerçekleştirebilecek yeni üretim yöntemleri bulma ve uygulama.

- Su israfını önleyecek yönetsel ve sosyolojik önlemler alma.

2.3.4. Biyolojik Çeşitliliğin Azalması

Biyolojik Çeşitlilik veya biyoçeşitlilik, genetik farklılıklara sahip canlı türlerden oluşan, çeşitli ekosistemlere dağılmış bulunan sayı ve tür bakımında zengin canlılar toplumdur.

Biyoçeşitlilik, ekonomik ve ekolojik bakımdan çeşitli yararlarla sahiptir. Ekonomik yararları; besin maddesi sağlamaları, birçok ilaçların ham madde kaynağı olmaları, sanayi için bazı temel malzemeler sağlamaları, turizmde önemli rol oynamaları gibi hususlar ile ekonomik yararlarının bulunmasıdır. Örneğin, ABD’de bitkisel ilaçlara ait perakende piyasanın yaklaşık 1,5 milyar dolara ulaştığı, Avrupa ülkeleri için bu değer daha yüksek olduğu bildirilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün tahminlerine göre, gelişmekte olan ülkelere 3,5 milyar insan sağlıklı olabilmek için bitkisel kaynaklardan yararlanmaktadır. Ayrıca, 200 tür kerestelik ağaç, 42 tür uçucu yağ üretiminde kullanılan bitki, boya hammaddesi için kullanılan 13 tür bitki dünya ekonomi piyasasında önemli yer tutmaktadır (Tuxill, 1999:124).

Biyolojik çeşitliliğin ekolojik önemi de oldukça fazladır. Yaşam dünyalarının sürekliliğini sağlayan madde döngüleri ve enerji akımı gibi son derece önemli ekolojik süreçlerin temel öğeleri biyoçeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Örneğin, biyolojik zenginlik olmasa (bitki, hayvan, toprak canlıları, su, sıcaklık, ışık gibi cansız öğeler çeşitliliği), “azot döngüsü” olmaz. Canlı varlıkların yaşamını sağlayan besin zinciri ve besin ağlarının önemli istasyonlarını biyoçeşitlilik elemanları oluşturur.

Biyolojik zenginliklerin tahribinin önlenmesi ve azalan biyolojik çeşitliliğin korunması gerekmektedir. Çeşitli nedenlerle ve değişen zaman aralıklarıyla canlı türlere ait nesiller ortadan kalkmaktadır. Yüzyıllardan beri doğal seleksiyonla ve evrim yoluyla canlı türlerin tür sayısı yılda 1-2 olmak üzere ortadan kalkmaktadır. Bu süreç insanların etkisiyle çok hızlanmıştır. 13 Yılda yaklaşık 1000 türün ortadan kalktığı tahminlere dayanarak bildirilmektedir. Ülkemizde gelecekte tehlike altında olan tür sayısının 1876 olduğu bildirilmektedir. Ayrıca, 1950’li yıllarda sahip olduğumuz 600 – 1000 kadar üzüm çeşidinden, bugün parmakla sayılacak kadar az

üzüm çeşidi kalmıştır. Aynı sonuç diğer meyve çeşitleri içinde geçerlidir (Tuxill, 1999:130).

Biyoçeşitliliğin korunması için alınabilecek başlıca önlemleri ise şöyle sıralayabiliriz (Tuxill, 1999:141-145):

- Bazı yasal ve teknik önlemler alınmalıdır,
- Gen bankaları oluşturulmalıdır,
- Korunak alanları belirlenmelidir,
- Eğitim ile biyolojik zenginliklerin çeşitli yararları öğretilmeli ve halk bu konuda bilinçlendirilmelidir.

2.3.5. Nükleer Kirlilik ve Nükleer Atıklar

Atom çekirdeğinden elde edilen; verimli, yerinde ve dikkatli kullanıldığında insanoğlu için çok faydalı ve değerli kazanımların elde edildiği nükleer enerji; bilinçsiz ve kötü amaçlı kullanımlar neticesinde onarılamaz sonuçlar ve zararlar doğurabilmektedir. Karbondioksit üretimine neden olmadığı için, nükleer enerji santralleri, termik santrallere kıyasla çok daha çevreci enerji kaynaklarıdır. Ancak atıklarının, yeraltında oluşturulmuş özel depolarda uzun yıllar boyunca saklanması gerekebilmektedir. Bu saklama işlemi için gerekli olan özel depoların oluşturulması büyük bir maliyet unsurunu beraberinde getirmekte ve bu depoların bulunduğu bölgeler her zaman için bir risk altında bulunmaktadır (Ataöv, 2009: 35).

Nükleer enerjinin, refah ve bilinç düzeyi yüksek gelişmiş ülkeler tarafından üretilen bir enerji olması nedeniyle, bu ülkeler açığa çıkan atıklarını kendi topraklarında depolamaktan her zaman kaçınmışlardır. Dolayısıyla bu atıkları bertaraf etmek için az gelişmiş ülkelerin topraklarını tercih etmişler ve bu bölgelerde de hiçbir zaman düzenli depolama sahaları oluşturmamışlardır. Genellikle basitçe toprağa gömmek suretiyle bu atıklardan kurtulmayı yeğlemişlerdir.

Bu uygulamaların sonucunda, az gelişmiş birçok ülkenin topraklarında nükleer kirlilikler başgöstermiştir. Zaman içinde bu kirliliklerden, kirliliğe neden olan ülkeler de nasibini almış ve bir şekilde dolaylı yollardan kendileri de kirlenmişlerdir.

Günümüzde, nükleer ve radyoaktif atıkların çevre ve insan sağlığını etkilememesi, insanların ve çevrenin en etkin şekilde korunması amacı ile bütün dünyada çalışmalar sürdürülmektedir. Bu amaçla, radyoaktif atıklar ve atık nihai bertaraf tesislerinin envanterleri, gelecek nesillerin de açık şekilde bilgilendirilmesi ve atık kayıtlarına kolaylıkla ulaşmalarını sağlayacak koşullarda düzenlenir ve saklanır.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından hazırlanmış olan Kullanılmış Yakıt ve Radyoaktif Atık Yönetimi Güvenliği Birleşik Sözleşmesi (Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management) ile temel güvenlik ölçütleri; teknik ve yönetsel açılardan belirlenerek atık güvenliği uluslararası ölçekte güvence altına alınmıştır.

2.3.6. Hızlı Nüfus Artışı ve Doğal Kaynakların Azalması

İnsan dışındaki canlıların üreme ve sayılarının artış süreci doğa yasalarının kontrolü altındadır. İnsanlar ise tam aksine çevresini kontrol altına alabildiklerinden, istedikleri oranda üreyebilmektedir. O nedenle birçok insan toplumlarında çeşitli gerekçelerle hızlı bir nüfus artışı görülmektedir. Bu bütün dünya için böyledir.

Dünya nüfusu 1950'den itibaren yaklaşık 4,5 milyar artarak 2.5 milyardan yaklaşık 7 milyara ulaşmıştır. 2050 yılında ise 9 – 11 milyar arasında olacağı tahmin edilmektedir (http://esa.un.org/unpd/wpp2008/fig_1.htm Erişim Tarihi: 22.01.2010)

Ülkemizde ise 1927 yılında 13 milyon olan nüfus, 2000 yılında yaklaşık olarak 67 milyon olmuştur. Yıllık nüfus artışı hızı %2 civarında olup, nüfusun iki katına çıkma süresi 32 –33 yıldır. Hızlı nüfus artışı, su ve tarım yapılan toprak kaynaklarının sınırlı olması nedeni ile, gelecekte beslenme sorunlarını ortaya çıkaracaktır. Bunun yanında ulaşım ve altyapı bakımından yetersiz kalınması, aşırı kaynak tüketimi gibi daha başka önemli sorunları da beraberinde getirecektir. O nedenle etkili nüfus politikaları, yeterli ekonomik kalkınma, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi, bazı sosyal düzenlemelerin yapılması gibi önlemlerle nüfus artış hızının doğuracağı olumsuz sonuçların ortadan kaldırılması ve nüfus artış hızının azaltılması gerekmektedir.

Artan nüfus ile ters orantılı olarak karşımıza çıkan bir diğer sorun ise doğal kaynakların hızlı bir şekilde tüketilerek azalması ya da doğal kaynakların kendini yenileme oranının, nüfus artışı oranının gerisinde kalmasıdır.

Hava, su, toprak, bitki örtüsü, hayvanlar ve madenler Dünyanın doğal kaynaklarını oluşturur. Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin açıklamalarına göre; insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar hızlı ve büyük miktarlarda tüketilen doğal kaynakların son 40 yılda uğradığı tahribat, daha önceki dönemlere kıyasla birkaç kat artmıştır (Halls, Humphrey, Loh ve Goldfinger, 2008:2)

Özellikle su, temiz hava, toprak, bitki örtüsü, biyolojik çeşitlilik, petrol ve çeşitli madenler gibi doğal kaynakların büyük hızla azalması, canlıların yaşam alanlarını kısıtlamakta, çevresel felakete yol açabilecek iklim değişiklikleri yaratmaktadır. Örneğin su, biyolojik yaşamımızı devam ettirebilmemiz için gerekli ana maddelerden olmakla kalmayıp; insanlık için günümüzde vazgeçilmez olan elektrik enerjisi üretiminde de ilk sıralarda yer almasıyla ekonomik ve sosyolojik hayatımız için de çok büyük önem arz etmektedir.

Bitkiler ve hayvanlar, yaşamları için gerekli oksijeni havadan alırlar. Havanın çeşitli şekillerde kirletilmesi, bu kirliliğin yağmur suları ile yeryüzüne inerek akarsu, yer altı suları ve toprağa karışması, orada yaşayan canlıları olumsuz yönde etkiler. Onların türlerinin azalmasına veya yok olmasına neden olur. Çünkü doğadaki canlıların zenginliği, sağlıklı bir çevrenin var olmasına bağlıdır.

Su, sağlıklı bir hayatın devamı için canlıların gereksinim duyduğu en önemli doğal kaynaktır. Yeryüzünün yaklaşık dörtte üçünü ve canlı vücudunun önemli bir kısmını su oluşturur. İnsanlar birçok alanda (temizlik işlerinde, elektrik enerjisinin elde edilmesinde, bahçe ve tarlaların sulanmasında vb.) sudan yararlanır. Su, içinde yaşayan birçok canlıya da yaşama ortamı sağlar. Burada yaşayan balıkların beslenmemiz açısından önemi büyüktür.

İnsanların yıllarca deniz, göl ve akarsulara bıraktığı atık maddeler, buralarda yaşayan canlı türlerinin azalmasına, bazılarının da yok olmasına neden olmuştur. Ayrıca buna bağlı olarak birçok önemli turizm merkezi de özelliğini yitirmiştir. Örneğin, bugün yurdumuzda Haliç ve İzmit Körfezi'nin çeşitli şekillerde kirletilmesi, çevre ve orada yaşayan canlılar için önemli bir tehlike oluşturmaktadır. Sanayinin

hızla gelişmesi de su kaynağının tüketimini etkilemektedir. Ancak ülkelerin kalkınmasında ve iş olanaklarının oluşturulmasında sanayi kuruluşlarına da gereksinim vardır. Burada dikkat edilmesi gereken konu, suyun tutumlu bir şekilde ve kirletilmeden kullanılmasıdır.

Aynı şekilde doğal kaynaklarımızdan olan ormanların da sayılamayacak kadar yararları vardır. Bunlardan, gelecek kuşakların da yararlanmasını sağlamak için onları korumalıyız. Nüfus artışına paralel olarak giderek artan bir biçimde kullanılan bu kaynaklar korunmadığı takdirde zamanla tükenme noktasına gelir. Bu durum, doğa için bir felaket oluşturur.

Yaşamın doğal kaynağı olan toprağa bırakılan zararlı katı ve sıvı atıklar, zamanla toprağın özelliğini kaybetmesine neden olur. Verimliliğini yitiren toprak, üzerinde yaşayanları besleyemez duruma gelir. Bitki örtüsünden yoksun kalan toprak, sularla taşınarak gölleri doldurur ve oradaki canlıların yok olmasına neden olur.

Doğal kaynaklarımızdan olan yer altı zenginlikleri (madenler) de insanlar tarafından bilinçsizce tüketilmesi nedeniyle her geçen gün azalmaktadır. Madenlerden; sanayi alanında, enerji elde etmede ve başka alanlarda yararlanılmaktadır. Yapılan araştırmalara göre çok önemli birer enerji kaynağı olan petrol, kömür ve doğal gaz, yeni yataklar bulunmazsa, aşırı kullanılmaları nedeniyle çok kısa bir zaman sonra tükenecekleri belirtilmektedir. Bu bakımdan gerek enerji kaynaklarımızı, gerekse diğer yer altı kaynaklarımızı bilinçli kullanarak onlardan daha uzun bir süre yararlanmayı sağlamalıyız.

2.4. ÇEVRE İÇİN KÜRESEL POLİTİKALAR VE ULUSLAR ARASI İŞBİRLİĞİ

2.4.1. Birleşmiş Milletler (UN)

Küresel düzeyde çevre bilincinin oluşturulması ve uluslar arası işbirliği için çalışan en önemli örgüt Birleşmiş Milletler'dir. Haziran 1972'de Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı, global düzeyde çevre bilincinin olumusunda en önemli olaylardan biri olarak kabul edilmektedir. 113 ülkenin temsilcilerinin katıldığı Stockholm Konferansı, çevre sorunlarının uluslar arası düzeyde ele alındığı ilk büyük toplantıdır. Aynı zamanda

çevreciliğin politik bir olgu haline gelmesinin de başlangıcı sayılmaktadır. Konferansta, çevrenin korunması gerektiğine ve ekonomik kalkınmanın çevre ile uyumlu olmasının zorunluluğuna işaret edilerek, çevrenin korunmasının hem insanlığın daha iyi bir yaşam sürmesini, hem de ekonomik gelişmenin devamlılığını sağlayacağı belirtilmiştir.

Stockholm Konferansı sonunda, 26 maddeden oluşan bir bildirme yayınlanmış ve bir eylem planı kabul edilmiştir. Bildirgenin giriş bölümü, çevrenin korunmasının zorunlu hale geldiğine işaret etmektedir.

Bildirgenin 1. Maddesi: “Her insan, kendisine onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir.” Denmektedir. Bildirge, bu madde ile uluslar arası platformda ilk kez çevre hakkını tanıyarak, insan hakları alanına yeni bir toplumsal değer katmıştır (Kobaoğlu, 1996: 12).

Konferans sonucunda, Konferansın başlangıç tarihi olan 5 Haziran, “Dünya Çevre Günü” olarak kabul edilmiştir.

Stockholm Konferansı, çevre ve kalkınma konularının öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlamanın haricinde, herhangi bir bağlayıcı yönü olmamıştır. Konferans neticesinde, Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) kuruluşu, denizlerin ve havanın kirliliği gibi konularda uluslar arasında bir konsensüs oluşmaya başlaması ve çevre ile kalkınma arasındaki ilişkiler geliştirilmezse neler olabileceğinin daha iyi anlaşılması gibi olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Konferans, “Çevre”yi Dünyanın gündemine oturtmayı başarmış ve burada benimsenen prensipler, 70’lerde ve 80’lerde gelişen uluslar arası çevre hukukunun temelini oluşturmuştur. Ayrıca pekçok ülkede ulusal çevre mevzuatlarının ve buna bağlı kurumsal yapıların oluşum süreci de Stockholm Konferansı ile başlamıştır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)’nin merkezi, gelişmekte olan ülkelerin çevre sorunlarına önem vermenin gerekliliği vurgulanmak amacıyla, Kenya’nın Nairobi şehrinde yapılandırılmıştır. BM Çevre Programı’nın amaçları arasında; çevre sorunlarının giderilmesi, çevre sağlığı şartlarının iyileştirilmesi için gerekli olan yardım, eğitim ve araştırma çalışmalarının yapılması, Çevre Fonu aracılığıyla çevrenin korunmasını amaçlayan çalışmaların desteklenmesi sayılabilir.

UNEP, resmi olarak Birleşmiş Milletler sekreteryasının bir birimidir, idari fonları bu kaynaktan sağlanmaktadır; ancak çeşitli projeler için gerekli destekler Çevre Fonu'ndan gelmektedir. Çevre Fonu'nun gelirleri ise, gönüllüler tarafından yapılan bağışlardır. Bu bağışların azlığı nedeniyle UNEP'in verimliliği de azalmaktadır.

Birleşmiş Milletler bünyesindeki organlardan çevreyle ilgili sorunlar üzerine çalışan tek oluşum UNEP değildir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslar arası Deniz Örgütü (IMO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Dünya Bankası (IBRD) ve Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Örgütü (HABITAT) gibi organlar da çevre sorunları üzerine eğilmektedirler. Bu örgütlerin temel amacı, Dünya üzerinde yaşayan bütün insanların, rahat, huzurlu ve sorunları çözümlenmiş bir ortamda hayatlarını devam ettirmelerini sağlayabilmektir. Kırsal bölgelerde yaşayanların durumunu iyileştirmek, ormanları korumak, konut ve yerleşme sorunlarını çözmek, çevre eğitimi ihtiyacını karşılamak, insanların yerleşmesi üzerine planlama yapmak gibi konular, bu örgütlerin çevreyi korumak üzerine yaptığı çalışma konularından bazılarıdır (Şen, 1994: 73).

2.4.2. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization, WTO), çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organıdır. WTO, hükümetlerin iç ticaret yasalarını ve düzenlemelerini nasıl yapacakları hususunda yasal bir çerçeve ortaya koymaktadır. Toplu görüşmeler ve müzakereler yoluyla ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirildiği bir platformdur.

WTO, ticaret ve çevre konularını birbirine bağlamaktadır. Bu konuda 1995 yılında aşağıdaki konularla ilgilenmek üzere bir komite kurulmuştur; çoktaraflı çevre anlaşmaları, sürdürülebilir büyüme, çevre ve ticaret, piyasalara giriş; özellikle gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracatın geliştirilmesi, yurt içinde ticareti yasaklanan malların ticareti, ambalaj, etiket ve diğer dönüşümlü malzemelerin

ticaretle ilgili mevzuatlarda birbirine uyumlu olmasının sağlanmasıdır (www.wto.org Erişim Tarihi: 20.01.2010).

2001 yılında başlatılan Doha Kalkınma turu çerçevesinde ise, Ticaret ve Çevre Komitesi kurulmuş ve söz konusu komitenin, çevresel ürünlerde pazara giriş, çoktarafli çevre anlaşmaları - WTO ilişkisi ve çevreye duyarlı ticaret pratiklerinin geliştirilmesi gibi konularda görevlendirilmesi karara bağlanmıştır.

2.4.3. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

Merkezi Paris'te bulunan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), 31 üyesi bulunan, ülkeler arası bir kuruluştur. Örgütün amacı, üye ülke hükümetlerinin tecrübelerini karşılaştırabilecekleri, ortak problemlerini tartışarak ulusal düzeyde uygulanabilecek çözümler geliştirebilecekleri bir platform oluşturmaktır.

OECD, dünyanın çeşitli ülkelerini bir araya getirerek; sürdürülebilir kalkınmayı destekleme, istihdamı artırma, yaşam standartlarını yükseltme, mali istikrarı sağlama, diğer ülkelerin ekonomik gelişmesine destek olma ve dünya ticaret hacminin artmasını sağlama gibi amaçlar için çalışmaktadır (www.oecd.org Erişim Tarihi: 15.05.2010).

Teşkilat, Çevre Komitesi'ni 1970 yılında oluşturmuştur. Çevre Komitesi, üye ülkelerin ortak problemlerini dile getirebilecekleri, bilgi ve tecrübelerini paylaşabilecekleri, problemlere çözüm yolları geliştirebilecekleri ve gerekli durumlarda ulusal politikalara rehberlik edecek tavsiye kararları alabilecekleri bir forum oluşturmaktadır. Çevre Komitesi'nin kuruluşu ile, bu alanda çalışmakta olan 20 farklı komitenin çalışmaları birleştirilmiş ve Komite, üye ülkelerin çevre politikalarını geliştirmelerine yardımcı olma görevini üstlenmiştir.

OECD Çevre Komitesi'nin görevleri altı ana başlık altında özetlenebilmektedir (Hamamcı, 1997: 406):

1. Çevre yönetimine ilişkin sorunları saptamak ve çözüm önerileri geliştirmek,
2. Üye ülkelerin çevre politikaları arasında uyum sağlamak,

3. Ulusal çevre politikalarının uygulanmasında üye ülkeler arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları gidermek,
4. Çevre kalitesi eğilimlerini belirlemek,
5. Üye ülkelerce uygulanan çevre politikalarını izlemek ve danışmanlık yapmak,
6. Kendi örgütünün dışında da, çevrenin korunmasına ve doğal kaynak yönetimine katkıda bulunabilecek çözüm yolları üretmektir.

OECD'nin ortaya koyduğu temel çevre politikası üç ana ilke üzerine kuruludur (Hamamcı, 1997: 407):

- Ekonomik büyümeyi sağlamak adına çevreyi önemsememek gerekçe olamaz,
- Önleyici politikalar sayesinde, çevre sorunları ortaya çıkmadan önlenabilir,
- Ekonomik büyüme ile çevrenin geliştirilmesi ayrılmaz bir bütündür.

Bağlayıcı niteliği olmamakla birlikte, OECD tarafından alınan, çevre konusundaki tavsiye kararları, ulusal ve uluslar arası çevre yasalarının geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. İlk kez OECD tarafından ortaya atılan ve daha sonra Avrupa Birliği çevre politikasının temel prensiplerinden biri haline gelen “kirleten öder” prensibi buna en iyi örnektir.

Çevre koruma politikalarının oluşturulmasında öncü kuruluşlardan biri olan OECD'nin bu konudaki etkinliğini, politikaların oluşturulması ve uygulanması sürecinde, gelecek yıllarda da sürdüreceği anlaşılmaktadır. OECD görüşleri ve yayınları sadece bu kuruluşun değil, tek tek üye ülkelerin görüşlerini yansıtmak bakımından da önem arz etmektedir.

2.4.4. Dünya Bankası (WB)

Dünya Bankası, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1945 yılında Uluslar arası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) adıyla kurulmuştur. 1947 yılında da Birleşmiş Milletler'in özerk uzman kuruluşlarından biri haline gelmiştir.

Dünya Bankası, kelime anlamındaki gibi banka değildir. Üye, 185 ülkenin mülkiyetinde bulunan 2 büyük kalkınma kuruluşudur. Bunlar; Uluslar arası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslar arası Kalkınma Birliği (IDA) kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar ve Dünya Bankası'nın diğer oluşumları, Dünyanın dört bir tarafındaki gelişmekte olan ülkeler için hayati önemi olan mali ve teknik destek kaynağını oluşturmaktadır (<http://web.worldbank.org> Erişim Tarihi: 05.12.2009).

Bu kurumlardan her biri, küresel yoksulluğun azaltılması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi misyonuna yönelik olarak farklı ancak destekleyici bir rol oynamaktadır. IBRD, orta gelirli ve kredi itibarına sahip yoksul ülkelere odaklanırken; IDA dünyadaki en yoksul ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu iki kuruluş; gelişmekte olan ülkelere, eğitim, sağlık, altyapı ve iletişimin yanı sıra daha pek çok amaç için düşük faizli borçlar, faizsiz krediler ve hibeler sağlamaktadır.

1980'lerden günümüze kadar, Banka'nın öncelikleri kayda değer şekilde değişmiştir. 1980 yılında enerji sektörüne yapılan yatırımlar Banka'nın verdiği kredilerin %21'ini oluşturmakta iken; günümüzde bu oran %7'lere kadar düşmüştür. Buna karşılık sağlık, çevre, beslenme, eğitim, emeklilik ve diğer sosyal hizmetlere sağlanan doğrudan destekler 1980'deki %5 gibi düşük bir orandan, bugünkü %22 seviyelerine yükselmiştir. 185 ülkenin sahip olduğu Banka, kalkınmayı farklı biçimde yapmakta ve cinsiyet, toplumca yönlendirilen kalkınma, yerli halklar gibi yeni konulara eğilmektedir. Bunun yanı sıra da, yoksullar için yaşamsal açıdan gerekli alt yapının sağlanmasına çalışmaktadır (<http://wep.worldbank.org> Erişim Tarihi: 05.12.2009).

Günümüzde, Dünya Bankası biyo-çeşitlilik projeleri için en fazla fon sağlayan Uluslararası kuruluşlardan biridir 1988 yılından beri, Banka biyo-çeşitlilik projelerinin en büyük fonlayıcılarından biri olmuştur. Biyo-çeşitlilik global bir sorun olduğu halde, maliyeti en çok kırsal kesimdeki gıda, barınma, ilaç, gelir, istihdam ve kültürel kimlik yönünden çevreye en fazla bağlı olanları etkilemektedir. Bu nedenle Banka, Conservation International, Global Environment Facility, MacArthur Foundation ve Japon hükümetinin de katılımıyla, gelişmekte olan ülkelerin biyo-çeşitlilik yönünden duyarlı olan noktalarını koruyacak bir fona önderlik etmektedir. Yeryüzünün sadece %1.4'ünü oluşturan bu bölgelerde yerel cinslerin %60'ı

bulunmaktadır. Çevreyle ilgilenmek Banka'nın yoksulluğu azaltma görevinin ayrılmaz bir parçasıdır. Çevre değerlendirmeleri ve koruma politikalarına ek olarak, Banka'nın yeni çevre stratejisi, iklim değişikliği, su kaynakları ve biyo-çeşitlilik konularına ağırlık vermektedir. Halen Banka'nın proje portföyü içinde belirgin çevre hedefleri olanlar 14 milyar ABD doları tutarındadır (<http://wep.worldbank.org> Erişim Tarihi: 05.12.2009).

2.4.5. Avrupa Birliği (EU)

Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan anlaşmalar incelendiğinde; gerek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran 1951 tarihli Paris Anlaşması'nda ve gerekse Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran 1957 tarihli Roma Anlaşması'nda çevre politikalarına ve çevrenin korunmasına ilişkin doğrudan herhangi bir maddenin yer almadığı görülmektedir (Egeli, 1996: 26).

1956-57 yıllarında Roma Anlaşması hazırlanırken, henüz ciddi boyutta çevre kirlenmesi gibi bir tehdit bulunmadığından, çevre hakkında ortak bir polita oluşturma gereği duyulmamıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde çevre krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu konuda hukuki düzenlemeler getirilmesi gündeme gelmiştir (Gökdayı, 1997: 33). Ekim 1972'de yapılan Paris Konferansı'nda, çevre konusunda ortak bir politika oluşturma ihtiyacı vurgulanmış ve o tarihten beri çevre konusunda yüzlerce yönerge çıkarılmıştır.

Avrupa Topluluğu Çevre Politikası, "Eylem Programı" olarak adlandırılan faaliyet planlarından oluşmaktadır. Her biri 4 ya da 5 yıl için hazırlanan bu programlar, Komisyonun önerisi ile Konsey tarafından onanır ve yönerge şeklinde yayınlanır. Eylem Programlarında sadece genel direktifler verilmekte ve ana hedeflere ulaşmada izlenecek yollar üye devletlere bırakılmaktadır.

Avrupa Topluluğu Çevre Politikası'nın oluşturulmaya başlandığı 1973 yılından bugüne kadar Konsey tarafından 6 Eylem Programı onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

1973-1976 dönemini kapsayan 1. Çevre Eylem Programında; Avrupa Topluluğu Çevre Politikası'nın amaç ve ilkeleri tanımlanmıştır. Buna göre;

“Topluluk Çevre Politikası’nın amacı, ulusal politikaların mümkün olduğunca uyumlaştırılması ve koordine edilmesidir.” Program, gürültü ve kirliliği önleyici ve azaltıcı tedbirler almak kaydıyla topluluk halklarının yaşam standartlarını ve çevresini iyileştirmek amaçlarını taşımaktadır. Kirliliğin sınır tanımaması ilkesinden hareketle, uluslar arası örgütlerle ve diğer devletlerle işbirliği yapmak suretiyle çevre sorunlarına genel çözümler aranmalıdır.

2. Çevre Eylem Programı, 1977-1981 dönemlerini kapsamaktadır ve daha önceki dönemlerde oluşturulmuş olan ortak çevre politikasının eksik yönlerini tamamlamak üzere hazırlanmıştır. Bu dönemde, su ve hava kirliliğinin önlenmesine öncelik verildiği görülmektedir. Ayrıca Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) ilk defa bu programda gündeme gelmiştir (Egeli, 1996: 35).

1982-1986 yıllarını kapsayan 3. Çevre Eylem Programı çerçevesinde Avrupa Topluluğu Çevre Politikası’nın Topluluğun diğer politikalarıyla uyumlaştırılması ve çevresel etki değerlendirmesi prosedürünün hazırlanması amaçlanmıştır. Çevresel Etki Değerlendirmesi’ne destek olması amacıyla yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve bu teknolojilerin finansmanına önem verilmiştir.

Avrupa Birliği’nin ilk üç Çevre Eylem Programı, daha çok önleyici nitelikte ve henüz çevre koruma fikrinin sosyal ve ekonomik politikalarını temeli olarak görülmediği programlar olarak nitelendirilmektedir (Şen, 1994: 48).

1987-1992 yılları arasında 4. Çevre Eylem Programı uygulanmıştır. Bu program hazırlanırken, Avrupa Birliği’nin çevrenin korunmasına bakış açısını değiştiren önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler; üye devletler arasında daha fazla işbirliğini öngören Beyaz Kitap ile Tek Avrupa Senedi’dir. Tek Avrupa Senedi, Avrupa Ekonomik Topluluğu kurucu anlaşmasına “çevre” başlığının eklenmesini öngörmüştür. Bu başlık altında, çevrenin korunmasına ilişkin özel hükümlere yer verilerek, çevre politikası, Ortak Topluluk Politikalarına dahil edilmiştir.

4. Çevre Eylem Programı, çevre politikası ile diğer Avrupa Birliği politikalarını etkili biçimde kaynaştırmış, çevreye ilişkin ilkeler kesin olarak belirlenmiş, çevreyi korumaya yönelik yaptırımların geliştirilmesi teşvik edilmiş ve çevre konusunda Avrupa Birliği mevzuatının oluşturulması ilkesi benimsenmiştir. Bu

program ile birlikte, çevre koruma fikri tam anlamıyla Avrupa Birliği'nin amaçları arasına girmiştir.

Şubat 1992'de imzalanan ve Kasım 1993 itibariyle yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması, Avrupa Topluluğu'nu, Avrupa Birliği'ne ulaştırmak amacıyla Paris ve Roma anlaşmalarında değişiklikler yapmıştır. Bu anlaşmayla çevre politikası ile ilgili maddeler yeniden düzenlenmiştir. Anlaşmanın 2. Maddesinde Topluluğun görevlerinden birinin; Topluluk içinde ekonomik hayatın uyumlu ve dengeli gelişimini; anti-enflasyonist, istikrar içinde ve çevresel bakımdan da tatmin edici bir ekonomik büyüme ile sağlamak olduğu, yani sürdürülebilir kalkınmanın hedeflendiği belirtilmiştir.

Bu Anlaşmayla birlikte Avrupa Birliği ortak çevre politikasının hedefleri;

- Çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi,
- İnsan sağlığının korunması,
- Doğal kaynakların dikkatli ve rasyonel kullanımı,
- Uluslar arası düzeyde, bölgesel ya da küresel çevre sorunlarının çözümüne yönelik önlemlerin alınması olarak belirlenmiştir.

5. Çevre Eylem Programı (1993-2000), tarım, ulaştırma, enerji, endüstri ve turizm sektörlerine öncelik vermiştir; ancak çevrenin korunmasının tüm sektörler tarafından paylaşılması gereken ortak bir sorumluluk olduğu ve tüm sektörlerle ilişkin politikalarla çevre politikalarının bütünleştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca bu programla sürdürülebilir kalkınma ilkesine de özel önem verilmiştir. Özellikle çevreye zarar veren davranışları değiştirmek üzere yönergelerin yanında piyasaya dayalı araçlardan yararlanılmasının vurgulanması açısından önemlidir. Birliğe üye ülkeler, kirli suların boşaltılması gibi konularda çevreyi korumaya yönelik vergi önlemleri almaktadır.

Programda endüstriye ayrıca dikkat çekilmekte ve çevre kirliliğinin en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu yönüyle endüstrinin çevre sorunlarının çözümünde de aktif katılımının olması gerektiği vurgulanmıştır. Programda endüstri ve çevre politikasının birbiriyle çeliştiği noktalarda devreye girmesi öngörülen tedbirler olarak şunlara yer verilmektedir (Nemli, 2000: 54):

- Endüstri ile diyalogun güçlendirilmesi,

- Materyal ve stratejik planlamanın geliştirilmesi,
- Üretim sürecinin kontrolünde ve çevreye duyarlı teknolojilerin üretim sürecine aktarılmasında gelişmeler sağlanması,
- Daha güçlü ve daha güvenilir ürün standartları,
- Gönüllü katılımın teşvik edilmesi,
- Üretim sürecinden başlayarak atıkların etkin bir şekilde kullanımı ve değerlendirilmesi, yeniden kullanım teknolojilerine yatırım yapılması.

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 24 Ocak 2001 tarihinde, çevre alanında Avrupa Birliği'nin önümüzdeki on yıl içindeki temel ve öncelikli hedeflerini ortaya koyan 6. Çevre Eylem Programı açıklanmıştır. "Çevre 2000: Geleceğimiz, Seçimimiz" adı verilen Program'da dört ana konu öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Bunlar, iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, çevre ve sağlık ile doğal kaynaklar ve atıklar olarak ifadesini bulmuştur (Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2001: 23).

İklim Değişikliği: İklim konusunda son olarak düzenlenen hükümetlerarası panele atıfta bulunan Komisyon, Konsey tarafından belirlenen 2008 - 2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarının %8 oranında azaltılmasına ilişkin hedefin dışında, 2020 yılına kadar bu gazların küresel emisyonlarının %20 - 40 oranında azaltılması çerçevesinde bir hedef belirlemektir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği düzeyinde enerji ve ulaşım sektöründe yapısal değişiklikler gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bundan başka, enerjinin etkin kullanımı için harcanan çabaların arttırılması, emisyon haklarının alım satımı için bir Topluluk sistemi kurulması, teknolojik araştırma faaliyetlerinin yoğunlaştırılması ve konu ile ilgili kamuoyu bilinç ve duyarlılığının arttırılması amaçlanmaktadır.

Doğa ve Biyolojik Çeşitlilik: Bu alanda Program, farklı canlı türlerinin yaşamlarını tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması, Natura 2000 ağının tamamlanması, bazı sektörlerde bir dizi eylem planının uygulamaya konması, deniz çevresinin korunması için yeni girişimlerin başlatılması, endüstri ve madencilik alanındaki kazaların önlenmesi için çeşitli öneriler sunulması ve Topluluk politikası

kapsamına yeni alınan arazi korunmasına ilişkin yeni bir stratejinin oluşturulması gibi tedbirlere yer vermektedir.

Çevre ve Sağlık: Bu konu ile ilgili olarak Program, insan sağlığını tehdit eden çevre unsurlarını değerlendirmeye yönelik küresel bir yaklaşım geliştirilmesi, kimyasal maddelerin yol açtığı risklerin yönetimi için Topluluk sisteminin yeniden gözden geçirilmesi, böcek ilaçlarının ortaya çıkardığı tehlikelerin azaltılmasına ilişkin bir strateji tesbiti, su konusundaki çerçeve direktifin ve çevre kirliliği konusundaki direktifin kabul edilerek yürürlüğe konması, hava kalitesi ve mevcut standartların etkili biçimde izlenmesi için bir strateji oluşturulması ve doğabilecek zararların ortadan kaldırılması için geleceğe yönelik önceliklerin belirlenmesini öngörmektedir.

Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı ve Atık Yönetimi: Bu alanda Program, atık yönetimi ile ekonomik kalkınma arasında bir ayrıma giderek doğal kaynakların gereksiz israfını ve atık hacminin sürekli artışını sona erdirmeyi amaç edinmektedir. Bu itibarla, geri kazanımın teşviki, çözünebilir atıklara yönelik yeni bir direktifin karara bağlanması için bir ürün politikası belirlenmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik bir strateji geliştirilmesi öngörülmektedir.

2.5. ÇEVRE İLE İLGİLİ ÖNEMLİ ORGANİZASYON VE BİLDİRİLER

2.5.1. Sürdürülebilir Kalkınma Dünya İş Konseyi

1990 yılı ortalarında İsveçli sanayici Stephan Schmidheiny, dönemin Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu Başkanı olan Maurice Strong tarafından Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCED) sanayi danışmanı olarak görevlendirildi. O dönemde hakim olan görüş, çevre kirliliğinin başlıca sorumlusu sayılan sanayinin Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansının ortaya koyduğu çevre ile ilgili önlemleri desteklemek konusunda isteksiz olacağıydı; ancak gelişmeler bunun aksi yönünde gerçekleşmiştir.

Schmidheiny, 5 kıtadan ve 26 ülkeden 48 genel müdürü kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi'ni oluşturdu. Konseyin amacı, Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da yapılacak Dünya Zirvesi'ne sunulmak üzere çevre ve kalkınma

hakkında ortak bir görüş belirlemektir. Konseyin çalışmaları daha sonra bir kitap halinde yayınlandı. Bu kitaptan ortaya çıkan ana konu, iş dünyasının çevre ile ilgili duyarlılığın artmakta olduğu, işletmelerin sürdürülebilir kalkınmaya giden yolda rol almaya istekli olduklarıdır. Ayrıca kitapta bu yolda gerekli değişimlerin nasıl başarılacağına da yer verilmektedir. Kitap, dünyanın dört bir yanındaki sanayicileri, mevcut durumu korumaya çalışmak yerine, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araya gelmeye çağırılmaktadır. (Schmidheiny, 1992:5).

1995 yılında merkezi Cenevre’de bulunan Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi ile, merkezi Paris’te bulunan Çevre İçin Dünya Endüstri Konseyi’nin birleşmesiyle Sürdürülebilir Kalkınma Dünya İş Konseyi oluşturulmuştur. 35 ülkede 120’den fazla üyesi olan Konsey, işletmeler, hükümetler ve çevreyle ilgili diğer kuruluşlar arasında yakın işbirliğini geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Misyonu ise, sürdürülebilir kalkınma için gerekli değişimin sağlanmasında işletmelere liderlik etmek ve üretimde eko verimliliği artırmaya çalışmaktır.

2.5.2. Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi

Çevre ile ilgili bildirimler, genellikle sivil toplum örgütleri tarafından hazırlanan ve şirketlere çevresel performanslarını iyileştirmeleri konusunda yol göstermeyi amaçlayan dokümanlardır. Sektörel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde koordine edilen bu tip bildirimler, işletmeler açısından “iyi niyet” göstergeleri olmakta, yasal herhangi bir yaptırım içermemektedir.

Çevreyle ilgili bildirimlerin ilklerinden biri olan Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi, Milletlerarası Ticaret Odası (ICC)’nın Yönetim Kurulu tarafından Kasım 1990’da kabul edilmiş ve Nisan 1991’de Rotterdam’da yapılan 2. Dünya Çevre Yönetimi Üzerine Sanayi Konferansı’nda ilan edilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi, dünya çapındaki işletmelerin çevresel performanslarını iyileştirmelerine yol göstermeyi, onların çevre yönetim sistemlerini desteklemeyi hedeflemektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi’nin üç temel amacı vardır:

- Dünya üzerindeki bütün işletmelere çevre yönetimi konusunda rehberlik etmek, kendi politikaları ve programlarını geliştirmelerine yardımcı olmak;

- İşletmeleri çevresel performanslarını sürekli iyileştirmeleri yönünde teşvik etmek;
- İş dünyasının çevreyle ilgili sorumluluğu ciddiye aldığı hükümetlere ve seçmenlere kanıtlamak.

Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi (Welford, 1996:110-111):

1. Şirket Önceliği
2. Bütünsel Yönetim
3. İyileştirme Süreci
4. Çalışanların Eğitimi
5. Ön Değerleme
6. Ürünler ve Hizmetler
7. Müşteri Eğitimi
8. Üretim Faaliyetleri
9. Araştırma
10. Proaktif Yaklaşım
11. Tedarikçiler ve Birlikte Çalışılan Firmalar
12. Acil Durumlara Hazırlıklı Olma
13. Teknoloji Transferi
14. Ortak Faydaya Katkıda Bulunmak
15. Endişelerin Dile Getirilmesinde Açık Olmak
16. Uygunluk ve Denetim.

2.5.3. Ceres Prensipleri

Merkezi Boston'da bulunan Çevreye Karşı Sorumlu Gruplar Koalisyonu (CERES), farklı grupların biraraya gelmesiyle 1989 yılında kurulmuştur. ABD'nin önemli çevreci ve sosyal yatırımcı grupları biraraya gelerek, Exxon kazasından sonra, böyle bir kazanın bir daha yaşanmaması amacıyla işletmelere çevre konusunda yol gösterecek bir rehber hazırladılar. CERES Prensipleri olarak adlandırılan ve

Eylül 1989’da ilan edilen bu bildiri, şirketlere çevre konusunda rehber olmayı amaçlayan on prensipten oluşmaktadır.(Nemli, 2000: 82)

Bildirinin giriş kısmında CERES, “İşletmeler gelecek kuşakların varlıklarını sürdürme hakkını ellerinden almamalıdır” demektedir. Bu bildiri, yatırımcıların çevreyi dikkate alan kriterleri göz önünde bulundurarak bilinçli kararlar almalarına yardımcı olmak üzere hazırlanmıştır. Prensipler, sürdürülebilir kalkınma amacına gönülden bağlanmış, çevre yönetim sistemlerini uygulamaya hazır olan ve yasal düzenlemelerin ötesine geçmeyi isteyen şirketleri hedeflemektedir.

Çevreye karşı duyarlı biçimde hareket ettiklerini topluma kanıtlamak isteyen kuruluşlar, faaliyetlerinde bu prensipleri benimsemektedirler. Bu prensipler, kısa dönemde uygulamaya alınarak uygulanacak ve zaman içinde taviz verilecek uygulamalar değildir; şirketlerin uzun dönemli bağlılığını ve kararlılığını gerektirmektedir. Bu prensipleri kabul eden ve bildiriye imzalayan şirketler, yılda bir kez çevre konusunda elde ettikleri ilerlemeyi değerlendirmekte ve halka açıklanan CERES raporunu hazırlamak zorundadırlar.

CERES Prensipleri (Prokop, 1994:47-48):

1. Biyosferi korumak
2. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı
3. Atıkların azaltılması ve yok edilmesi
4. Enerji tasarrufu
5. Çevre, sağlık ve güvenlik risklerinin azaltılması
6. Çevre ve sağlık açısından güvenli mal ve hizmet üretimi ve kullanımı
7. Çevreye verilmiş zararların giderilmesi ve çevrenin yenilenmesi
8. Çevreye verilen zararlar hakkında potansiyel risk gruplarını bilgilendirme
9. Yukarıdaki prensipleri uygulama yönünde yönetimin taahhütte bulunması
10. Faaliyetlerin düzenli olarak teftiş edilmesi ve CERES raporu hazırlanması

2.5.4. Üçlü Sorumluluk

Kanada’da 1984 yılında Kimya Endüstrisi, yaşanan kazaların yarattığı negatif etkileri azaltmak ve endüstrinin bozulan imajını düzeltmek için, Kimyasal Üreticiler Birliği’nin liderliğinde “Üçlü Sorumluluk” programını geliştirmiştir. Bu program, işletmelerin sosyal paydaşlarla ilişkilerinde benimsemeleri gereken yönetim ilkelerinden bahsetmektedir.

Üçlü Sorumluluk kapsamında, üye şirketlerin genel müdürleri işletmelerine sağlık, güvenlik ve çevre performansının iyileştirilmesi konusunda yol gösterecek bir dizi ilkeyi imzalamaya davet edilmektedirler. Bu ilkeler aynı zamanda şirketlerin;

- Yasal düzenlemelere uymasını,
- Sektörün en iyisi olmalarını,
- Faaliyet ve ürünlerinin şu anki ve potansiyel çevresel etkilerini değerlendirmelerini,
- Faaliyetler hakkında ilgili gruplara bilgi vermelerini gerektirmektedir.

Üçlü sorumluluk, üyelerini, sağlık ve çevreyle ilgili konuları iş planlarının bir parçası haline getirmeleri yönünde zorlamaktadır.

2.5.5. Küresel Çevre Yönetimi Girişimi

Küresel Çevre Yönetimi Girişi (GEMI), çevre, sağlık ve güvenlik alanlarında mükemmelliği yakalamaya çalışan lider şirketlerin biraraya gelerek oluşturdukları bir organizasyondur. 1990 yılında 21 şirketin katılımıyla kurulmuştur.

Üyelerinin işbirliği çabaları sonucu, GEMI, çevre-sağlık-güvenlik yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma konularında örnek olmak ve liderlik etmek suretiyle iş ahlakını da geliştirmeye çalışmaktadır.

Misyonu, dünya çapındaki işletmelerin çevre, sağlık ve güvenlik alanlarında mükemmelliği yakalamalarına yardım etmek olan GEMI, kısa sürede çevresel performansı iyileştirme çabalarında etkin hale gelmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi’nin hayata geçirilmesi ve işletmelerin çevre yönetimi konusunda ilerleme kaydetmelerine önemli katkıları olmuştur.

Toplam kalite yaklaşımının çevre yönetimi alanına uyarlanması çabalarını içeren “Toplam Kalite Çevre Yönetimi” kavramını ilk ortaya koyan da bu kuruluştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN ÇEVRE POLİTİKALARI

3.1. TÜRKİYE'DE ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRE İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Türkiye'nin kalkınması ve sanayileşmesi, 1930'lu yıllarda devlet eliyle Sümerbank, Demir-Çelik İşletmeleri, Kömür İşletmeleri, Şeker ve Kağıt Fabrikalarının kurulmasıyla başlamış ve 1950'li yıllardan itibaren de özel sektörün de katılımıyla hızlanmıştır. Ancak, yine de yakın zamana kadar ülkemizde en büyük yatırımların devlet eliyle yapıldığı görülmektedir. Özel sektör ve sanayi kuruluşları genellikle orta ve küçük boy sanayiler olarak yer almışlardır. Bütün dünyada olduğu gibi, 1960'lı ve 70'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de de metal ürünler, kimyasal maddeler, makine, teçhizat ürünleri gibi ağır sanayilerin, hafif sanayi kollarına oranla artış gösterdiği gözlenmiştir. Bunun yanında ülkemizde, inşaat, gıda sanayi ve tekstilde de belli bir düzeyde gelişme olmuştur. Ülkemizdeki hızlı nüfus artışı ve genç nüfusun oranının yüksek olması, işgücünde büyük artışlara neden olmuştur. Bu nedenle sanayinin hem istihdam yaratması, hem de mal ve hizmet sunması gereği ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda demir-çelik, kağıt, kimya, inşaat ve otomotiv sanayileri gelişme göstermiştir. Temel sanayilerde görülen bu büyüme ve gelişme ülkemizdeki, çevre, kirlilik ve atık kontrolü gibi konularda gerekli dikkat gösterilmediğinden özellikle büyük kentlerimizden başlamayarak hızlı bir kirlilik ve doğal kaynakların bozulması sorununu beraberinde getirmiştir.

3.1.1. Çevre Kanunu

Çevre Kanunu, “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak” amacıyla çıkarılmıştır. 1983 yılında kabul edilmiş olan 2872 sayılı çevre yasasının çıkarılmasındaki amaç kanunda ise şöyle açıklanmıştır: “çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel topraklar ile doğal kaynakların en uygun biçimde kullanılması ve korunması, ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunması ve su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesidir.” (Ünlü, 1999:121)

Yasa, Çevre’yi “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve küresel ortam” olarak tanımlamaktadır. Çevre korunması, ise yasada “çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye yönelik çalışmaların bütünü” olarak tanımlanmıştır. Çevre kirliliği, “çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki” olarak tanımlanmıştır. “İnsanların ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir biçimde sürdürebilmeleri için gerekli olan koşulların bütünü” ise ekolojik denge’dir. Yasa yapıcı, kirleten’i ise; “etkinlikleri sırasında veya sonrasında, doğrudan ya da dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler” olarak tanımlamıştır.

1983 yılında kabul edilen Çevre Yasası’nda yer verilmemiş olan “sürdürülebilir çevre” ve “sürdürülebilir kalkınma” kavramları da 2006 yılında, 5491 sayılı yasayla yapılan değişiklik sırasında 2872 sayılı çevre kanununa eklenmiştir. Buna göre, “sürdürülebilir çevre”; “gelecek kuşakların gereksinim duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan hem bugünün, hem de geleceğin kuşaklarının çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda iyileştirilmesi, korunması ve geliştirilmesi süreci”dir. Öte yandan, “sürdürülebilir kalkınma” ise, “bugünün ve geleceğin kuşaklarının sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve toplumsal erekler arasında denge kurulması temeline dayalı kalkınma ve gelişmeyi” anlatmaktadır. Yasada son yapılan değişiklikle getirilen yeni bir kavram da “çevre gönüllüsü” kavramıdır. Yasada; “Bakanlıkça,

uygun niteliklere sahip kişiler arasından seçilen ve Çevre Yasası'na ve yönetmeliklerine aykırı etkinlikleri Bakanlığa haber vermekle görevli ve yetkili kişi" olarak tanımlanmıştır.

Çevre Yasası'nın temel ilkeleri ise şöyledir (Cansevdi, 2001:116-121):

- Çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve kirliliğin önlenmesi için herkes görevlidir. Kaynağını Anayasa'nın 56. Maddesinden alan bu yükümlülük, alınacak tüm önlemlere ve belirlenen bütün kurallara uygun davranmayı gerektirir. Başta kamu yönetimi olmak üzere, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları da bu yükümlülüklerle bağlıdırlar. Yasa bu amaçların gerçekleştirilmesi için devlet, çevre bakanlığı, yerel yönetimler, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği yapılmasını öngörmüştür.
- Sürdürülebilir kalkınma ilkesi: Amacı ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesine bağlı kalacaklardır. Bu bağlamda yasa, her türlü ekonomik etkinlikten elde edilecek olan yararlar ile, bu etkinliklerin doğal kaynaklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerin, sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde uzun dönemli olarak değerlendirilmesini şart koşmuştur.
- Katılım ilkesi: Çevre politikalarının oluşturulması sırasında yasa, katılım hakkını ön plana çıkarmıştır. Yasa, meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve yurttaşların çevre hakkından gereği gibi yararlanabilmeleri amacıyla Çevre ve Orman Bakanlığı'na ve yerel yönetimlere elverişli katılım ortamını oluşturmak görevini vermiştir.
- Önleme ilkesi: Her türlü ekonomik etkinliğin yapılması sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir biçimde kullanılması esastır. Böylece, atık oluşumu kaynağında azaltılmış olacak ve atıkların yeniden değerlendirilip ekonomiye kazandırılması amacıyla çevre koşullarında uygun teknolojiler kullanılacaktır.
- Kirleten Öder ilkesi: Bu ilke, kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamaların kirletenler ya da bozulmaya yol açanlarca karşılanmasını

anlatmaktadır. Eğer kirletenler kirlenmeyi ya da bozulmayı durdurmak, azaltmak ya da gidermek için gerekli önlemleri almaz ve bu önlemler yetkili yönetimlerce doğrudan doğruya alınmak zorunda kalınırsa, kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan harcamalar, Kamu Alacaklarının Tahsil Edilmesine İlişkin Yasa gereğince, çevreyi kirleten ve bozanlardan alınır.

- Kusursuz sorumluluk ilkesi: Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler yol açtıkları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı, kusur koşulu aranmaksızın, sorumlu tutulurlar. Ancak ortaya çıkabilecek olan zararlardan dolayı genel kurallara göre de tazminat ödeme sorumlulukları saklıdır. Yasa bu türlü bir sorumluluğun beş yıllık süre sonunda zaman aşımına uğradığını göstermektedir.
- Bilgi edinme ve başvuru hakkı: Çevreyi kirleten ya da bozan bir etkinlikten zarar gören ya da haberdar olan herkes, ilgili yönetimlere başvurarak o etkinlikle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını ya da etkinliğin durdurulmasını talep edebilir. Herkes, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Yasası kapsamındaki çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Ne var ki, açıklanması durumunda “üreme alanları ve nadir türler” gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin bilgi edinme istemleri kabul edilmeyebilir. Öte yandan, yasaya göre, Bakanlık, çevre ile ilgili olarak gerekli gördüğü her türlü veri ve bilgiyi kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerden doğrudan doğruya istemeye yetkilidir. Bu bilgiler eksiksiz olarak ve verilen süreler içinde Bakanlığa verilmek zorundadır.
- Piyasaya dayalı mekanizmalar: Çevre Yasası’nın yer verdiği yeni ve önemli ilkelerden biri de çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için atılacak adımlara “piyasa yöntemleri” denilebilecek liberal araçların yön vermesi tercihidir. Yasa bunları “piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler” olarak adlandırmakta ve şöyle sıralamaktadır: a) vergi, harç ve katılma payları; b) yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki; c) emisyon ücreti ve kirlenme bedeli; d) karbon ticareti.

- Çevre için eğitim: Çevrenin korunup geliştirilmesinin, çevre bilinci yüksek yurttaşlarla gerçekleştirilebileceği aşikardır. Bu anlayışı benimsemiş olan Çevre Yasası, “yaygın eğitim”i gündemine almıştır. Bu amaçla, okul öncesi eğitimden başlayarak Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı örgün eğitim kurumlarının öğretim müfredatlarında çevre ile ilgili konulara yer verilmesi esası benimsenmiştir. Bu çerçevede radyo ve televizyon yayınlarında çevrenin önemine ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik konulara yer verilmesi koşulu getirilmiştir. TRT ile özel televizyon kanallarına ait yayınlarda ayda en az iki saat, radyo kanallarında ise, ayda en az yarım saat çevre ile ilgili yayın yapılması zorunluluğu vardır. Bu yayınların yüzde yirmisinin izlenme ve dinlenme oranı en yüksek saatlerde yapılması gerekmektedir.

Çevrenin korunması konusunda Çevre Kanunu’nun koyduğu ilkeler, ekosistemin bütün kesimlerini kapsamayı amaçlamaktadır. Buna göre(Ünlü, 1999:121-127):

- Doğal çevreyi oluşturan biyolojik çeşitliliğin ve bu çeşitliliği barındıran ekosistemin korunması esastır. Bu bütüncül yaklaşıma ek olarak, yasa yapıcı, biyolojik çeşitliliği koruma ve kullanma esaslarının katılımcı bir yöntemle belirleneceğini göstermiştir.
- Biyolojik çeşitliliği sürdürebilmek amacıyla, Çevre Yasası, varlığı tehdit ve tehlike altında olan nadir bitki ve hayvan türlerinin korunmasını da güvence altına almış, hatta bunların alınıp satılmasını yasaklamıştır. Doğal kaynakların ve varlıkların korunması, kirliliğin ve kirlilikten doğan tahribatın önlenmesi ve çevre kalitesinin iyileştirilmesi için gerekli önlemlerin belirlenmesi görevi Çevre ve Orman Bakanlığı’na bırakılmıştır.
- Yasa, sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunmasının esas olduğunu göstermiş; bu alanların doldurulması ve kurutulması yoluyla arazi kazanılamayacağını kurala bağlamıştır. Bu kurala aykırı davranışların kazandıkları arazileri yeniden sulak alana dönüştürmek zorunda bırakılacağını da göstermiştir. Çevre Yasası’nda Sulak Alan; “doğal veya yapay, sürekli ya da geçici, suları durgun ya da akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gelgit hareketle çekilme döneminde 6 metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan başta

su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbiyeler ile bu alanların kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönündeki ekolojik açıdan sulak olan yerleri” olarak tanımlanmıştır.

- Çevre Kanunu, ülkenin deniz, yer altı ve yerüstü su kaynaklarının ve su ürünlerinin üretim alanlarının korunarak kullanılmasının sağlanmasını ve kirlenmeden korunmalarını kurala bağlamıştır. Yasa, atıksu yönetimi ile ilgili politakaların oluşturulması ve eşgüdümünün sağlanması sorumluluğunu Çevre ve Orman Bakanlığı’na vermiştir. Denizlerde oluşturulacak balık çiftliklerinin duyarlı alan niteliği taşıyan kapalı koy ve körferlerle, doğal ve ekolojik sit alanlarında kurulması da yasaklanmıştır.
- Her ne kadar liberal araç ve yöntemlerden öncelikle yararlanma tercihinin aykırı gibi gözükse de, Çevre Yasası’nda çevrenin plan yoluyla korunmasına da önemle yer verilmekte olduğu dikkat çekmektedir. Bu konudaki en önemli kural çevre düzeni planlarının Çevre ve Orman Bakanlığı’na yapılacağına ilişkin tercih ile konmuştur. Buna göre, ülkenin fiziki mekanında, sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda, koruma ve kullanma amaçları arasındaki denge gözetilerek, kentsel ve kırsal nüfusun barınma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi gereksinimlerinin karşılanması sonucunda doğabilecek çevre kirliliğini önlemek amacıyla bölgeler ve havzalar için, nazım ve uygulama imar planlarına temel oluşturacak çevre düzeni planları yapılacaktır. Bu planların ölçeği 1/50.000 ve 1/100.000 arasındadır. Bunun gibi, ulusal ve uluslar arası tüzel belgelerle koruma altına alınarak koruma statüsü kazandırılmış ve ekolojik değere sahip kılınmış duyarlı alanların planlarda yer alması zorunluluğu getirilmiştir. Bu alanların plan kararları çerçevesi dışına çıkarılarak kullanılması yasaklanmış bulunmaktadır.
- Çevre Kanunu ülke ve dünya çapında ekolojik önemi olan, kirlenme ve bozulmalara karşı duyarlı toprak ve su alanları ile biyolojik çeşitliliği, doğal kaynakları ve kültür değerlerini gelecek kuşaklara ulaştırabilmek için, bu özellikleri taşıyan alanların özel çevre koruma bölgesi olarak belirlenip ilan edilebilmesi için Çevre ve Orman Bakanlığı’nı yetkili kılmıştır. Yasa, bu

bölgelerde, İmar, Kıyı ve Kültür ve Tabiat Varlıklarının korunmasına ilişkin yasaların bazı kurallarının uygulanmayacağını göstermektedir.

Çevrenin korunmasına ilişkin yasakların başında, her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri etkinliklerde bulunmak gelmektedir. Yasa, kirlenme olasılığının bulunduğu durumlarda ilgilileri kirlenmeyi önlemekle ve eğer kirlenme meydana gelmiş ise, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini azaltmak ve gidermek için gerekli önlemleri almakla yükümlü saymıştır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:212).

Çevrenin kirlenmesine neden olan bütün aktörler, alıcı ortama vermeleri uygun görülmeyen atıklarını, yönetmeliklerde belirtilen ölçütlere uygun olarak bertaraf etmek ya da ettirmek ve öngörülen izinleri kamu yönetimlerinden almak zorundadırlar. Bu yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere, yapı ruhsatı, inşaatlarının bitirilmiş olması durumunda yapı kullanma ruhsatı ve işletme ruhsatı verilmez. Yapı ruhsatı, yapı kullanma ruhsatı ve işletme ruhsatı almış olmakla birlikte arıtma ve kirliliği önleme yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin, almış oldukları her türlü ruhsat ve izinler iptal edilir. Faaliyetlerinde değişiklik yapmayı veya tesislerini genişletmeyi planlayanlar da atıklarını arıtma ya da bertaraf etme yükümlülüğünü yerine getirmek zorundadırlar.

Çevre Kanunu'na ve ilgili yönetmeliklere aykırı davrananlara, bu tutumlarını ve davranışlarını düzeltmeleri için, yetkili yönetimlerce, önce belli bir süre tanınır. Bir kez için tanınan bu süre bir yıldan uzun olamaz. Bu yönetimler, başta Çevre ve Orman Bakanlığı olmak üzere, il özel idareleri, çevre denetim birimlerini oluşturmuş olan belediyeler, Denizcilik Müsteşarlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Karayolları Trafik Yasası'na göre yetkili kılınmış denetim görevlileridir. Kurallara aykırı davrananlara süre verilmiş olmaması durumunda hemen, verilen sürenin sona ermesi durumunda ise aykırılık düzeltilmiş olmadığı takdirde, söz konusu etkinlikler kısmen ya da tümüyle, süreli ya da süresiz olarak durdurulur. Çevresel etki değerlendirmesi yapılmaksızın başlanan etkinlikler Çevre ve Orman Bakanlığı'na, proje tanıtım dosyası hazırlanmaksızın başlanan etkinlikler ise o yerin en üst mülki yönetim amirince süre verilmeksizin durdurulur. Süre

verilmesi ya da bir etkinliğin durdurulması, Çevre Yasası'nda öngörülen cezaların uygulanmasına engel değildir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:213-215).

3.1.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)

Çevre Yasası'nda öngörülen ve ÇED Yönetmeliği ile düzenlenen çevresel etki değerlendirmesi, özellikle sanayileşmiş ülkelerde, çevreyi korumanın önemi kamuoyu tarafından kavrandıkça, yeni kurulacak sınai tesislerin kuruluş yerlerinin uygun biçimde seçilmesi de önem kazanmıştır. Bu konuda, 1970'li yıllarda geliştirilen en önemli yöntemlerinden biri, kuşku yok ki çevresel etki değerlendirmesidir. Her hangi bir ekonomik kuruluşun çevresi üzerinde yaratacağı doğrudan ya da dolaylı, uzun ya da kısa dönemli, parasal nitelikte olan ya da olmayan, ölçülebilir ya da ölçülemeyen tüm etkilerin nesnel olarak değerlendirilmesine yarayan araştırma yönteminin adına çevresel etki değerlendirmesi denilmektedir.

Çevresel etkilerin belirlenmesi, başlangıçta yatırımların olumlu ve olumsuz etkilerini ve sonuçlarını ortaya koyup bunları karşılaştırarak karar vermekle sınırlı görülürken, zaman içinde daha kapsamlı ve teknik bir araç konumuna yükselmiştir. Yatırım kararlarını ekonomik yararlar ile çevresel zararlar arasında maliyet ve yarar karşılaştırması yaparak belirlemeye çalışan yaklaşım, Maliyet-Yarar Değerlendirmesi olarak adlandırılmakta ve Çevresel Etki Değerlendirmesi öncesi bir yaklaşım olarak bilinmektedir. Bu anlamda ÇED, maliyet yarar değerlendirme yönteminden daha ileri ve kapsamlı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekleştirilmesi düşünülen yatırımın, çevreye olası etkilerini öngörmek, amaçları belirlemek ve önlemleri belirlemek biçiminde daha kapsamlı bir yaklaşım olarak çevresel etki değerlendirmesinin önemi şöyle özetlenebilir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009: 534):

- a. ÇED, teknik bir çalışma olmanın ötesinde, çevresel yaşam kalitesinin korunmasını ve geliştirilmesini içeren geniş kapsamlı bir yöntemdir,
- b. Doğal ve toplumsal çevre üzerinde özellikle insan etkinliklerinin etkisini belirlemek ve değerlendirmek amacıyla yönelik olarak yapılan bir çalışmadır,

- c. Bir bilim dalı olmamasına rağmen, farklı bilim dallarından yararlanması açısından disiplinler arası bir niteliğe sahiptir,
- d. Projelerin hayata geçirilmesinin önünde bir engel değil, projelerin gerçekten ne kadar faydalı veya zararlı olabileceğini belirlemeye yönelik bir çalışmadır,
- e. Projelere bir ek olarak değil, niteliksel bir katkı olarak değerlendirilmeli ve planlama sürecinin bir parçası olarak görülmelidir,
- f. ÇED, nihai bir karar olmamakla birlikte, nihai kararları etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Bu anlamda, karar alma sürecinin en önemli parçalarındandır.

ÇED yöntemi uygulamalarının geçmişi 1970’li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu konuda ilk örnek 1969 tarihli ABD Ulusal Çevre Politikası Yasası’dır. Bu yasa ile ilk kez ÇED yöntemine değinildiği görülür. Daha sonraki yıllarda ise; Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Kolombiya, Fransa, Batı Almanya, İrlanda gibi ülkelerin de ÇED yöntemini çevre korumada bir önlem olarak kabul ettiği görülmektedir.

Batı ülkelerinde çevre korumaya yönelik olarak çok kullanılan bu yöntem, ülkemizde yakın zamana kadar hiç kullanılmamıştır. Daha çok ekonomik karlılık bahanesiyle, kağıt, petrokimya, çimento vb. sanayi kuruluşlarının çevreye çok zarar verecek yerleşim yerlerinde kurulmasına engel olunamamıştır. 1983’te yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Yasası, 10. maddesiyle, çevre sorunlarının doğmasına yol açabilecek kamu kuruluş ve işletmelerini, “çevresel etki değerlemesi raporu” hazırlamak zorunda tutmuştur. Yasanın bu maddesi, çevresel etki değerlendirmenin kapsamını şöyle belirlemiştir: “Çevreye yapılabilecek tüm etkiler göz önünde bulundurulacak, çevre kirlenmesine sebep olabilecek atık ve artıkların ne şekilde zararsız hale getirilebileceği ve bu hususta alınabilecek önlemler belirtilecektir.”

Çevre Yasası’nın öngördüğü çevresel etki değerlendirmesi, bir yönetmelikle düzenlenmesi gereken bir konu olduğu halde, söz konusu yönetmelik yasanın yürürlüğe girmesinden yaklaşık 11 yıl sonra 1993 yılında çıkarılabildiği. Dört yıllık bir uygulama deneyiminden sonra, 1997 yılında ise yönetmelikte bazı değişiklikler yapılmıştır.

Çevresel etki değerlendirmesinde, ekonomik ve toplumsal çevrenin yanısıra, fiziksel ve biyolojik tüm değerlerin hesaba katılması önem taşır. Bu değerlendirme,

planlanan yatırıma karar verildikten sonra değil, yatırım kararının verilmesinden önce yapılır. ÇED çalışmalarının planlama süreciyle bütünleştirilmesi, demokratik katılım mekanizmalarıyla bağlantısının kurulması önem taşımaktadır (Karacan, 2007:601-603).

Bu anlamda ÇED, “önleyici yaklaşım”ın esas alındığı bir yöntemdir. Çevreye olumsuz etkileri olabilecek yatırımlar, yatırım yapılmadan önce saptanarak bunların çevreye olası etkileri belirlenmekte ve ileride ortaya çıkabilecek olası çevresel sorunlar yatırım öncesinde saptanmaktadır. Bu aşamadan sonra, yatırımla ilgili potansiyel yöntem ve kararlar gözden geçirilmekte, bütün alternatifler arasından çevreyi en az kirletecek ve çevreye en az zarar verecek olan belirlenmektedir. Son aşamada ise, önlemler sıralanmakta ve çevre kirlenmesi ve bozulmasının engellenmesi için neler yapılabileceği saptanmaktadır. Bütün bunlar, ÇED’i, çevre korumada çok önemli bir yer tutan önleyici yaklaşımın en önemli araçlarından biri durumuna getirmektedir.

Ülkemizde yürürlükte bulunan ÇED Yönetmeliği, ÇED’i; “Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar” biçiminde tanımlamıştır. Yönetmelikte, Etki ise; “Bir projenin hazırlık, inşaat ve işletme sırasında ya da işletme sonrasında, çevre unsurlarında doğrudan ya da dolaylı olarak, kısa veya uzun dönemde, geçici ya da kalıcı, olumlu ya da olumsuz yönde ortaya çıkması olası değişiklikleri” olarak tanımlanmıştır.

ÇED uygulamalarında bir diğer aşama ise ÇED’in gerekliliğine karar verme aşamasıdır. Bu aşamada, ÇED Raporu hazırlanıp hazırlanmayacağına karar verilmektedir. Bu kararı verirken, farklı projeler için, farklı birimlerin yetkili kılınması söz konusu olabilir. Örneğin, listeleme anlayışının uygulandığı Türkiye gibi ülkeler, hangi projelerin ÇED kapsamına girdiğini listeler biçiminde belirlemiştir. Projenin niteliğine göre ÇED Raporu hazırlamak ya zorunlu tutulmuş, ya da hazırlanıp hazırlanmayacağı kararı Bakanlığa bırakılmıştır.

Son yıllarda, Stratejik ÇED kavramından da bahsedilmeye başlanmıştır. Bu kavram; ÇED kavramından daha geniştir ve yatırımların çevre üzerindeki etkilerini, belirli bir projeye göre değil, çevre üzerindeki tüm uzantılarıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Stratejik ÇED; “ilgilendiği alanı bir bütün olarak ele alan ve o yöredeki tüm çevresel özellikleri inceleyen, bu çevrenin risk değerlendirmesini ve risk planlamasını yapan ve risk yönetimi için temel oluşturmayı amaçlayan, alanın yaşam kalitesini ölçen ve yaşam kalitesinde meydana gelecek değişimleri toplumsal göstergeler aracılığıyla ölçmeye çalışan, alanın taşıma kapasitesini belirleyen ve taşıma kapasitesini zorlayan ve kolaylaştıran önlemleri saptayan, bu amaçla yeterli bir veri ve envanter sistemini, proje bazında ÇED raporu hazırlayacak olanların yararına sunan ve kamu organlarınca yürürlüğe konulmuş olan alan kullanım planları ile çevresel koruma endişeleri arasında anlamlı bağlar ve dengeler kuran bir ÇED raporu” olarak tanımlanmaktadır (Yaşamış, 2003: 136).

3.1.3. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Çevre

Planlı ekonomilerde, kalkınma planlarında çevre ile ilgili politikaların da yer alması doğaldır. Her ne kadar son yıllarda kalkınma planlarının gücü ve etkisi zayıflamış olsa da, TBMM kararıyla onaylanan kalkınma planları, çevrenin korunması bakımından da kamu kesimi için bağlayıcı, özel kesim için özendirici ilkeleri, amaçları ve hedefleri belirlemektedir.

Çevrenin öneminin vurgulandığı ayrı bir çevre bölümü, ilk kez, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda bulunmaktadır. Burada, kalkınmaya zarar verebilecek çevre politikalarının benimsenmeyeceği belirtilmiştir (Nemli, 2000:57).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, çevre ile ilgili üzerinde önemle durulan ilkeler üç başlıkta ele alınmıştır. Bunlar (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:508):

- a. Çevre, sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme sürecinde önemli bir öge ve etken olarak dikkate alınmalıdır.
- b. Çevre sorunlarının, ortaya çıkmadan önce önlenmelerine çalışılmalıdır.
- c. Kirliliğin yoğun olduğu bölgelerde, çevre temizleme ve arıtma projelerine öncelik verilmelidir.

Çevre konusuna ilişkin kararların yerel yönetimlere bırakılması ve çevreyle ilgili sivil toplum örgütlerinin etkinliklerinin değerlendirilmesi de bu planın önerileri arasındadır.

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre sorunları; kirlilik sorunları, sanayileşme ve tarımda modernizasyonun yarattığı sorunlar biçiminde özetlenmektedir. Benimsenen temel ilke, yalnızca oluşmuş kirliliğin ortadan kaldırılması değil, aynı zamanda kaynakların gelecek kuşakların da yararlanabilmesi için en iyi biçimde korunması ve geliştirilmesi ilkesidir. Arazi kullanımıyla ve yatırımlarla ilgili kararlarda çevre koruma önlemlerinin planlama evresinde ele alınması ilkesi de benimsenmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Plan ise; sürdürülebilir kalkınma kavramını açıkça kullanmasa da, bu yaklaşımın kimi ilkelerine yer vermiştir. Planın çevre konusunda temel ilkesi, insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya olanak verecek biçimde, doğal kaynakların kullanımını sağlamak ve gelecek nesillere, insana yakışır bir doğal, fiziksel ve toplumsal çevre bırakmaktır. Planda, bu amaçla, bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun hesaba katılması kuralı benimsenerek önemli bir adım atılmıştır (Nemli, 2000:58).

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise; önceki planlardaki gelişim süreci özetlenmektedir. "Kalkınma planlarında çevre politikaları, önceleri sadece ortaya çıkan kirliliği giderici amaçlara dayanırken, daha sonra önleyici politikalar ve nihayet sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun bir şekilde, çevre ve ekonominin bütünleştirilmesine öncelik veren politikalar şeklinde bir gelişme öngörmüştür." Bununla birlikte, yine bu planda kabul edildiği gibi, planların çevre konusunda koyduğu hedeflerin gerçekleştirilmesinde yetersiz kalmıştır. Yedinci Plan'da benimsenen temel strateji, sürdürülebilir kalkınmadır. Bunu başarabilmek için gerekli kurumsal yapılanma bakımından, ilgili yasalarda değişiklik yapılması, türlü politikalar arasında eşgüdüm sağlanması ve Çevre Bakanlığı'yla, diğer ilgili bakanlıkların ve yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları arasında uyum sağlanması gereğinden söz edilmektedir. Bu plan döneminde, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP), hazırlanarak yayımlanmıştır. Çevre konularında uluslar arası sorumluluklarımız, ilk kez bu planda bu denli ayrıntılı bir biçimde ele

alınmıştır. Ulusal gelir hesaplarına çevrenin de katılması ve eğitimle ilgili önlemler de 7. Plan'ın yeniliklerindedir (Ünlü, 1999:114).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sürdürülebilir kalkınma yönünde istenen ölçüde bir başarı elde edilemediğini, çevre yönetimine de etkinlik kazandırılmadığını belirtir. ÇED Yönetmeliği'nin uygulanmasında da yetersiz kalınmış, çevre ve kalkınma politikaları arasında uyum sağlayabilecek bir çevre denetim sistemi de kurulamamıştır. Kuşkusuz, bunun kadar önemli bir konu da uygulanan politikaların ve alınan kararların Avrupa Birliği kriterlerine ve uluslar arası standartlara uydurulamamış olmasıdır. Bu ve benzeri gözlemlerden yola çıkılarak, 8. Plan'da, temel amaç, insan sağlığını, ekolojik dengeyi, kültürel, tarihsel ve estetik değerleri koruyarak, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlamaktır. Planda, UÇEP kapsamında yer alan önceliklerin güncelleştirilerek uygulanmalarına çalışılacağı; çevre ile ekonomik politikaların bütünleştirilmesinin gerekli olduğu ve politikaların bütünleştirilme-sinde ekonomik araçlardan yararlanılacağı; AB kriterlerine uygunluk sağlanacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca bir Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı'nın yürürlüğe sokulacağından söz edilmektedir. Bu eylem planı Çevre ve Orman Bakanlığı'nca hazırlanmış ve 2008 yılında yayımlanmıştır.

Ayrıca, çölleşme ve erozyonla mücadele amacıyla ormancılığı, tarımı, hayvancılığı, yerleşmeyi, sanayiye, su kaynaklarıyla ilgili etkinlikleri, geçim kaynaklarını ve kırsal altyapının geliştirilmesini kapsayacak bir biçimde ele alınacak olan Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanması da Sekizinci Plan'ın önemli hedefleri arasında bulunmaktadır. Yeni sanayi yatırımlarında çevreye dost teknolojilere öncelik verilmesi, ÇED sürecinin daha etkin kılınması ve biyogüvenlik risklerinin en aza indirilebilmesi için kurumsal ve uygulamayla ilgili düzenlemeler yapılması da 8. Plan'ın amaçları arasında yer almıştır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:510).

Dokuzuncu Kalkınma Planı, temel ilkeler başlığı altında, gelişme ve yönetim anlayışının insan odaklı olduğunu ve doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin korunması bakımından ise, gelecek kuşakların da gözetilmesi ilkesinin benimsendiğini belirtmektedir. Öte yandan, önceki iki planın yörüngesinden farklı olarak, "sürdürülebilir kalkınma" konusunda kararsız bir tutum sergilenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı plan belgesinin tümünde bir kez kullanılmaktadır. Orada da uluslar arası yükümlülüklerin karşılanması bakımından sürdürülebilir kalkınma ilkesinden söz edilmektedir. Planda, hızlı nüfus artışı ile sanayileşmenin doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturduğu vurgulanmaktadır. Çevrenin korunması ve üretim sürecinin olumsuz etkilenmemesi için doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının önem taşıdığı, ancak bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki görev ve yetki paylaşımında görülen belirsizliklerin giderilemediği kabul edilmektedir. Planda, Türkiye’de çevrenin korunması, Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin gereklilikleri ile ilişkilendirilmekte, atık yönetimi, doğa koruma, gürültü ve çevresel etki değerlendirmesi gibi konularda ilerleme sağlandığı; ancak çevre alanında mevzuat uyumu gereksiniminin sürdüğü belirtilmektedir. Uyumun gerektirdiği kaynağın sağlanması ve yatırımların yapılması zaman alacağına göre; AB kriterleri çerçevesinde çevreyi koruyacak önlemlerin gerçekleştirilmesi için daha uzun yıllar beklememiz gerekmektedir.

Planın “Temel Amaçlar:Gelişme Eksenleri” başlığı altında, çevrenin korunması bakımından amaçlar sıralanmaktadır. Gelecek kuşakların gereksinimlerini de gözeterek, doğal kaynaklardan herkesin adil biçimde yararlanmasına olanak verecek biçimde çevre yönetim sistemleri oluşturulacaktır. Doğal kaynak kullanımı bakımından, kuşaklar arası çevresel adalet ilkesinin plana yansıdığı söylenebilmektedir. Kirleten ve kullanan öder ilkesine uygun araçların, ekonomik etkinliklerin yatırım, üretim ve tüketim aşamalarının tümünde etkili biçimde kullanılacağı belirtilmiş olması, çevre politikalarında ekonomik araçlardan daha yaygın biçimde yararlanma isteğinin göstergesidir. Çevre standartları ve yönetimiyle ilgili düzenlemeler AB’ye uyum kapsamında güncelleştirilirken, ülke koşullarının ve kamu yönetiminde etkinlik ilkesinin gözetileceği belirtilmektedir. Çevre konusundaki düzenlemeler aflarla kesintiye uğratılmadan uygulanacaktır. Bunun, düzenlemelerin türlü çıkarlara ödün verilmeden uygulanmasının çevrenin korunması bakımından taşıdığı önemin başka biçimde anlatımı olarak düşünmek gerekir.

Planda belirlenen gereksinime uygun olarak, izleme, denetim ve bildirim altyapısının geliştirilmesi ve çevre ve kalkınma arasındaki ilişkileri içeren bilgi sistemlerinin oluşturulması amaçlanmaktadır. Biyo-güvenliğin sağlanması ve genetiği değiştirilmiş organizmaların topluma ve çevreye dönük risklerinin

azaltılması için tarım, çevre ve teknoloji politikaları bütünlük olarak değerlendirilecektir. Çevre boyutunun başka politikalarla bütünlüştürülmesi ilkesinin biyoteknoloji içeren etkinlikler bakımından benimsendiği görülmektedir. Buna karşılık, sanayi politikaları söz konusu olduğunda çevre politikasının bu ilkesine yer verilmemiş “sanayi ve çevre politikalarının uyumu gözetilerek, büyümenin sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Sanayide, insan sağlığına ve çevre kurallarına uygun üretim yapılacaktır” denilmiştir.

Türkiye'nin uluslar arası yükümlülüklerini yerine getirirken yol gösterici iki ilke olarak “sürdürülebilir kalkınma” ve “ortak ama farklılaştırılmış sorumluluk” ilkelerine yer verilmiştir. Önceki plan döneminde 2004 yılında taraf olduğumuz, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin yükümlülüklerinin yerine getirilmesi için uygun politikaları içerecek bir ulusal eylem planının bu plan döneminde hazırlanması amaçlanmaktadır.

Planda yer alan öteki amaçlar ve hedefler arasında, sanayide hammadde girdisinin ve atıklar gibi istenmeyen çıktılarının, çevre dostu tekniklerin kullanılmasıyla azaltılması; çevrenin korunması bakımından içme suyu, kanalizasyon, atık su, katı atıklar ile ilgili altyapı planlarının hazırlanması, bu gibi tesisler için uygun teknolojilerin yeğlenmesi; çevresel altyapı yatırımlarının yapılmasında ve işletilmesinde yerel yönetimler arasında işbirliğinin ve eşgüdümün sağlanması ve geliştirilmesi; başta tarım ve turizm olmak üzere çevreye duyarlı etkinliklerde koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi; çevre bilincinin geliştirilmesi için eğitim çalışmalarının yapılması sayılabilir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:511).

9 Plan genel olarak değerlendirildiğinde, çözüm bekleyen pek çok çevre sorununun göz ardı edildiği dikkat çekmektedir. Daha önemlisi de, planın bütünü göz önünde tutulduğunda, çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda ortaya çıkan tablo oldukça sığ ve yetersizdir.

Planlı dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise, planlarda, uluslar arası eğilimlere uygun olarak, onarıcı önlemlerden, önleyici çevre politikalarına doğru, düzenleyici politika araçların yanında ağırlığın giderek ekonomik araçlara kaydırılmasına yönelik ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temel ilkelerinin benimsenmesine dönük bir çizginin varlığından söz edilebilir.

3.1.4. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için, ekonomik ve toplumsal politikaların yanında, çevreyle ilgili stratejinin geliştirilmesi; çevreye yönelik yatırım kararlarında önceliklerin belirlenmesi; ilgili kuruluşlar arasında işbirliğinin temellerinin oluşturulması; uluslararası kuruluşlarca desteklenmek üzere çevreyle ilgili yatırım programlarına ilişkin verilerin sağlanması amacıyla, “Ulusal Çevre Eylem Planı”nın hazırlanması gündeme gelmiştir.

Ülkemizde Ulusal Çevre Eylem Planı hazırlanması süreci, Devlet Planlama Teşkilatı koordinatörlüğünde, Çevre Bakanlığının teknik desteği ve Dünya Bankası'nın mali katkısıyla 1995 yılının ilk aylarında başlatılmıştır. Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planının hazırlanması sürecinde yaygın bir katılım sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla kamu ve özel kuruluşlar yanında, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, belediyeler ve mesleki kuruluşlardan temsilciler çalışma gruplarına ve daha sonra yapılan bir dizi konferanslara davet edilmiştir. Böylece, hazırlanan eylem planının, bütün taraflarca sahiplenilmesine özen gösterilmiştir.

Proje kapsamında ondokuz konu özelinde çalışma grupları oluşturulmuş; bu çerçevede hazırlanan raporlar temel alınarak Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı yazılmıştır. Her bir rapor, Ulusal Çevre Eylem Planının ayrılmaz birer parçası olarak değerlendirilmelidir.

Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planının uygulanmasında en önemli görevi Çevre Bakanlığı üstlenecektir. Bu aşamada Ulusal Çevre Eylem Planında yer alan eylemlerin projelendirilmesi ve uygulanmasında ilgili kuruluşlar arası koordinasyonun sağlanması ve uygulamaların UÇEP çerçevesinde gerçekleştirilmesinin izlenmesi büyük önem taşımaktadır.

UÇEP, birbirinden farklı, ancak birbiriyle paralel ve bağlantılı iki süreçte hazırlanmıştır: (i) uzmanların konulara göre oluşturdukları gruplar ve (ii) konuyla ilgili tarafların katılımcı konferansları. Bu süreçlerden ilki, 19 çalışma grubunun, sektörel ve sektörler arası ortak kesit niteliğindeki bir dizi çevresel sorun alanına ilişkin rapor ve tavsiyeleriyle sonuçlanmıştır. İkinci süreç ise, aldığı bir dizi toplantıdan oluşmuştur. Bu toplantıların amacı, genel hedefleri belirlemek,

önceliklendirme için ölçütler geliştirmek ve konular bazındaki çalışma gruplarının raporlarında yer alan tavsiyeleri sıralandırmak olmuştur. Süreçler, Devlet Planlama Teşkilatı, Çevre Bakanlığı ve UÇEP'in hazırlanmasına finansman katkısında bulunan Dünya Bankası temsilcilerinden oluşan bir Yürütme Kurulu tarafından yönlendirilmiştir. UÇEP'in hazırlık sürecinde belirlenen hedefleri şunlardır (Nemli, 2000:59-60):

- yaşam kalitesinin iyileştirilmesi;
- çevre bilinç ve duyarlılığının geliştirilmesi;
- çevre yönetiminin iyileştirilmesi;
- sürdürülebilir nitelikte bir ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme sağlanması.

Bu hedefler, çalışma gruplarını, ilgili tarafların katılımıyla düzenlenen çalışma toplantılarını ve eylem planının biçimlendirilmesinin çerçevesini oluşturmuştur.

Türkiye, çevre koşullarını etkileyen, kendine özgü birtakım fiziksel, beşeri ve ekonomik özelliklere sahiptir. Fiziksel açıdan bakıldığında Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan yollar üzerindedir. Bu, zengin bir biyolojik çeşitlilik, duyarlı ekolojik yaşam alanları ile kültürel ve tarihsel kaynakların bolluğu anlamına gelmektedir. Türkiye, toplam kıyı uzunluğu 8.300 km'yi aşan dört denizle çevrilmiştir ki, bu da kıyı alanlarının ve deniz kaynaklarının yönetimi bağlamında birçok konuyu gündeme getirmektedir. Türkiye'nin engebeli topoğrafyası, erozyonun ve depremlerin ciddi tehlike oluşturabildikleri yüksek sismik aktiviteye yolaçmaktadır. Türkiye'nin topoğrafyası ve toprak koşulları nedeniyle, ülkenin toplam alanının yalnızca dördte biri çeşitli tarımsal etkinlikler için elverişli durumdadır. Bu ise, mevcut verimli tarım alanları üzerindeki baskının yoğunluğunu göstermektedir. Ülkede, hem her mevsim yağış alan ılıman iklim, hem de yazların kurak geçtiği subtropikal iklim özellikleri görülür. Aşırı yağışlar, toprak kayması ve sel gibi riskleri artırmaktadır. Türkiye, su kaynaklarının zenginliği bakımından genelde şanslı bir ülkedir. Ancak, su kaynaklarının en etkin biçimde kullanımı için, bu kaynakların gerektiği şekilde yönetilmesi zorunludur. Yönetimleri açısından önem

taşıyan diğer doğal kaynaklar arasında ise, madenler, ormanlar, verimli topraklar ve balıkçılık alanları sayılabilir.

Hızlı ekonomik büyüme, doğal kaynakların aşırı tüketiminin yanı sıra, artan atıkların yaratacağı baskıya da yol açabilmektedir. Sanayi ve turizm ekonominin en hızlı büyüyen kesimleridir. Bu da, sanayi atıkları ve turistik tesislerin yoğun olduğu kıyılarda bozulma anlamındaki sorunları çağrıştırmaktadır. Ekonomik olarak aktif nüfusun %42'si tarım kesiminde çalışırken, tarımın GSMH içindeki payı yalnızca %16'dır. Bu da, toprak, su, yaban hayatı ve balıkçılık alanları üzerindeki insan baskısı yoğunluğunun bir işareti olabileceğini düşündürmektedir. Ulusal zenginlik, gerek sosyo-ekonomik gruplar gerekse bölgeler arasında oldukça dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Yoksullukla, çevrenin hızla bozulması ve çevresel risklere maruz kalmanın artması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak, geçmişteki ve günümüzdeki ekonomik politikalar, çevreyle ilgili karışık sonuçlar gündeme getirmektedir: (a) Avrupa ile Gümrük Birliği'nin tam olarak gerçekleşmesi, çevre kalitesi anlamında daha yüksek standartlar için bir baskı oluşturabilecektir; (b) özelleştirmelerin hızlandırılması, kirliliğin azaltılması açısından elverişli bir potansiyel oluşturabilir; (c) devlet sektörünün daraltılması yanında sürdürülen hızlı büyüme, daha yüksek kirlilik düzeyleriyle baş edilmesini güçleştirebilir.

Türkiye'nin başlıca çevre sorunları kentsel çevre (hava kalitesi, su temini ve atık sular, katı ve tehlikeli atık yönetimi), doğal kaynak yönetimi (su kaynakları, toprak kaynakları, orman, biyolojik çeşitlilik), deniz ve kıyı kaynakları, kültürel ve doğal değerler ve gerek insanların neden olduğu gerekse doğal çevresel tehlikelerle bağlantılıdır. Bu sorun alanlarından her birindeki duruma, eğilimlere, konulara ve temeldeki nedenlere ilişkin bilgiler üçüncü bölümde yer almaktadır. Son olarak, kritik çevre sorunlarının üst üste örtüştüğü bazı öncelikli coğrafi alanlar belirlenmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:31-32).

UÇEP çalışma grupları tarafından bini aşkın seçenek belirlenmiştir. Ardından, konuyla ilgili tarafların katıldıkları çalışma toplantılarında bu seçenekler gruplandırılmış ve sıralamaya tabi tutulmuştur. Seçenekler sıralamaya tabi tutulurken şu ölçütlere başvurulmuştur: (i) insan sağlığı, (ii) ekolojik denge, (iii) kültürel, tarihsel ve estetik değerler ve (iv) ekonomik verimlilik. Bu durumda UÇEP'in formülasyonuna yön veren unsurlar (i) stratejik hedefler (kirliliğin önlenmesi ya da

azaltılması, temel çevresel altyapı ve hizmetlere erişimin iyileştirilmesi, sürdürülebilir kaynak kullanımının teşviki, sürdürülebilir çevresel uygulamaların desteklenmesi ve çevresel tehlikelere açıklığın en aza indirilmesi); ve (ii) yol gösterici ilkelerdir (demokrasi ve katılım, uzlaşma ve sahiplenme, verimlilik ve ekonomik rasyonalite, önceliklerin eşgüdümlemesi ve içselleştirilmesi, çözümlerin uygun yerel düzeylere inerek uygulanması-ademi merkezileştirilmesi-). UÇEP hazırlık sürecinin başlıca bulguları ise şöyle özetlenebilir (Nemli, 2000:59-60):

- Mevcut çevre yönetim sistemi, Türkiye'nin başlıca çevre sorunlarından birçoğunun çözümü açısından yetersizdir;
- UÇEP'in hazırlanmasına yönelik katılımcı süreç tarafından belirlenen en büyük öncelik, enformasyon ve duyarlılık düzeyinin yükseltilmesiyle ilgilidir;
- Çevre yönünden başlıca sorun alanları, Türkiye'de çevrenin korunması, yönetimi ve iyileştirilmesi için belirli yeni yatırımları gerektirecektir.

Dolayısıyla UÇEP, bu bulgularla koşutluk gösteren üç bileşenden oluşmaktadır: (a) daha etkili bir çevre yönetim sisteminin geliştirilmesi için bir program ve destekleyici eylemler; (b) enformasyon ve duyarlılık düzeyini geliştirecek eylemler; ve (c) kritik sorun alanlarındaki yatırımlar.

Eylem kümeleri arasında en büyük öncelik taşıyanı, mevcut çevre yönetim sistemini daha etkin kılmaya yönelik olanlardır. Bugünkü sistem önemli miktarlarda kaynak kullanmaktadır. Ancak, bu sistemin genellikle yetersiz kalması sonucunda, Türkiye sorun alanlarını düzene sokacak gücü bulamamakta, konular ancak ortaya çıktıklarında ele alınmakta ve uzun dönemli çözümlere kalıcılık kazandırılmamaktadır. Dolayısıyla reform süreci, mevcut sistemi iyileştirecek düşük maliyetli ya da hiçbir maliyeti olmayan bir program önerisiyle başlayacaktır. Bu program da (a) kurumsal ve yasal çerçeveyi iyileştirecek ve (b) çevre konularını kalkınma planlamasına içselleştirecek kısa ve uzun vadeli çalışmalar ve projelerle desteklenecektir.

UÇEP hazırlık süreci en büyük önceliği taşıyan eylem gruplarını şöyle belirlemiştir: (1) çevreyle ilgili enformasyon üretiminde güvenilir ve

güncelleştirilebilir bir sistemin geliştirilmesi ve etkin biçimde kullanılması ve (2) konuyla ilgili kesimler arasında bilinç ve duyarlılık düzeyini yükseltecek eğitim programlarının uygulanması. UÇEP'teki eylem kalemleri arasında çevresel bilinç ve duyarlılığın geliştirilmesiyle ilişkili olan iki proje şudur: (i) çevresel verilerin ve çözümlerinin, karar alma süreçlerini ve halkın bilinç düzeyini geliştirmek amacıyla yönetimi; (ii) gerek örgün gerekse yaygın kanallardan yürütülmek üzere çevre eğitim ve öğretimi. Çevreye ilişkin daha iyi bilgilere ulaşılması ve halkın daha iyi eğitilmesi, bozulmuş bir çevrenin getireceği risklerin ve maliyetin gerek devlet gerekse halk tarafından daha iyi kavranmasını sağlayacak; kaynakları daha öncelikli sorunlara yönlendirmesinde devlete yardımcı olacak; çevre sorunlarını ele alması için halkın siyasal sisteme yaptığı baskıyı artıracak ve böylece sorun alanlarında yapılacak çalışmalara katkıda bulunacaktır (DPT, 1998:1-2).

Ulusal Çevre Eylem Planı'nda belirtilen sorun alanlarının herbirinde yeni yatırımlara gerek vardır. Türkiye'nin kentsel çevre ile ilişkili belli başlı sorunları için önerilen projeler şunlardır: atık yönetiminin iyileştirilmesi; temiz teknolojilerin ve enerji kaynaklarının özendirilmesi; gecekondularda yapılacak iyileştirmeler. Doğal kaynak yönetiminin iyileştirilmesinde, kırsal çevre altyapısının iyileştirilmesi amacını taşıyan kapsamlı bir yatırım önerilmektedir. Türkiye'deki biyolojik çeşitliliğin korunmasına ve yönetimine yönelik yatırımlar ulusal biyolojik çeşitlilik stratejisinde zaten içerildiğinden, bunlar UÇEP'e dahil edilmemiştir. Ayrıca, çevre konularını kalkınma planlamasına içselleştirmeye dönük bütün eylemler, doğal kaynak yönetiminin iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır. Deniz ve kıyı kaynaklarının korunması ve yönetiminde, kıyı alanları yönetiminin iyileştirilmesine yönelik bir proje geliştirilmiştir. Kültürel ve tarihsel değerlerin korunmasında, GAP Bölgesi'nde çevre yönetimine yönelik yatırımlara öncelik tanınmıştır. Çevresel tehlikeler açısından ise, bu tür risklerin azaltılmasına yönelik bir projenin özeti verilmektedir. Bu etkinlik, aynı zamanda, değerli kültürel ve doğal kaynakların korunmasına da katkıda bulunacaktır.

UÇEP'in uygulama süresi olarak 20 yıllık bir zaman kesiti öngörülmektedir. UÇEP kapsamına, yalnızca kısa ve orta vadeli projeler alınmıştır. Burada, kısa dönemden 5, uzun dönemden ise 10 yıllık bir zaman dilimi kastedilmektedir.

Türkiye'de çevre yönetiminin iyileştirilmesinin ve geliştirilmesinin potansiyel yararlarını kestirme açısından gerekli veri ve çözümler yetersizdir. Genel olarak bakıldığında UÇEP'in sağlayacağı yararlar arasında şunlar yer almaktadır: yurttaşların daha iyi sağlık koşullarına kavuşmaları; ekonomik verimliliğin artması; mevcut kamu kesimi kaynakları ile doğal kaynakların daha etkin kullanımı; doğal ekosistemlerin sürdürülebilirliğinin artması; ve insanlar için daha rahat ve konforlu yaşam koşullarının yaratılması. Bu yararların hangi boyutlara ulaşabileceğinin kestirilmesi açısından bir gösterge, sentez raporunda yer alan mevcut verilerden hareketle çıkarılabilir. UÇEP'in uygulanması, aşağıda sıralananlardan bazılarının gerçekleşmesini sağlayabilecektir (DPT, 1998: 54-56):

- Partikül ve SO₂ düzeylerini WHO standartlarına indirerek yılda 3.310 ölümün önlenmesi ve yıllık sağlık harcamalarından 125 milyon dolar tasarruf sağlanması;
- Dağıtım şebekelerindeki kayıpların önlenmesi durumunda içme suyundan yılda 1,5 milyar m³ tasarruf sağlanması;
- Erozyon nedeniyle her yıl yitirilen bir milyar ton toprağın ve 87 milyon ton bitki besininin bir bölümünün kurtarılması;
- Sedimentasyonun azaltılmasıyla barajların ve hidroelektrik santrallerinin ekonomik ömrünün uzatılması;
- Kullanılan yakıtı değiştirerek ve ısı verimini arttırarak yılda 6,7 milyon tonu bulan kaçak orman kesiminin bir ölçüde azaltılması;
- Yokolma tehlikesi altında bulunan 17 hayvan ve 46 bitki türünün bir bölümünün kurtarılması;
- Doğal felaketler yüzünden her yıl meydana gelen ortalama 1000 ölümün ve GSMH'da ortaya çıkan %1'lik kaybın bir ölçüde azaltılması;
- İmarsız alanlarda yaşayan yaklaşık 20 milyon yurttaşın en azından bir bölümünün yaşam kalitesinin iyileştirilmesi.

Gerek bu sayılanların gerekse diğer yararların, önerilen UÇEP eylemlerinin ayrıntılı maliyet analizleriyle birlikte daha da belirginleştirilmesi gerekir. Bu

yapıldığında, ya fayda-maliyet ya da maliyet verimlilik analizi, UÇEP uygulamasını yönlendirmede kullanılabilir.

Önerilen uygulama stratejisi, UÇEP'i meşru ve benimsenebilir kılmak amacıyla üç evre içermektedir: (i) Başlangıç uygulaması; (ii) izleme ve değerlendirme; (iii) güncelleştirme ve değiştirme. Uygulamanın eşgüdümünde başı çekecek kuruluş olarak, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hazırlanmasındaki, eşgüdümündeki ve uygulanmasındaki rolü nedeniyle Devlet Planlama Teşkilatı önerilmektedir. UÇEP'in başlangıç uygulamasına yönelik adımlar şunlardır: 1) UÇEP'in hükümet tarafından resmen kabulü; 2) UÇEP eylemlerinin DPT tarafından hazırlanan yıllık programlara içselleştirilmesi; 3) UÇEP eylemlerinin ilgili kurum ve kuruluşların etkinliklerine dahil edilmesi.

İzleme, UÇEP'in stratejik hedeflerinin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda rapor hazırlayacak olan Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından derlenecek bir dizi göstergeye dayandırılmalıdır. Önemli izleme verileri arasında şunlar yer almaktadır: (a) uygulayıcı kuruluşun sorumluluğunda yapılmak üzere, UÇEP'le ilgili bütün programlar ve yatırımlar için proje ortası ve proje sonu değerlendirmeleri; (b) her iki yılda bir yapılacak düzenli UÇEP performans değerlendirmeleri ve (c) Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hazırlık dönemi ve Çevre Şurası toplantısı gibi vesilelerle gerçekleşecek Hükümet değerlendirmeleri. İzleme süreci bilgilerinin yaygınlaştırılması, bir geri beslenme kaynağı olarak önerilmektedir ve böyle bir geri beslenimin UÇEP uygulamasının geliştirilmesine katkısı olacaktır. Düzenli ve formel anlamdaki değerlendirme ise, bundan sonra, bu bilgi kaynaklarından hareketle Çevre Bakanlığı ile DPT tarafından yapılmalıdır.

Çevrenin korunmasına ve yönetimine ilişkin etkinlikler geniş katılımı, uzlaşmayı ve demokratik mekanizmaları gerektirir. Bu gerekliliklerin salt idari mekanizmalarla karşılanması güç olabilir. Dolayısıyla, UÇEP'in güncelleştirilmesi ve değiştirilmesinde ilgili kesimlerin katılımını güvenceye alan bir mekanizmaya kurumsallık kazandırılmalıdır. Bunun için bir mekanizma oluşturulmalı; bu mekanizmanın işlevleri, katılımcıları, katılımın niteliği, çalışmanın koşulları, süresi ve karar verme sürecinin ilkeleri bir Yönetmelikle belirlenmelidir. Aynı Yönetmelik, UÇEP'te yapılacak değişikliklerin yöntemine ve formatına da açıklık getirmelidir.

UÇEP'in finansman stratejisi Şu kaynaklara dayandırılabilir (DPT, 1998: 65):

- Yönetmel kaynaklar: merkezi bütçe kaynakları, yerel yönetimlerin kaynakları, kamunun sağladığı hizmetlerden alınan ücretler ile diğer çevre ödentileri ve vergileri;
- Özel sektör desteği: örneğin, sanayi kuruluşlarının kendi kirlilik harcamalarını kendilerinin karşılaması, çevre altyapısı ve hizmetlerinin finansmanında kamu-özel kesim ortaklığı, vb.;
- Uluslararası finansman: dış bankalardan döviz olarak borçlanma, iki taraflı donörler ve uluslararası STK'lardan sağlanacak kredi ve hibeler, uluslararası kalkınma kuruluşlarından sağlanacak kredi ve hibeler.

Tablo 3.1.: Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın Hedefleri

Çalışma/Proje	Vade	Hedefler	Sorumlu Kuruluş
ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ <ul style="list-style-type: none"> Kurumsal çerçevenin uyumlulaştırılması Yasal çerçevenin uyumlulaştırılması Eko havzaların belirlenmesi Yerel Çevre Eylem Planları hazırlanması ÇED sürecinin daha etkili kılınması Arazi Kullanım Kapasitesinin sınıflandırılması ve planlanması Kırsal kadastro işlemlerinin tamamlanması Ulusal verimlilik eylem planlarının hazırlanması ve uygulanması 	Kısa Kısa Kısa Kısa Kısa Orta Orta Orta	Bütün hedefler Bütün hedefler Sürdürülebilir kaynak kullanımı Bütün hedefler Sürdürülebilir uygulamalar Sürdürülebilir kaynak kullanımı Sürdürülebilir uygulamalar Bütün hedefler	Başbakanlık + DPT + Çevre B. Başbakanlık + DPT + Çevre B. Orman B., DSİ, TKİB Yerel Yönetimler Çevre Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müd. Tapu ve Kadastro Genel Müd. DPT + MPM
ENFORMASYON VE DUYARLILIK DÜZEYİNİN YÜKSELTİLMESİ <ul style="list-style-type: none"> Çevre verilerinin yönetimi Çevre eğitimi 	Orta Kısa	Bütün hedefler Sürdürülebilir kaynak kullanımı	DİE Çevre B. + Milli Eğitim B.
ÇEVREYE YATIRIM <ul style="list-style-type: none"> Atık yönetiminin iyileştirilmesi Temiz teknolojilerin ve enerji kaynaklarının özendirilmesi Kentsel gecekondularda iyileştirme Kırsal çevre altyapısının iyileştirilmesi Kıyı alanları yönetiminin iyileştirilmesi GAP bölgesi için çevre yönetimi Çevresel risklerin azaltılması 	Kısa Orta Kısa Orta Kısa Kısa Orta	Kirliliğin azaltılması Kirliliğin azaltılması Erişimin iyileştirilmesi Sürdürülebilir uygulamalar Bütün hedefler Bütün hedefler Riske açıklığın düşürülmesi	Çevre Bak. + Yerel yönetimler Enerji T.K. B. + Sanayi Tic. B. Bayındırlık İ. B. + Yerel Yönt. Köy Hizmetleri Genel Müd. Bayındırlık İ. B. + Yerel Yönt. GAP İdaresi Bayındırlık İ. B. + Yerel Yönt.

Kaynak: DPT, Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara, 1998, s. 59

3.1.5. Diğer Yasal Düzenlemeler

3.1.5.1. Katı atıkların yönetimine ilişkin yasal düzenlemeler

Katı atıkların bertaraf edilmesi sorunu, ülkemizde önemli kent ve çevre sorunlarından birisidir. Katı atıkların kontrol edilememesi; kent yaşamı, ekonomi, çevre ve insan sağlığına ilişkin birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Ülkemizde kentlerde katı atıkların yaklaşık %30-50'si kontrol edilememektedir (Tekel, 2007:275). Kontrol edilemeyen atıklar; caddeler, açık alanlar ve kanallarda yığılmakta, bu durum kötü koku, solunum yolu hastalıkları, yer altı ve yer üstü sularının kirlenmesi, hava kirliliği, kanalizasyon sistemlerinde tıkanıklıkların oluşması gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Hatta geçmişte, İstanbul Ümraniye'de acı örneği yaşanmış metan gazı sıkışmalarına bağlı ciddi riskleri de taşımaktadır.

Kentsel çevre sorunlarının önemli bir parçası haline gelmiş olan katı atık sorununun çözümünde, katı atık yönetimi önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Katı atıklar, bireylerin, ticari, kurumsal ve endüstriyel aktiviteleri sonucu ürettikleri, kullanım sonucu değerini yitiren organik ve inorganik maddeler olarak tanımlanabilir. Kentleşme, hızlı nüfus artışı, ekonomik refah seviyesi, üretim ve tüketim kalıpları, katı atık miktarını ve bileşimlerini etkilemektedir.

Katı atıkların yönetimi, toplama, depolama, transfer, taşıma, ayırım, iyileştirme, kaynakların yeniden kazanımı ve düzenleme eylemlerini içeren, katı atıkların çevreye ve insan sağlığına etkilerini minimize eden eylemler bütünüdür.

Avrupa Birliği'nde katı atıklara yönelik politikalar; çevrenin korunması, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve katı atıkların taşınmasının önlenmesi üzerinedir.

Sürdürülebilir katı atık yönetimi, çevreye en az zarar veren, doğal kaynakları koruyan, katılımı destekleyen bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir katı atık yönetimi yaklaşımında çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik de önemlidir. Sürdürülebilir katı atık yönetimi ekonomik, politik, kurumsal, sosyo-kültürel, finansal ve teknik boyutu olan bir eylemdir.

Sürdürülebilir katı atık yönetiminde finansal olarak verimliliği artırmak ve tahmini maliyetleri hesaplayabilmek için sistemde yer alan elementlere ilişkin sayısal verilerin düzenli olarak toplanması önemlidir. Ancak ülkemizde katı atık bileşenlerine ilişkin düzenli ve sağlıklı bilgi bulunmamaktadır. Bunun için gerekli mekanizmalar kurulmalı, bilgi akışı sağlanmalıdır. Katı atık yönetimi çevre politikaları içerisinde planlanmalı ve çözümlenmeli, çevresel olarak yenilenemeyen kaynaklar korunmalıdır.

Çevre Kanunu, anakent belediyelerini ve belediyeleri evsel katı atıkları giderme ve depolama tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletmekle mükellef kılmıştır. Bu hizmetlerden yararlananlar, yapılacak her türlü işletme, bakım, onarım ve iyileştirme harcamalarına katılmak zorundadırlar. Yaptıkları çalışmalar nedeniyle çevreye olumsuz etkileri olabilecek kurum, kuruluş ve işletmelerce etkinliklerine ilişkin bir kazanın meydana gelmesi durumunda, bu kazanın çevreye olumsuz etkilerini denetim altına alabilmek ve azaltmak üzere acil durum planları hazırlanması zorunluluğu da getirilmiştir. Bunlardan yararlanarak Çevre ve Orman Bakanlığı, yerel, bölgesel ve ulusal acil eylem planları hazırlamakla görevlendirilmiştir.

3.1.5.2. Su kirliliğinin önlenmesine yönelik düzenlemeler

Ülkemizde su kirliliğinin önlenmesine yönelik geçmişte oluşturulmuş bütün düzenlemelere karşın, konu ile ilgili yetkilerin değişik kurumlara dağıtılmış olması, etkili bir su kontrolü politikasının gerçekleştirilmesini engellemektedir. 1983 yılında yeniden revize edilen Gayrisıhhi Müesseseler Yönetmeliği'nin de ülkemizde su kirlenmesini önleyememiş olduğu görülmektedir. Bunun nedeni su kirliliğinin kaynağından nihai alıcı ortama kadar tek bir yasal sistematik kapsamda ele alınmamış olması ve somut sınırlayıcı atık su standartlarının kesim hükümler halinde uygun yaptırımlarla birlikte bulunmayışıdır.

Endüstrileşme sürecinde, endüstriyel kullanma ve soğutma suyu ihtiyacı hızlı ve sürekli bir artış göstermiştir. Türkiye'nin kısıtlı tatlı su kaynaklarına karşılık, su tüketiminin hızla artması ve önemli bir reaksiyon ve su ürünleri üretim potansiyeline sahip olan kıyı ve denizlerin korunması gerekliliğinin anlaşılması

sonucunda, bir çerçeve yasa niteliğindeki 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca hazırlanmış olan ve 4 Eylül 1988 tarihinde 19919 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği” bu yasal gereksinimi karşılamak için çıkarılmıştır.

Bu yönetmeliğin amacı ülkenin su kaynakları potansiyelinin korunması, en iyi biçimde kullanımının sağlanması ve kirlenmesinin önlenmesinin ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli olan hukuki ve teknik esasları ortaya koymaktadır. Yönetmelikte somut olarak; su kirlenmelerinin ülke sathında yayılmasının önlenmesi, yer sularının korunması, akarsu, kıyı ve deniz kirlenmelerinin önlenmesi, kirlenmiş su ortamlarının rejenerasyonu, öncelikli temel amaçlar olarak ele alınmıştır.

Ülkemizde TÜBİTAK ve Üniversiteler çevre ve su kirliliği konularında çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar. Bilimsel kuruluşların dışında çevre kirliliği ve kontrolü alanındaki bütün çalışmaların koordinasyonu Çevre Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. İller Bankası, çevresel kalite ölçütlerini ve teknolojik esasların belirlenmesi, teknik denetim, arazi kullanım planlaması ve örgütlenmesi, hukuki çerçeve, kirlilik kontrolü çalışmalarının finansmanı konularında çalışmalar yürütmektedir.

Çevre Bakanlığı dışında, diğer bakanlıklar ve bu bakanlıklara bağlı kuruluşlar da çeşitli çalışmalar yürütmektedirler. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na bağlı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün görevi, yer üstü ve yer altı sularının zararlarının önlemek ve bunlardan çeşitli şekillerde faydalanmayı sağlamak şeklinde yasa ile belirlenmiştir. DSİ’nin su kalitesi ile ilgili çalışmaları ise 1979 yılından beri programlı olarak devam etmektedir.

Yasa yapıcı, atık suları toplayan kanalizasyon sistemlerinin ve arıtılmış atık suların giderilmesini sağlayan alt yapı sistemlerinin kuruluş, bakım, onarım, iyileştirme ve işletme sorumluluğunun, büyük şehirlerde 2560 sayılı yasada gösterilen kuruluşların, belediyeler ve mücavir alanlarının sınırları içinde belediyelerin, bu sınırların dışında kalan alanlarda ise, valiliklerin denetimi altında, bu alanları kullananlara ait olduğunu göstermektedir.

Yasa yapıcı, atık su altyapı sistemlerinin kurulması, bakımı, onarımı ve işletilmesi görevlerinde bir aksama olması ihtimalini tamamen ortadan kaldırmak amacıyla, nerelerde bu görevlerin hangi kuruluşlara ait olduğunu ayrıntılı olarak belirtmiştir. Buna göre; serbest bölgelerde ya da sanayi bölgelerinde bölge müdürlükleri; kültür ve turizm koruma ve gelişme bölgelerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı ya da bakanlığın yetkili kıldığı birimler; Organize sanayi bölgelerinde OSB yönetimi; küçük sanayi sitelerinde kooperatif başkanlıkları; yerleşim alanlarının uzağında bulunan tatil köyü, tatil sitesi, turizm alanlarında ise site yönetimleri ya da işletmeciler atık su alt yapı sistemlerinin kurulmasını ve devamlılığını sağlamakla yükümlüdürler.

Atık su sistemlerini kullananlar, arıtma sistemlerinden sorumlu olan yönetimlerin yapacakları harcamaların tamamına kirlilik yükü ve atık su miktarı oranında katılmakla yükümlüdürler.

3.1.5.3. Hava kalitesinin korunmasına yönelik düzenlemeler

Türkiye’de hava kirliliğinin kontrol altına alınmasına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler esas olarak 2 Kasım 1986 tarih ve 19269 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği”nde yer almaktadır.

Yönetmeliğin amacı; her türlü faaliyet sonucu atmosfere yayılan is, duman toz, gaz, buhar ve aerosol şeklindeki emisyonları kontrol altına almak, insan ve çevresinin havadaki kirlenmeden doğacak tehlikelerden korumak, hava kirliliği nedeniyle çevrede ortaya çıkan umuma ve komşuluk ilişkilerine önemli zararlar veren olumsuz etkileri gidermek ve bu etkilerin ortaya çıkmamasını sağlamaktır. Ayrıca bu yönetmelikle, endüstri tesislerinden kaynaklanan hava kirliliğinin kontrol altına alınmasına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir.

Hava kalitesi sınır değerleri, yönetmeliğin 6. Maddesinde, “insan sağlığının korunması, çevrede kısa ve uzun vadeli etkilerin ortaya çıkmaması için atmosferdeki hava kirleticilerinin bir arada bulduklarında, değişen zararlı etkileri de göz önüne alınarak, tespit edilmiş konsantrasyon birimleriyle ifade edilen, aşılmaması gereken, genellikle bir yıllık periyodları kapsayan seviyeler” olarak ifade edilmektedir.

Yönetmelikte ayrıca kanserojen maddeler, organik buhar ve gazlar ile toz emisyonunda özel maddeler farklı gruplar halinde yer almakta ve herbiri için uyulması gereken sınır değerleri verilmektedir.

3.1.5.4. Gürültü kirliliğinin önlenmesine yönelik düzenlemeler

Gürültü kontrolü ve gürültü kirliliğinin önlenmesi, herhangi bir ses kaynağından yayılan gürültü niteliğine sahip rahatsız edici seslerin, çeşitli yöntemler ile sakıncalı etkilerinin tamamen veya kısmen yok edilmesi sürecidir. Bu amaçla kullanılan başlıca yöntemler:

- Akustik özelliği değiştirmek veya etki süresini azaltmak,
- Sesi kabul edilebilir düzeye indirmek,
- Hoşa giden veya daha az rahatsız eden başka bir ses ile maskelemektir.

Gürültü kontrolü çalışmaları ile ne kadarlık bir gürültü artımının sağlanması gerektiği, kişisel veya toplumsal etkilenme dereceleri tarafından belirlenen bir olaydır. Bir gürültü sorununun çözümünde, yukarıda belirtilen tedbirlerin birkaçı aynı anda alınabilir. İstenen performansı sağlanacak seçeneğin karşılaştırılması, sistemin kontrol ölçümlerinden olan kabul edilebilir maliyetin altında kalmasına bağlıdır.

Gürültü kirliliği ile mücadelenin hukuki durumuna genel olarak Çevre Kanunu'nun çeşitli maddeleri, ÇED yönetmeliği ve mevzuatındaki bazı hükümler ile açıklık getirilmektedir. Özel olarak ise, "Gürültü Kontrol Yönetmeliği" uygulamaya konulmuştur.

Gürültü Kontrol Yönetmeliği, Çevre Kanunu uyarınca 11 Aralık 1986 tarihinde çıkarılmıştır. Amacı; toplumdaki bireylerin huzur ve sükununun beden ve ruh sağlığını gürültü ile bozmayacak bir çevrenin geliştirilmesini sağlamaktır.

Devletin Yasa Yapıcı kademeleri, gürültü kirliliği konusuna özel önem vermiş ve kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak biçimde, ilgili yönetmeliklerde belirtilen değerler üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulmasını yasaklamıştır. Buna ek olarak, ulaşım araçları, şantiye, fabrika, atölye, işyeri, eğlence yeri, hizmet yapıları ve konutlardan kaynaklanan gürültü ve titreşimlerin

yönetmeliklerde öngörülen değerleri aşmaması için bu yerlerin sahipleri ve yöneticileri tarafından gerekli önlemlerin alınması zorunluluğunu getirmiştir. Belli düzeyin üzerinde gürültü çıkarıp yaymak 5237 sayılı Türk Ceza Yasası'nda "çevreye karşı suç" olarak belirlenmiştir.

3.2. TÜRKİYE'NİN ÇEVRESEL DEĞERLERİ VE ÇEVRE SORUNLARI

3.2.1. Kentleşme

Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşulları özellikle büyük yerleşimlerde kentleşme konusunda ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Altyapı eksikliği, toplu taşıma sistemlerinin ihtiyaca cevap verememesi, hükümetin ve belediyelerin yanlış politikalarından kaynaklanan gecekondulaşma gibi sorunlara rağmen, büyük şehirlere göç hala çok yüksek boyuttadır. Göç baskısı ile mücadele için, kamu yararına yeni alanları açmayı hedefleyen şehir planlarının sık sık düzeltilmesi gerekmektedir. Bu düzeltme hem doğal alanların tahrip olmasına, kıyı ve orman alanlarının yağmalanmasına bazen de tersine doğal, tarihi ve kültürel varlıkların korunması adına abartılı radikal kararların alınmasına sebep olabilmektedir. Kentleşme Türkiye'nin tüm şehirlerinde ortak önemde olmadığı gibi 1950-1980 yılları arasında tipik olarak gözüken belli bölgelerin sorunu olmaktan da çıkmıştır. Bu yıllarda kentlerin nüfuslarında artış iş gücünün ülke çapında eşit şekilde dağılmamasından ötürü meydana gelmiştir ve bu süre zarfında Türkiye'de kentleşme İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, İzmit, Antalya, Adana gibi illerde ve özellikle batı bölgelerde etkisini göstermiştir. 1980'lerden sonra ise, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) sırasında nüfusun proje bölgelerine yerleşmesi ile vasıflı ve vasıfsız iş gücünün bölgeye akın etmesi, bölgeye göçü artmıştır.

Bahsedilen yıllarda iki ilave etmen de kentleşme üzerinde rol oynamıştır. Bunlar hükümetin "doğu politikası" ve ülkede sanayileşmenin gelişmesi ile turizm ve büyük ölçekte tarım gibi sanayi dışı sektörlerin ülke içinde giderek önem kazanması olarak özetlenebilir. Bu etmenlerin sonucu olarak 1980'lerden sonra Sanayileşme sadece batıdaki kentlerde değil ve hatta daha da hızlı şekilde, diğer bölgelerin merkezi durumunda olan birkaç şehirde artmıştır. İlaveten, doğudaki tüm kentler hızlı ve çarpık bir kentleşme sürecindedirler. Türkiye'de en çok kentleşmenin

görüldüğü şehirler sanıldığı gibi aksine İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana vs. gibi en fazla nüfusa sahip yerleşimler değildir. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1990- 2005 yılları arasında kentleşme oranı % 50'nin üzerindeki yerleşimleri Hakkari, Adıyaman, Şırnak, Muş, Van, Bingöl, Mardin, Siirt ve Antalya'dır. Bu yerleşimler arasında yalnızca Antalya ili Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındadır. Dikkat çeken nokta bu şehirlerde kentleşme oranının nüfus artış hızının fonksiyonu olmadığıdır. 1993 yılında yürütülen bir araştırma, gecekondu bölgelerinde oturan kesimin günlük yaşam sorunlarının çevreye verdikleri önemden daha etkili olduğunu göstermektedir. Araştırmada gecekondu sakinleri tarafından en fazla istenen hizmetlerin sırasıyla, evlerine giden yolların asfaltlanması, çocuk oyun sahaları yapılması, park ve bahçelerin kurulması olarak verilmektedir. Sağlıklı suya kavuşma ve katı atıkların toplanması ise ikinci önem ve tercih sırasında verilmektedir. Artık temiz içme suyunun birçok gecekondu yerleşiminde mevcudiyeti bu sonucun bir kısmını açıklamakla birlikte katı atık toplama hizmetleri için aynı yaklaşım yeterli olmamaktadır.

3.2.2. Sağlıklı İçme Suyu Temini

Türkiye'de yıllık yağış miktarı 501 milyar ton, buharlaşma miktarı ise 274 milyar ton olarak tahmin edilmektedir. Komşu ülkelerden gelen suyun debisi yılda yaklaşık 7 milyar ton olup, yıllık yenilenen içme suyu kaynakları toplamı 234 milyar ton olarak hesaplanmaktadır. Türkiye su kaynakları toplamı göz önüne alındığında tüm OECD ülkeleri arasında altıncı ve Avrupa ülkeleri arasında ise Norveç'ten sonra ikinci sıradadır. Ancak, başka bir açıdan, TÜİK verilerine göre, Türkiye 3,074 m³/kişi su kapasitesi ile Afrika, Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanusya ve Asya ortalamalarından daha aşağı seviyededir. Su kapasitesi Dünya ortalaması 6,918 m³/kişidir. Üstelik, Türkiye havzalarında su kaynaklarının dağılımı eşitlikten son derece uzaktır. Türkiye'de toplam kaynakların %37'si mevcut 26 havzadan sadece dört havza (Fırat, Doğu Karadeniz, Antalya ve Batı Akdeniz) tarafından paylaşılmaktadır. Bu dört havza toplam yağış miktarının %23'ünü toplamaktadır.

26 nehir havzası arasında Sakarya, Kızılırmak ve Yeşilirmak en sorunlu havzalardır. Kirlilik bakımından, bu üç nehir havzasındaki sular 4. Sınıf kalite

standartlarına sahiptir. Bunun sonucunda yetersiz, sağlıklı ve güvenli olmayan su kullanımı; su kökenli hastalıklar; tarım ürünlerinde verimsizlik; biyolojik çeşitliliğin ve ticari su ürünleri stoklarının azalması: ötrofikasyon; akut ölüm vakaları ve içme ve kullanma suyu arıtma maliyetlerinde yükselme gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

OECD verilerine göre, 1980-2003 yılları arasında Türkiye'de toplam potansiyel yeraltı suyu kaynakları, %27'den %14'e düşmüştür. Sonuç olarak, 1980'lere kadar toplam su tüketiminin %40'ı yer altı kaynaklarından karşılanırken, bu rakam 1990'larda %30'a, 2000'lerde ise %20'lere düşmüştür. Bu düşüşün asıl nedeni yer altı sularının kirlenmesi sebebiyle yararlı kullanımlarının azalmasıdır.

Yer altı suyundaki kirliliğinin başlıca nedenleri olarak fosseptik ve kanalizasyon şebekelerinden sızan sular, çöp döküm sahalarından kaynaklanan sızıntı suları, sanayiden kaynaklanan kimyasal atık maddeler ve tarımda kullanılan ilaçlar sayılabilir. Bunun sonucunda akarsu yatakları ve göllerin kenarlarındaki su tablalarının yükselmesi neticesinde verimliliğin yok olması, tuzlu göllere ve denize yakın alanlarda fazla tuz depolanması sonucu aşırı tuzlanma, yanlış kuyu açma tekniklerinin kullanılması sonucu kirliliği ve temiz su kaynaklarının kısa devre yaparak birbirine karışması gibi sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle, Marmara bölgesinde Sapanca, Manyas, Apolyont Gölleri, Göller bölgesinde Eber ve Karamik Gölleri, Batı Anadolu Bölgesinde Köyceğiz, Gölcük ve Tuz Gölü çeşitli evsel, endüstriyel ve tarımsal kökenli kirlleticilerin baskısı altındadır.

Türkiye'de su kaynaklarına gelen en güçlü baskı artan sulama ihtiyacından ötürü tarımdan gelmektedir. 2009 yılı itibariyle ülkede mevcut 673 baraj arasında, 172 tanesinde enerji santrali bulunmaktadır. Barajlardan 5.280.000 hektar alan sulanmakta ve 3.160.000.000 metreküp içme suyu temin edilmektedir (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 2009:22). TÜİK verilerine göre, 36.724 köyden 21.512 tanesinde su şebekesi bulunmaktadır. 11.088 köy içme ve kullanma suyunu çeşme ve kuyulardan temin ederken, 5.409 köyde sağlıklı içme suyu mevcut değildir. Yaklaşık olarak, kent nüfusunun %78'i ve köy nüfusunun %62'si sağlıklı ve yeterli içme suyuna ulaşmaktadır, kent nüfusunun %20'si ve köy nüfusunun %17'si içme suyu yeterli derecede alamamakta, kent nüfusunun %2'si ve köy nüfusunun %21'ine ise içme suyu temin edilememektedir. Yıllık içme suyu tüketimi kişi başına 74 m³ olarak Avrupa ortalamasından % 25 daha azdır.

3.2.3. Atıksu Sorununun Çözümü

Evsel, endüstriyel ve sanayiden kaynaklanan sıvı atıklar yukarıdaki bölümde belirtildiği gibi sadece içme suyu kaynaklarını tehdit etmekte kalmayıp, tüm su kaynaklarını etkilemektedir. 1997'deki içme suyu kalitesi konusunda bir araştırmaya göre ülkedeki tüm örneklemelerin %12'sinde bakteriyolojik ve kimyasal bakımdan içme suyu kalitesi olarak kabul edilemez durumdadır, %6'sında ise fiziksel kalite standartlarının altında olduğu belirtilmektedir.

Karadeniz Bölgesinde bulunan belediyelerin hiç birinin, kıyı şeridindeki bakteriyolojik kirliliği önlemeye yönelik uygun bir arıtma tesisi bulunmamaktadır. Deniz suları tahlil edilen 28 plajdan üç tanesinin, fekal streptokok miktarlarının Dünya Sağlık Örgütü (WHO) standartlarının üzerinde çıkması sebebiyle, yüzmeye elverişli olmadığı ortaya çıkmıştır. Atıksu yönetimi açısından, Akdeniz kıyılarının daha iyi durumda olduğu gözlenmektedir. Akdeniz kıyılarındaki pek çok turizm beldesi kendi atıksu arıtma tesislerini kurmuşlardır, bazıları ise yatırım aşamasındadır.

Tüm belediyelere uygulanan, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2006 yılı Belediye Kanalizasyon İstatistikleri Anketi sonuçlarına göre, 3225 belediyeden 2321'ine kanalizasyon şebekesi ile hizmet verildiği tespit edilmiştir. Yine 2006 yılı itibariyle belediyelere ait 184 atıksu arıtma tesisi bulunmakta ve bu tesisler ile 362 belediyeye hizmet verilmektedir.

2006 yılında kanalizasyon şebekeleri ile toplanan 3,37 milyar m³ atıksuyun %45,2'si denize, %41,9'u akarsuya, %3,6'sı baraaja, %3,6'sı araziye, %1,4'ü göl-gölete ve %4,3'ü diğer alıcı ortamlara deşarj edilmiştir. Kanalizasyon şebekesinden deşarj edilen 3,37 milyar m³ atıksuyun 2,14 milyar m³'ü atıksu arıtma tesislerinde arıtılmıştır. Dolayısıyla kanalizasyon sistemlerinden alıcı ortama deşarj edilen suyun ancak %64'ü arıtılmıştır. Arıtılan atıksuyun %43,3'üne biyolojik, %33,4'üne fiziksel ve %23,3'üne gelişmiş arıtma uygulanmıştır. Arıtılan atıksuyun %56,8'i denize, %1,3'ü göl ve gölete, %33'ü akarsulara, %0,6'sı araziye, %3,9'u baraaja ve %4,4'ü ise diğer alıcı ortamlara deşarj edilmiştir.

2006 yılında kanalizasyon şebekesi ile hizmet edilen belediye nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki payı %72, toplam belediye nüfusu içindeki payı ise %87

olarak tespit edilmiştir. Atıksu arıtma tesisleri ile hizmet edilen belediye nüfusunun oranı ise Türkiye nüfusu içinde %42, toplam belediye nüfusu içinde %51 olarak hesaplanmıştır.

Türkiye'de yüzme suyu kalitesi standartlarına göre Mavi Bayrak uygulaması ile ödüllendirilen kumsal sayısı 1994 yılında 12 iken bu sayı 1999 yılında 64'e çıkmıştır. Bu ödüle layık görülen kumsalların çoğunluğu Akdeniz kıyılarında bulunmaktadır. Bir başka önemli nokta ise, inşaatı tamamlanan evsel atıksu arıtma tesisleri için herhangi bir işletme planının olmamasıdır. Pek çok evsel atıksu arıtma tesisi işletme maliyetlerinin belediyelerce karşılanamaması nedeni ile zor durumdadır. Kurulan tesislerin hemen hiç birinde nüfusun artması ve deşarj standartlarının değişmesine bağlı olarak tesisin gerekli tevziatı veya yenilenmesi için mali ve teknik kapasite mevcut değildir.

DİE tarafından yapılan bir araştırmaya göre, özel sektörden örneklenmiş olan 3342 fabrikadan 1481'i endüstriyel atıksu deşarjı yapmakta olup, 285 tanesi evsel atıksu arıtma tesisine, 359 fabrika endüstriyel atıksu arıtma tesisine, 101 fabrika ise endüstriyel sularını sadece ön arıtmaya tabi tutan tesislere sahiptir. Endüstriyel atıksu arıtma tesisleri arasında, 155 tanesi fiziksel arıtma, 222 tanesi kimyasal arıtma, 180 tanesi biyolojik arıtma, 13 tanesi ise ileri derecede arıtma yapmaktadır. Kıyı bölgelerindeki kirliliğin önlenmesindeki en büyük engel ikinci konutların ve küçük ölçekli turizm yatırımlarının hızlı şekilde artmasıdır. Bu gibi yerleşimlerde uygun önlemleri almak için yeterli teknik ve mali kaynak olmayışı çevrenin aşırı derecede bozulmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak Türkiye kıyıları, olmayan ya da yetersiz arıtma imkanları ile rekreasyon amacına yönelik çarpık ve yoğun yerleşim yüzünden plansız şekilde dolmaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009:179).

3.2.4. Katı Atıklar Sorununun Çözümü

Türkiye'de çeşitli üreticilerden kaynaklanan katı atıkların genel karakteristikleri gelişmekte olan diğer ülkeler ile benzerlik göstermektedir. Sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığı zaman katı atıkların miktarlarında olduğu gibi, bileşimlerinde de önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Özellikle kış aylarında atık

bileşiminin yarısını kapsayan kül miktarının yerini yaz aylarında meyve ve sebze artıkları almakta, bu nedenle katı atığın kişi başına düşen birim miktarı mevsimsel olarak değişmemektedir. Özellikle şehirlerde belirgin miktarlarda inşaat atıkları ortaya çıkmaktadır.

Toplam geri kazanılabilir kağıt, metal, plastik gibi maddeler evsel atıklar içerisinde ancak %20 oranında mevcuttur. Bununla birlikte endüstriyel atıklardan 5.5 milyon ton geri kazanılabilir madde çıktığı tahmin edilmektedir. Katı atıklar genellikle çeşitli büyüklük ve kapasitelerde sıkıştırılmalı veya sıkıştırmasız araçlarla toplanmaktadır. Ancak, toplayıcıların %50'si 10 yıldan daha eski araçlardır. Türkiye'de bazı belediyeler toplama ve taşıma hizmetlerini kısmi olarak özelleştirmişlerdir.

Türkiye'de çok geçerli olan bir geri kazanım yöntemi sahada ayıklamadır. Ancak bu uygulama, çöp döküm sahalarında atık ayıklayıcıları tarafından sağlıksız ve güvensiz koşullarda gerçekleştirilmektedir. Benzer şekilde caddelerde atık toplayıcıları tarafından çöp konteynerlerinden kağıt ve metallerin toplanması şeklinde bir ayıklama da mevcuttur. Bu işlemlerle %20 gibi önemli miktarda katı atık geri kazanılabilmektedir (Tekel, 2007:280).

Birçok şehirde; metal, cam, plastik ve kağıt gibi geri kazanılabilir atıklar için belli noktalara özel konteynerler yerleştirilmiştir. Buralarda biriktirilen atıklar belediyeler tarafından toplanmaktadır. Ancak toplumda henüz yeterli bilincin oluşmamış olması nedeniyle, geri dönüştürülebilir atıkların birçoğu hala kaynağında yeterince ayrıştırılmamaktadır. Diğer evsel atıklarla birlikte standart atık konteynerlerine atılmaktadır.

Bazı belediyeler bünyesinde düzenli katı atık ayrıştırma ve geri kazanım üniteleri tamamlanmıştır. Ancak, yüksek işletme maliyeti ve hatalı fizibilite çalışmalarından kaynaklanan teknik hatalar nedeni ile bu tesisler ekonomik olarak verimsiz olmakta ve bu nedenle işletme ömürleri kısa olmaktadır. Türkiye'de katı atığı depolamanın en yaygın metodu boş ve kontrolsüz bir sahaya dökülmesidir. Düzenli depolama 1990 yıllarında benimsenen yeni bir kavramdır. Bursa, Mersin, Ankara, İstanbul, İzmit, Gaziantep ve İzmir'deki depolama sahalarının yapımları tamamlanmıştır. Ancak pek azı etkili şekilde işletilmektedir. Yeni planlanan düzenli depolama sahalarının araştırılması ve seçilmesi aşamalarında halktan gelen ciddi

tepkiler önemli bir engeldir. Bu gibi tepkiler yüzünden pek çok proje iptal edilmekte, ya da projeler uygulanabilirliği daha az olan yerlere kaydırılmaktadır (Tekel, 2007:284).

Dolmuş çöp sahalarının rehabilitasyon edilmeye ihtiyaçları vardır. Kapatılmış çöp sahaları metan gazı üretmekte olduklarından, toprak kayması, yangın ve atmosferik emisyonlar sonucu oluşan sağlık sorunları gibi nedenlerle çevreyi kaygı verici boyutta tehdit etmektedir. Çöp döküm sahasında patlama neticesinde oluşan toprak kayması ile 36 kişinin ölümüne neden olan Ümraniye'deki felaket hala zihinlerden silinmemiştir. Kemerburgaz (İstanbul) çöp sahasında ise haftalarca trafiğin kapanması ile sonuçlanan bir toprak kayması meydana gelmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı katı atık bertaraf alternatif yöntemlerinden kompostlama, yakma, katılaştırma gibi teknolojileri Türkiye koşullarında uygulanmasını yaygın olarak değerlendirmemektedir. Bu alternatiflerin Türkiye'de az sayıda uygulaması mevcut olmakla birlikte, atıkların bileşimindeki yüksek kül oranı ve atıkların depolama sahalarına gelmeden önce kontrolsüz ayıklanması bu tip teknolojileri uygulanamaz hale getirmekte ya da verimliliğini düşürmektedir.

Türkiye'deki hastane atıklarının toplam miktarı hakkında sağlıklı veri bulunmamaktadır. Çoğunlukla hastane atıkları, yönetmeliklerde tersinin yapılması gerektiği belirtilse de, evsel atıklarla birlikte toplanmaktadır. İstanbul ve İzmir'de bir kısım hastane artığı sıkıştırması olmayan araçlarla taşınmaktadır. Pek çok belediye, hastane atıklarını halkın ve çevre sağlığını tehdit edecek biçimde evsel atıklarla birlikte depolamaktadır. Nadiren bu atıklar gerektiği gibi düzenli depolama sahalarında, özel bölmelerde depolamaktadır. Ancak bu bölmeler bile katı atık kontrolü yönetmeliğinde belirtilen şartlara uygun olarak tasarlanmamıştır. Çok az hastane, atıklarını yakma fırınlarında bertaraf etmektedir.

Tehlikeli atıklar, üreticileri tarafından ya bilinmeyen bir yere ya da belediyelerin standartlar dışı depolama sahalarına boşaltılmaktadırlar. Tehlikeli atıklar için depolama sahaları içerisinde özel bölmeler yoktur. Mevcutlar ise tehlikeli atıkların kontrol yönetmeliğinde saptanan şartlara uygun nitelikte değildirler. Tehlikeli atıkların bertarafı için tek yakma tesisi, İzmit Büyükşehir belediyesi tarafından kurulmuştur.

TÜİK 2006 yılı Belediye Katı Atık İstatistikleri Anketi sonuçlarına göre 3225 belediyenin 3115'inde katı atık hizmeti verildiği tespit edilmiştir. Katı atık hizmeti verilen belediyelerden, 2006 yılı yaz mevsiminde 12,75 milyon ton, kış mevsiminde 12,53 milyon ton olmak üzere toplam 25,28 milyon ton katı atık toplandığı belirlenmiştir.

Bu sonuçlara göre kişi başı günlük ortalama belediye katı atık miktarı, yaz mevsimi için 1,21 kg, kış mevsimi için 1,19 kg, yıllık ortalama ise 1,21 kg olarak hesaplanmıştır.

2006 yılında katı atık toplama ve taşıma hizmeti verilen belediyelerden toplanan 25,28 milyon ton katı atığın, %46,8'i belediye çöplüğünde, %10,1'i büyükşehir belediyesi çöplüğünde, %2,2'si başka belediye çöplüğünde, %1'i açıkta yakılarak, %0,6'sı gömülerek, %0,3'ü dereye ve göle dökülerek bertaraf edilmiş, %37,3'ü düzenli depolama sahalarına, %1'i ise kompost tesislerine götürülmüştür.

Bertaraf tesislerinden derlenen verilere göre 2006 yılında 22 düzenli depolama tesisinin toplam kapasitesinin 377 milyon ton olduğu ve 9 951 409 ton atık geldiği belirlenmiştir. Düzenli depolama sahalarında bertaraf edilen atık miktarı ise 9 942 086 ton'dur. 9 323 ton atık ise satılmış ya da hibe edilmiştir.

2006 yılında kapasitesi 44 bin ton/yıl olan 3 yakma tesisinde toplam 27 877 ton tehlikeli atık bertaraf edilmiştir.

2006 yılında toplam kapasitesi 606 bin ton/yıl olan 4 kompost tesisine %95'i belediye atıkları olmak üzere 268 205 ton atık gelmiştir. Ayrıştırma işleminden sonra 104 807 ton atık kompostlanmış ve 28 648 ton kompost üretilmiştir. Kompostlanabilir nitelikte olmayan 117 883 ton atık düzenli depolama tesislerine transfer edilmiş, 44 582 ton atık ise satılmıştır.

Tablo 3.2.: Katı Atıklar Temel Göstergeleri

Belediye Atık Temel Göstergeleri, 2008	
2007 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre toplam nüfus	70 586 256
Toplam belediye sayısı	3 225
Toplam belediye nüfusu	58 581 515
Anket uygulanan belediye sayısı	3 225
Anket uygulanan belediye nüfusu	58 581 515
Atık hizmeti verilen belediye sayısı	3 129
Atık hizmeti verilen belediye nüfusu	57 800 347
Atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranı (%)	82
Atık hizmeti verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	99
Toplanan belediye atık miktarı (bin ton/yıl)	24 361
Kişi başı ortalama belediye atık miktarı (kg/kişi-gün)	1,15
Yaz mevsimi	
Belediye atık miktarı (bin ton/yaz)	13 306
Günlük toplanan belediye atık miktarı (bin ton/gün)	67
Kişi başı ortalama belediye atık miktarı (kg/kişi-gün)	1,16
Kış mevsimi	
Belediye atık miktarı (bin ton/kış)	11 055
Günlük toplanan belediye atık miktarı (bin ton/gün)	65
Kişi başı ortalama belediye atık miktarı (kg/kişi-gün)	1,13
Atık bertaraf yöntemleri ve miktarı (bin ton/yıl)	
Büyükşehir belediyesi çöplüğü	2 277
Belediye çöplüğü	10 053
Başka belediye çöplüğü	348
Düzenli depolama sahalarına götürülen	10 947
Kompost tesisine götürülen	276
Açıkta yakarak	239
Dereye ve göle dökerek	48
Gömerek	100
Diğer	73
Atık Bertaraf ve Geri Kazanım Tesisleri Temel Göstergeleri, 2008	
Atık bertaraf ve geri kazanım tesisleri ile hizmet edilen nüfusun belediye nüfusa oranı (%)	47
Atık bertaraf ve geri kazanım tesisleri ile hizmet edilen nüfusun toplam nüfusa oranı (%)	39
Düzenli depolama sahası	
Sayısı	37
Kapasitesi (bin ton)	390 478
Gelen atık miktarı (bin ton)	11 657
Düzenli depolama yöntemiyle bertaraf edilen toplam atık miktarı (bin ton)	10 037
Yakma tesisi	
Sayısı	2
Kapasitesi (bin ton/yıl)	44
Gelen atık miktarı (bin ton)	36
Yakma yöntemiyle bertaraf edilen toplam atık miktarı (bin ton)	29
Kompost tesisi	
Sayısı	4
Kapasitesi (bin ton/yıl)	551
Gelen atık miktarı (bin ton)	276
Kompostlanan atık miktarı (bin ton)	143
Üretilen kompost miktarı (bin ton)	47

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.02.2010)

Türkiye’de 2005 yılında 13 bertaraf ve geri kazanım tesisinde toplanan 1 583 519 m³ çöp sızıntı suyunun %85’i tesis bünyesindeki sızıntı suyu arıtma tesislerinde arıtılarak, %15’i ise arıtılmadan şehir kanalizasyonuna deşarj

edilmektedir. 8 tesiste toplanan sızıntı suyu çöplerin üzerine geri pompalanmakta, 2 tesiste buharlaştırılmakta, 2 yakma tesisinde ise sızıntı suyu toplama sistemi bulunmamaktadır.

3.2.5. Hava Kirliliği

Diğer çevre sorunlarında olduğu gibi, Türkiye'de hava kirliliğinin iki temel nedeni endüstrileşme ve kentleşmedir. Kentleşme neticesinde ortaya çıkan hava kirliliği, yanlış ya da yetersiz ısıtma sistemleri ve yakma tekniklerinden ve düşük yakıt kalitesinden kaynaklanmaktadır. 1960'larda Ankara hava kirliliğine karşı ciddi bir mücadele vermiştir. Isıtma sistemlerinin rehabilitasyonu ve doğal gazın kullanılmasından sonra, 1982 yılında beş kat daha fazla olan havadaki SO₂ değeri 45 ppb/yıl ortalamasına kadar gerilemiştir. Benzer şekilde, İstanbul, Bursa, Eskişehir ve Kocaeli'nde özellikle sanayi kullanımlarında, doğal gazın kömürün yerine geçmesi hava kalitesine belirgin bir katkı sağlamıştır.

1990-2005 yılları arasındaki 7.835 kişi hava kirliliği nedeni ile hayatını kaybetmiş, 14.924 kişi solunum yetersizliği şikayeti ile hastaneye yatmış, 241.000 kişi ise acil servislere başvurmuştur. Havanın kirli olduğu zamanlarda dışarı çıkması sakıncalı olan kişi sayısı ise 2005 yılı itibariyle 8.500.000 olarak tahmin edilmektedir.

Bazı bölgelerde hava kirliliğinin akut etkileri de tespit edilmektedir. Murgul Bakır üretim tesislerinin 7 kilometre kuzeyi ile 3 km güneyini kapsayan bölge içerisinde bitki ve hayvan yaşamamaktadır. Diğer taraftan, motorlu araçların attığı gazlar ve katı atıkların uygun olmayan şekilde dökülmesi de önemli atmosferik kirlenici kaynaklar arasındadır. Türkiye'de kurşunsuz benzin için sübvansiyon uygulanmaktadır. Ancak kurşunsuz benzin fiyatlarının, süper benzine oranla sadece %1 kadar daha düşük olması, sürücüleri kurşunsuz benzin kullanımı için yeter derecede teşvik etmemektedir. 1990 ve 1994 yılları arasında Ankara'da ikamet edenlerin kanlarında görülen kurşun seviyeleri normal değerini iki katı artmıştır. Uluslararası anlaşmalara bağlı olarak, Türkiye'nin SO₂ emisyon seviyesi OECD ülkelerinin ortalamalarından daha düşüktür. Ancak gayri safi milli hasılaya (GSMH) oranlanmış emisyon miktarı pek çok OECD ülkesinden daha yukarıdadır. NO_x

emisyolları ise Türkiye'nin GSMH'sına oranla OECD ülkelerinden daha düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir. Sera gazı emisyonları ekonomik gelişme ile birlikte artmakta ve artmasının devam edeceği beklenmektedir.

Tablo 3.3.: Hava Kalitesi Sınır Değerleri

Hava Kirleticileri	Birim	UVS*	KVS**
1. Kükürt dioksit(SO ₂) Kükürt trioksit(SO ₃) Dahil			
a.Genel	µ g/m ³	150	400 (900)
b.Endüstri Bölgeleri	µ g/m ³	250	400(900)
2.Karbon monoksit(CO)	µ g/m ³	10000	30000
3.Azot Dioksit (NO ₂)	µ g/m ³	100	300
4.Azot Monoksit(NO)	µ g/m ³	200	600
5.Klor(CL)	µ g/m ³	100	300
6.Klorlu Hidrojen(HCL) ve Gaz halde anorganik klorürler	µ g/m ³	100	300
7.Florlu Hidrojen(HF) ve Gaz halde anorganik klorürler	µ g/m ³	-	10 (30)
8.Ozon(O ₃) Fotokimyasal Oksitleyiciler	µ g/m ³	-	(240)
9.Hidrokarbonlar(HC)	µ g/m ³	-	140 (280)
10.Hidrojen Sülfür(HS)	µ g/m ³	-	40(100)
11.Havada asılı partikül maddeler(PM) 10 µ dan daha küçük partiküller	µ g/m ³	150	300
a. Genel	µ g/m ³	200	400
b. Endüstri Bölgeleri	µ g/m ³	2	-
12.PM içinde Kurşun (Pb) ve bileşikleri	µ g/m ² gün	0.04	-
13.PM içinde Kadmiyum (Cd) ve bileşikleri			
14.Çöken tozlar (10 µ dan büyük partiküller dahil)		350	650
a-Genel		450	800
b- Endüstri Bölgeleri	µ g/m ² gün	500	-
15.Çöken tozlarda Kurşun ve bileşikleri	µ g/m ² gün	7.5	-
16. Çöken tozlarda Kadmiyum ve bileşikleri	µ g/m ² gün	10	-
17. Çöken tozlarda Talyum ve bileşikleri			

* UVS: Uzun Vadeli Sınır Değeri

* KVS: Kısa Vadeli Sınır Değeri

Kaynak: Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, 02.11.1986/19269 Sayılı Resmi Gazete

3.2.6. Gürültü Kirliliği

Türkiye'de gürültü kontrol yönetmeliği yasal olarak hazır olmasına rağmen, uygulama, izleme ve kontrol için alt yapı hazır değildir. Gürültü kirliliği halkın büyük çoğunluğunca anlaşılamamakta ve halkın tepki verdiği bazı özel durumlar

haricinde entelektüeller arasında konuşulan bir konu olmaktan öteye gitmemektedir. Gürültü kirliliği tesis mühendisliği, çevre mühendisliği, tıp, mimarlık, şehir planlaması gibi pek çok değişik disiplinin konuları arasında sayılmaktadır. Bunun sonucunda benzer şekilde, kontrol yetkisi belediyeler, İçişleri Bakanlığı, Karayolları, Turizm Bakanlığı gibi pek çok değişik organizasyon ve kuruluşlara dağılmış biçimdedir. Yapılarda ve ekipmanlarda herhangi bir akustik tasarım uygulanmamakta, gürültüye karşı tedbirler ise ancak tesis ve yapıların işletmeleri sırasında ortaya çıkan sorunlarda halk tepkisi ile karşılaşıldığında alınmaktadır. Gürültü kirliliğinin bazı çeşitlerine bakıldığında, Türk halkının futbol karşılaşmalarından sonraki kutlamalara, asker uğurlama, düğün alayları sırasında atılan slogan ve söylenen şarkılara kötü ve mekanik seslerle okunan ezanlara tepki vermediği söylenebilir. Pek çok örnekte olduğu gibi, kamu kuruluşlarının sorumlu olduğu gürültülere karşı halk tepkileri oluşmamaktadır. Karayollarında gürültüyü engelleyecek hiç bir sistem olmadığı gibi bu gibi harcamalar için bütçeden pay ayrılmamaktadır. Havaalanı çevresinde oturan halk uçak seslerini doğal olarak karşılamakta, deniz kıyısında gemi düdüklere geçmişi hatırlatan birer nostaljik anı olarak algılanmaktadır.

3.2.7. Erozyon ve Çölleşme Tehdidi

Toplam toprak yüzeyinin %85'i, tarımsal alanların %75'i çeşitli şiddetlerde erozyonun etkisi altındadır. Toprak erozyonu ile yılda 8 milyon ton besi maddesi kaybolmakta, 500 milyon ton çökelti nehirlere taşınmakta ve düşük kaliteli meralarda 4-36 ton/ha toprak kaybı meydana gelmektedir (OECD Yıllık Rapor 2007). Bu nedenlerle erozyon Türkiye için çok özel bir önem taşımaktadır.

Rüzgar erozyonu en büyük etkilerini Konya ve Iğdır Yaylalarında, Kayseri Manisa hattında ve Erzincan civarında göstermekte olup, 506 hektar alanı etkisi altında bırakmaktadır. Erozyonunun başlıca sebepleri arasında fazla miktarda su gerektiren tarımsal amaçlı marjinal araziler için uygulanan toprak koruma tedbirlerinin gerektiği gibi yerine getirilmemesi; uygun olmayan tarım araçlarının kullanımı; hayvanlar için otlak alanlarının azalması ve bunun neticesinde düşük kaliteli otlak ve meraların ortaya çıkması; eğimli arazilerde sığ toprak profillerinin

olması; zamanından önce, aşırı ve kontrolsüz otlatma, yeni alanlar açmak için yakma neticesinde meraların azalması; yüksek kaliteli tarım alanlarının başka amaçlı kullanımı; tarım alanlarında sıralı ekim yapılamaması; otlak alanlarında gübre kullanımında yanlış yönetim uygulamaları ve otların yakılması neticesinde topraktaki organik maddenin yok olması sayılabilir. Buna ilave olarak, Türkiye'de 1978-1996 yılları arasındaki yanlış veya uygun olmayan arazi kullanımı %333 yükselmiştir (UÇEP, 1998 ve TEMA, 1999).

Eğimi %12'den fazla olan araziler işlemeli tarıma uygun olmadığı gibi, eğimin dikliği ve uzunluğu arttıkça, toprak erozyonu çoğalmakta, bitki besin maddeleri kaybedilerek topraklar fakirleşmektedir.

Tablo 3.4.: Türkiye Topraklarının Eğim Grupları ve Eğim Yüzdeleri

Eğim Grubu	Eğim (%)	Kapladığı Alan (ha)	Kapladığı Alan (%)
Düz topraklar	0-2	9.178.404	11,77
Hafif eğimli topraklar	2-6	8.039.452	10,31
Orta eğimli topraklar	6-12	10.596.581	13,60
Dik eğimli topraklar	12-20	11.478.394	14,73
Çok dik eğimli topraklar	20-30	13.394.964	17,19
Sarp eğimli topraklar	30-40	10.463.292	13,42
Kayalıklar	40-100	14.794.113	18,98
Toplam		77.945.200	100,00

Kaynak: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2002.

Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi ülkemizde de, önemli miktarlardaki toprak erozyona maruz kalmaktadır. Ülkemiz arazilerinin; %20'si orta, %36'sı şiddetli ve %22'si çok şiddetli düzeyde erozyona maruz kalmaktadır (Çevre Bakanlığı, Türkiye Çevre Atlası 2004: 3).

Ülkemiz toprakları için en önemli doğal tehditlerden olan ve çevreye büyük zararlar veren erozyonun önlenmesi ve olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için ciddi tedbirlere ve çalışmalara ihtiyaç vardır. Dolayısıyla erozyon riski yüksek olan, iklim şartları uygun olmayan topraklarda; işlemeli tarım yapılmamalı, toprağın yanlış işlenmesi, yanlış sulanması önlenmeli, erozyonu azaltıcı şekilleme ve teraslama

yapılmalı, ağaçsız alanlar, iklim şartlarına uygun ağaçlarla ağaçlandırılarak orman tahribatı önlenmeli, rüzgar erozyonlarına karşı setler oluşturulmalıdır.

Türkiye 1998 yılında Birleşmiş Milletler Erozyonla Mücadele Sözleşmesini kabul etmiştir. Bu sözleşme neticesinde, çölleşme ile mücadele ve kuraklık ve toprak erozyonu kontrolü için bir ulusal eylem planı hazırlanmasına başlanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen, Türkiye'de Toprak Kanunu ve buna bağlı kurumsal yapılaşmalar henüz mevcut değildir. Erozyon konusu halk bilinci ve katılımının başarılı bir şekilde sivil toplum kuruluşları tarafından geliştirildiği konulardan birisi olmuştur. Özellikle TEMA erozyonla mücadele ve doğal ekosistemi koruma konularında 1994 yılından beri çalışmalar yapmakta, Türkiye'nin farklı bölgelerinde pek çok projeler geliştirmekte sadece çevreyi korumakla kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı arttırıcı uygulamaları da ortaya koymaktadır.

3.3. TÜRKİYE’NİN DOĞAL VE KÜLTÜREL DEĞERLERİ

3.3.1. Ormanlar

Türkiye 20 milyon hektar ormanlık alana sahip olup, geçen son 10 yıl içerisinde herhangi bir azalma gözlenmemektedir. Ancak, UÇEP verileri otlakların ve pastoral arazilerin 37,8 milyon hektardan 12,4 milyon hektara düştüğünü göstermektedir. Bu azalmanın nedenleri hızlı nüfus artışı, kırsal bölgelerde düşük gelir düzeyleri, aşırı otlatma ve benzerleri olarak verilmektedir. Türkiye orman alanlarının %99'u devlet malıdır ve Orman Bakanlığı tarafından işletilmektedir. Geçen otuz yıl içinde ağaçlandırma çalışmaları planlı ve ciddi şekilde yapılmıştır. Büyük orman yangınları, tarım ve yapılaşmaya yönelik ağaç kesimleri ve doğal felakete rağmen, bu süre zarfında 2,3 milyon hektar alanın ağaçlandırılması gerçekleştirilmiştir.

Gelirleri ulus ortalamasının altında olan dokuz milyon orman köylüsü ormanlık arazilerde yaşamaktadır. Köylüler, çoğunlukla, çevrenin olumsuz koşulları içinde, kerestecilik, odunculuk, basit tahıl üretimi ve hayvancılık ile geçinmektedirler. Orman kaynakları üzerinde kısır döngü yaratan başlıca baskılar, orman ürünlerinin işletme ve yönetimindeki verimsizlik; arazi kullanımı, orman

ürünleri ve servislerinin arzının sınırlı ancak talebin yüksek olduğu ve bazen diğer sektörlerden kaynaklanan uyuşmazlık, politik hata ve anlaşmazlıklardır.

Tablo 3.5.: Türkiye’de Orman Alanlarının Azalmasına Neden Olan Başlıca Faaliyetler

Orman Alanlarında Azalmanın Nedenleri	Kayıp Edilen Alan (Ha)*	Oranı (%)
Orman aleyhine yasal düzenlemeler	1.456.000	56,0
Yangınlar	707.000	27,2
Hatalı orman işletme teknikleri	231.000	8,8
Tarlaya dönüştürme	182.000	7,0
Yerleşme	26.000	1,0
Toplam	2.602.000	100,0

* 2006 yılı itibariyle orman alanlarındaki toplam kayıplardır.

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü www.ogm.gov.tr (Erişim Tarihi: 03.01.2010)

3.3.2. Biyolojik Çeşitlilik

Türkiye, Akdeniz ile Karadeniz arasında yer alması nedeniyle pek çok çeşit doğal kıymeti bünyesinde barındırmaktadır. Ülkede yaşayan yüzden fazla memeli ve 400'e yakın kuş çeşidinin pek çoğu Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) tarafından nesli tükenmekte olan türler olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan coğrafi durumu sebebiyle bitki örtüsü son derece zengindir. Zoocoğrafi açıdan paleoarktik bölgede yer almasına rağmen, Habeşistan ve doğu bölgelerinde rastlanan türler Türkiye’de de yaygın olarak görülmektedir. Göçmen kuşların kıtalararası ana göç yollarından biri Anadolu'dan geçmekte, ayrıca, dünyanın en büyük yırtıcı kuş göç yolu Türkiye'de bulunmaktadır.

Çeşitli ekolojik karakteristikler ve çok farklı ekosistemler Türkiye'yi değişik türlerin ve alt türlerin yaşama alanı haline getirmiştir. Bu türler bölgeye özgü olup, "endemik" olarak tanımlanmaktadırlar. Türkiye'de toplam bitki sayısının %33'ü olan 3.000 endemik tür bulunmaktadır. Bu sayı yaklaşık olarak Avrupa'da bulunan

endemik tür sayısına eşittir. Türkiye'de hakim bitki örtüsü tahıl ve meyve ağaçlarıdır. Yirminci yüzyıl boyunca 12 tür yok olmuş, 388 savunmasız türün yarısı evcilleşmiş, 104 damarlı bitki türü ise tükenme tehlikesi altına girmiştir.

Türkiye'de 16 ayrı familyadan gelen, gelincik, kakım, sincap, tavşan, su samuru, sansar, porsuk, tilki, çakal, kurt, yaban kedisi, vaşak, panter, ayı, yaban domuzu, ceylan, yaban keçisi, karaca, geyik gibi 135 memeli hayvan türü, 450 kuş türü, 106 sürüngen, 22 hem su hem karada yaşayan amfibik tür, 450 deniz balığı türü, 192 tatlı su balığı, 60,000-80,000 böcek, 3,000'i endemik olarak tanımlanmış Gimnospermik ve anjiyospermik 9000 bitki mevcuttur. Biyolojik çeşitlilik açısından bu zenginliğe rağmen, memelilerin %22'si, kuşların %7'si, sürüngenlerin %16'sı, hem karada hem denizde yaşayanların %14'ü tatlı su balık türünün %10'u nesil tükenmesi tehlikesi altındadır. Özellikle deniz kaplumbağaları, siyah foklar, yunuslar, balinalar ve keşiş fokları yüksek risk altındaki türlerdir. Buna ilave olarak diğer ülkelerde nesli tükenmekte olan beyaz başlı ördek, yaz ördeği, küçük sakarca kazı, bataklık ötleğeni, kara akbaba, şah kartal, küçük kerkenez, toy, ince gagalı kervan çulluğu ve ada martısı gibi kuşlar Türkiye'de yaşamaktadırlar.

Türkiye; Bern (Avrupa Yaban Hayatı ve Tabii Ortamları Koruma Anlaşması, 1979), RAMSAR (Su Kuşlarının Yaşam Ortamlarının Önemi Gibi Uluslar arası Öneme Sahip Sulak Alanlar için Sözleşme, 1971) ve CITES (Nesli Tükenmekte olan Yabani Fauna ve Flora Türlerinin Uluslararası Ticareti Anlaşması, 1973) gibi biyolojik çeşitlilikle ilgili küresel sözleşmeleri onaylamıştır.

Bu kadar çok çeşitli flora ve faunayı barındırmasına rağmen, Türkiye'de özellikle kara faunası ile ilgili sınırlı sayıda akademik ve profesyonel çalışma bulunmaktadır. Yapılan bu sınırlı çalışmalar, tehlike altında veya ornitolojik öneme sahip, az bulunan kuş türlerinin Türkiye'de yaşadığını göstermektedir. Rapanavenosa, Mnemiopsis leidy ve Mugil soiyu gibi türler, Türk karasularına okyanus ötesi çalışan gemilerin balast suları ile taşınarak gelmiş yabancı canlılardır ve yerli deniz canlıları için tehlike oluşturmaktadır. Özellikle Karadeniz kıyılarında yaygın olan bu tip doğal dışı canlı mevcudiyeti biyolojik çeşitlilik karakterini de değiştirmektedir (Karadeniz Biyolojik Çeşitlilik Raporu, 1999).

3.3.3. Özel Koruma Alanları

Özel koruma alanları, özellikle kirliliğe ve doğal kaynakların tahribatına karşı hassas bölgeler olup, uluslararası ekolojik öneme sahip alanlardır. Bu alanlar olağanüstü doğal güzelliklere sahip bölgelerdir. Özel Çevre Koruma Kurumu (ÖÇKK), Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak 1989 yılında kurulmuş olup, Çevre Bakanlığı'nın altında bir kuruluş olarak işlev görmektedir.

Akdeniz havzasında Barcelona Sözleşmesini takiben, 12 ekolojik, tarihi ve kültürel öneme sahip alan olan Köyceğiz-Dalyan, Fethiye-Göcek, Gökova, Patara, Kekova, Göksu Delta, Gölbaşı, Pamukkale, Ihlara- Kapadokya, Foça, Datça Yarımadası ve Belek Özel Koruma Alanı olarak ilan edilmiştir. ÖÇKK'nın idari yapılanması bir doğal çevre koruma kurumu gibi olmayıp, daha çok bir şehir planlaması kuruluşu niteliğindedir. Bunun neticesinde, ÖÇKK'da karar verme süreci oldukça yavaş işlemektedir. Bu bölgeler için alınan koruma tedbirleri sürdürülebilir kalkınma ve biyolojik çeşitliliğin korunmasından çok, planlama seviyesinde mimari, arazi kullanım detayları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun sonucu olarak bölgelerdeki yönetim stratejisi daha çok sınırlayıcı ve yasaklayıcı bir şekilde oluşmakta, halkın çevreye karşı duyarlılığı ve katılımı gibi araçlar yeterince kullanılmamaktadır.

3.3.4. Acil Durum Planlaması

Türkiye'de ortaya çıkan olağanüstü durumların iki ana nedeni deniz kazaları ve doğal afetlerdir. Türkiye, üç tarafı denizlerle çevreli bir ülke olarak uluslararası anlamda özellikle boğazlarda ağır trafik yükü ve ciddi çevre problemlerine maruz kalmakta, sürekli olarak deniz kazalarının tehdidi altında bırakılmaktadır. Bu kazalarda insanlar ölmekte, yaralanmakta, mali, doğal, ve tarihi varlıklar anlamında kayıplara uğramaktadır. Boğazlardaki trafik, oldukça eski olan ve güncelleştirilmesi gereken Montrö Anlaşması'na göre düzenlenmektedir. Bu anlaşmaya göre ticari gemilerin hepsi gece ve gündüz geçiş ve seyrüsefer hakkına sahiptir. Ancak çevresel açıdan bakıldığında, boğazı geçen gemiler, uluslararası sağlık standartları çerçevesince Türk kanunların gerektirdiği bir takım sağlık koşullarına uymakla yükümlüdürler. Bu gemilerin kılavuz kullanma ve taşıdıkları malların içeriği

hakkında rapor sunma zorunlulukları yoktur. Büyük kapasiteli petrol tankerlerine uygulanan acil müdahale önlemleri yeterli değildir. Türkiye modern bir Araç Trafik Hizmet Sistemi'nin kurulmasında hazırlık aşamasındadır. Deniz kirliliğini önlemek için uygulanacak daha sıkı cezalar henüz adaptasyon aşamasındadır. Türkiye, deniz trafiğini arttırması ve kirlilik sebebiyle risk teşkil etmesi bakımından boğazların petrol taşıma yolu olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Türkiye özellikle, Boğazlardan geçmesi planlanan Hazar Denizi petrollerini taşıyan tankerlerin trafik yoğunluğunu arttırma ihtimalinden endişe duymaktadır. 1994 yılında, Romen bandıralı Nassia tankerinin infilak etmesi sonucu, 20.000 ton ham petrol Karadeniz'e dökülmüştür. 1982 yılında Unirea tankeri İstanbul'un 70 km açığında infilak ederek batmış, 65.000 ton petrol denize sızmıştır. 1979 yılında ise Independanta tankeri bir aydan fazla süre kıydan birkaç yüz metre açıkta yanmış ve hava kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Yapılan araştırmalara göre, Boğazlardan geçen her bin gemiden bir tanesi kaza yapmaktadır. Geçen 20 yıl süresince 200 tane kaza belgelenmiştir. Çevre Kanunu içerisinde belirtilmesine rağmen, Denizlerde Acil Müdahale Kanunu henüz yürürlüğe girmemiştir. Sadece İstanbul Limanı, Marmara Denizi ve kısmen Karadeniz için yararlı olabilecek bir acil müdahale planına sahiptir. Liman Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Teşkilatı acil müdahaleden sorumlu olmalarına rağmen ellerinde sınırlı sayıda yangın müdahale uçağı, gemiler, kimyasal maddeler, bariyer ve pompa gibi araç ve ekipman bulunmaktadır.

Karada acil müdahale hareketlerinden sorumlu kuruluş, Tabii Afetler Genel Müdürlüğüdür. Yarı devlet kuruluşları olan Kızılay, Sivil Savunma Teşkilatları da acil durumlar sırasında harekete geçmektedirler. Türkiye son on yılda, çok sayıda deprem ve sel gibi insan hayatına ve doğal, tarihi ve mali hasara yol açan felaketlerle karşı karşıya kalmıştır. Erzincan Depremi (1992), Dinar Depremi (1995), Adana Depremi (1998), Batı Karadeniz Sel Felaketi (1998) ve Marmara Depremleri (1999) bunlardan en önemlileridir. Halk ve STK'lar bu tip felaketler karşısında büyük bir işbirliği göstermişlerdir. Vatandaşlar, şirketler ve STK'lar süratle örgütlenmiş ve felaket alanlarına yardım göndermişlerdir. Özel kuruluşlarca örgütlenen kurtarma ekipleri, askeri, STK ve profesyonel organizasyonlar depremden zarar görmüş yerlere hükümet yetkililerinden önce ulaşmışlardır. Bir sivil toplum kuruluşu olan Arama ve Kurtarma Ekibi (AKUT) Adana ve İzmit felaketlerinde yüzlerce kişinin

hayatını kurtarmış ve halktan ve basın kuruluşlarından tam destek almıştır. Felaketlerin sosyal ve mali sonuçlarına ilave olarak bu felaketlerin ardından önemli ölçüde çevresel etkiler de ortaya çıkmaktadır. Katı atıkların toplanması, temin edilen suyun arıtımı, atıksuların uzaklaştırılması ve arıtılması bu süre zarfında öncelikli olarak yapılamamakta ve uzun süre hizmet dışı kalmaktadır. Yangınlar havayı önemli ölçüde kirletmekte ve sel felaketleri ise asit yağmurları ile tehlikeli atıkların toprağa ve deniz dibindeki çamur tabakasına karışmasına neden olmaktadır. Kimyasal ve tehlikeli atıklardan sızan sular ise, zaman zaman yaşanan olaylar arasındadır. İnşaat artıkları ve molozlar ise hiçbir çevresel etki dikkate alınmadan rasgele sahalara boşaltılmaktadır.

3.4. TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU ÇEVRE HUKUKU DÜZENLEMELERİ

Türkiye, uluslararası işbirliği çerçevesinde çevre ile ilgili uluslararası çalışmaların bir kısmını sözleşmelere taraf olma, bir kısmını ise üye bulunduğu uluslar arası kuruluşların çalışmalarına katılma yolu ile izlemektedir.

T.C. Anayasası'nın antlaşmalarla ilgili 90. maddesinde "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir" denmektedir. Dolayısıyla taraf olduğumuz antlaşma ve protokollerin Türk iç hukuk düzeninde sahip oldukları hukuki güç, en az Çevre Kanunu değerinde olup, bu sözleşmeler ulusal mevzuatımızın bir parçasıdır.

Türkiye'nin de taraf olduğu Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması (Barcelona) Sözleşmesi ve eki Protokollerinin uygulanması amacıyla 1975 yılından bu yana bütün Akdeniz Ülkeleri ve Avrupa Topluluğu tarafından Akdeniz Eylem Planı (AEP) adı altında ortak bir çalışma sürdürülmektedir.

Akdeniz'in karşı karşıya bulunduğu çevresel baskı ve tehditlerin tespiti ve giderilme yollarını, disiplinler ve sektörler arası boyutta ve bütüncül bir şekilde ele almak ve bölgesel düzeyde bir işbirliğini başlatmak amacıyla kabul edilen AEP, bugüne dek en başarılı alt programlardan biri olma özelliğini korumuştur.

1992 yılında düzenlenen Rio Zirvesi'nin ardından ortaya çıkan yeni kavramlar ve gelişmeler ışığında Akdeniz Eylem Planı ve bunun hukuki çerçevesini oluşturan belgelerde de değişiklik yapma ihtiyacı ortaya çıkmış ve 1995 yılında

Barselona'da bir araya gelen Akit Taraflar, revize edilmiş yeni belgeleri kabul etmişlerdir. Sonuçta, AEP, sadece deniz kirliliğini önleme boyutunu içeren bir belge olmaktan çıkarak, Akdeniz bölgesinde "sürdürülebilir kalkınma" yı hedefleyen bir araç haline gelmiştir.

Akdeniz'de biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik çalışmalar, Barcelona Sözleşmesi'nin iki protokollerinden olan “Akdeniz'de Özel Koruma Alanları Ve Biyolojik Çeşitlilik Protokolü” çerçevesinde sürdürülmektedir. Protokolün ilk hali “Akdeniz'de Özel Olarak Korunan Alanlara Ait Protokol” dür. 1995 yılında revize edilerek adı “Akdeniz'de Özel Koruma Alanları Ve Biyolojik Çeşitlilik Protokolü” olarak değiştirilmiştir. Taraf ülkelerce 1982 yılında imzalanan protokol 26 Mart 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. Ülkemiz Protokol'e taraf olduktan sonra konuyla ilgili ulusal uygulamalardan sorumlu bir otorite olarak Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nı 1989 yılında tesis etmiş ve bugüne kadar 14 adet alan Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak tespit ve ilan edilmiştir. Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyoçeşitliliğe İlişkin Protokol kapsamında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından Türkiye' de 12 adet alan özel koruma alanları listesine alınmıştır. Bunlardan 9 tanesi Özel Çevre Koruma Bölgesi olup, 3 tanesi Milli Park niteliğindedir. Bunlar; Köyceğiz-Dalyan, Foça, Fethiye-Göcek, Datça, Gökova, Göksu, Patara, Kekova, Belek, Dilek Yarımadası Milli Parkı, Gelibolu Milli Parkı ve Beydağları Milli Parkı'dır. Öte yandan protokol çerçevesinde Akdeniz foku, deniz kaplumbağaları, deniz memelileri ve deniz vejetasyonuna ait nesli tehdit ve tehlike altında olan türlerin korunmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Bu protokolün tarafları uluslararası örgütlerle işbirliği içinde uyulacak ortak ilkeleri ve ihtiyaç duyulursa aşağıdaki konulara ilişkin standartları veya ölçüleri oluşturacaklar ve kabul edeceklerdir.

- a) Koruma alanlarının seçimi
- b) Koruma alanlarının kurulması
- c) Koruma alanlarının yönetimi
- d) Koruma alanları ile ilgili bilgilerin belirlenmesi

Ülkelerin özel koruma alanları hakkındaki çalışmaları, bibliyografik araştırmalar ve diğer verilerin bölgesel anlamda toplanması ve değerlendirilmesi

hususlarındaki çalışmalar, merkezi Tunus'ta bulunan Özel Koruma Alanları Bölgesel Faaliyet Merkezi (RAC/SPA) tarafından yapılmaktadır.

Özel Koruma Alanlarının tespit çalışmaları ile ilgili değerlendirmelerde; ekolojik, sosyal, ekonomik bölgesel ve pratik kriterler dikkate alınmaktadır. Avrupa Konseyi'nin üyeleri arasında daha sıkı bir işbirliği gerçekleştirmek amacıyla, yabancı flora ve faunanın korunmasının ve gelecek nesillere aktarılmasının, estetik, bilimsel, kültürel, rekreasyonel , ekonomik ve özgün değerde doğal bir miras oluşturduğunu kabul ederek, biyolojik dengelerin devamlılığında yabancı flora ve faunanın oynadığı temel rolü bilerek, yabancı flora ve faunanın bir çok türlerinin ciddi biçimde tükenmekte olduğu ve bazılarının yok olma tehlikesine maruz olduğunu kaydederek, yabancı flora ve faunanın muhafazasının, hükümetlerin ulusal amaçları ve programlarında dikkate alınması ve özellikle göçmen kuşların korunmasında işbirliğinin gerekliliği dikkate alınarak 1972 yılındaki Birleşmiş Milletler Beşeri Çevre Konferansı ve Avrupa Konseyi Danışma Meclisince dile getirilen talepleri göz önünde bulundurarak 1979 yılında Avrupa' nın "Yaban Hayatı ve Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesini (Bern Sözleşmesi)" imzalamışlardır. Ülkemiz 20 Şubat 1984 yılında sözleşmeye taraf olmuştur.

Ülkemizin taraf olduğu diğer bir sözleşme de, "Özellikle Su Kuşları Yaşam Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sözleşmesi)" İran'ın, Hazar Denizi'nin güney kıyısında bulunan Ramsar kentinde, 2 Şubat 1971'de kabul edilen uluslar arası bir sözleşmedir. Sözleşme yürürlüğe 1975 yılında girmiştir. Uluslararası Sulak Alanlar Listesi kapsamında hemen hemen 65 milyon hektarı kaplayan 900 adet sulak alan bulunmaktadır.

"Alçak gelgitte altı metreyi aşmayan deniz suyu alanlarını da kapsamak üzere doğal ya da yapay; sürekli ya da geçici; durgun ya da akar, tatlı, acı, ya da tuzlu sulu; bataklık, ıslak çayırlar turbalık ya da bataklıklar" sulak alan olarak tanımlanmıştır. Sulak alanlar, dünyanın en üretken ekosistemleri arasındadırlar. Söz konusu Sözleşme ile Akit Taraflar;

Sulak alanların temel ekolojik fonksiyonlarının, su rejimlerini düzenlemek ve karakteristik bitki ve hayvan topluluklarının, özellikle su kuşlarının yaşam ortamlarını desteklemek olduğunu gözönüne alarak,

Sulak alanların ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel olarak büyük bir kaynak teşkil ettiğine ve kaybedilmeleri halinde bir daha geri getirilemeyeceğine inanarak,

Sulak alanların giderek artan şekilde kaybına sebep olacak hareketleri şimdi ve gelecekte durdurmayı isteyerek,

Su kuşlarının mevsimsel göçleri sırasında sınırlar aşabildiğini ve bu yüzden uluslar arası bir kaynak olduğunu tanıyarak,

Sulak alanların ve onlara bağlı bitki ve hayvan topluluklarının korunmasının, ileri görüşlü ulusal politikalarla, koordineli uluslar arası faaliyetlerin birleştirilmesi yoluyla sağlanacağından emin olarak sözleşmeye taraf olmuşlardır.

3.5. TÜRKİYE'DE ÇEVRE'NİN YÖNETİM VE ORGANİZASYONU

3.5.1. Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Çevre Yönetimindeki Yeri

Türkiye, çevre konusunun doğrudan anayasanın içinde yer aldığı birkaç ülkeden bir tanesidir. 1982'de yürürlüğe giren anayasanın 56'ncı maddesi "herkesin sağlıklı ve düzgün bir çevrede yaşama hakkı vardır. Çevreyi geliştirmek ve çevre sağlığını korumak çevresel bozunmayı önlemek devletin ve halkın sorumluluğundadır" hükmünü içerir. Bundan başka, Anayasada kıyı bölgeleri, doğal, tarihi, kültürel zenginlik ve ormanlarla ilgili pek çok madde ve alt maddeler bulunmaktadır. Burada, Anayasanın sadece vatandaşların sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkına sahip olmasını değil aynı zamanda onların çevreyi koruma ve geliştirmede görev ve sorumluluklarının olduğunu belirtmesi dikkate değerdir.

2872 sayılı Çevre Kanunu 1983 yılında yürürlüğe girmiş olup, yasa, kirleten öder prensibinin tipik bir uygulamasıdır. Yasa, kirliliği kaynaktan önleme, çevreye zarar verecek eylemleri yasaklama, Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) çalışmalarını yaptırma, hassas doğal bölgeleri koruma, çeşitli tip kirlenmelerin önlenmesi için yönetmelikler oluşturma (kimyasal, tehlikeli, katı, sıvı ve gaz atıkları ile gürültü kirliliği), ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edici çevresel bir araç olarak kirlilik önleme fonunu oluşturma gibi bir dizi önlemi ortaya koymaktadır. Katılımcı eylemleri teşvik etmek için Ulusal Çevre Şurası, Çevre Yüksek Komisyonu ve Yerel Çevre Komiteleri yasa içinde tanımlanmış ve kurulmuştur. Çevre Kanununun

uygulanması için bütün yönetmelikler benimsenerek yürürlüğe sokulmuştur. 1980'lerde benimsenen Hava Kirlenmesi Kontrolü, Su Kirliliği Kontrolü, Gürültü Kirliliği Kontrolü gibi yönetmeliklerden sonra, 1990'lı yıllarda Katı Atıklar, Hastane Atıkları, Kimyasal Atıklar ve Tehlikeli atıkların Kontrolü Yönetmelikleri son hallerini almıştır. Buradan yola çıkarak, Türkiye'de çevre kirliliğini önleyecek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak yasal altyapının hemen hemen eksiksiz olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak, sorunlar teoride olmayıp uygulamada ortaya çıkmaktadır. Çevre Kanunundan önce yürürlüğe girmiş kanunlara ek olarak, bu yönetmeliklerde ortaya konulan hak ve sorumluluklar çevre koruma uygulamalarında gerçek bir karmaşa oluşturmaktadır. Çevre Bakanlığı'nın çevre koruma konusunda doğrudan sorumluluğu olmayıp, başka kurum ve idarelerin sorumlulukları ile iç içe geçmiş durumdadır. Bundan başka, sanayi ve inşaat sektörleri çevresel etkileri hiçbir şekilde öncelikli olarak dikkate almamaktadırlar. Bayındırlık, Enerji ve Sanayi gibi bakanlıklar çoğu kez Çevre Bakanlığı ve Devlet Su İşleri gibi diğer çevre koruma ile ilgili kuruluşlar ile zıt düşmektedirler.

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye, çevresel bozunma ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ayrımı henüz açıklığa kavuşturmamıştır. Türkiye'nin hukuki yapısı, kontrol ve ceza üzerine formüle edilmiş olup teşvik edici ya da cesaret kırıcı mali ve/veya yönetsel araçları içermemektedir. Çevre ile gelişme arasında uyumdan çok rekabet olması bir kuraldır. Genellikle, uygulamalar bu rekabetin sonuçlarına göre yapılmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'de bir yatırımı uygulama aşamasında durdurmak, para ve diğer cezaların da içinde olduğu tedbirlerin zayıf olması yüzünden çok zordur. Ayrıca, yatırım bir defa sonuçlandığında, o yatırım bir "milli servet" olarak benimsenmekte ve tanımlanmakta bu nedenle iptal edilmesi veya ortadan kaldırılması imkansız hale gelmektedir. Böyle durumlarda en kolay çözüm kirleten öder prensibinin uygulanması olarak görülmektedir. Maalesef bu prensip "her yer bedeli ödendiği müddetçe kirletilebilir" prensibine dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak, hükümetler ve kamu arasında pek çok tezat görüş ve kararsızlık oluşmakta, hatta uzlaşmaya gidilemediği durumlarda yoğun halk direnişleri ortaya çıkmaktadır. Akkuyu'daki Nükleer Enerji Santrali Projesi, Isparta Havalimanı, Bergama Altın Madeni İşletmesi, Karadeniz Duple Yolu, Gökova Termik Santrali

İşletmesi, Fırtına Deresi Hidroelektrik Santrali İnşaatı bu gibi çatışmaların en önemli örnekleri olarak sayılabilir.

Türkiye'nin kurumsal çerçevesi merkezi ve yerel yönetim olarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiye'de 80 il, 842 ilçe ve 3.200'den fazla belediye bulunmaktadır. Merkezi hükümetin idari yapısı merkezi, bölgesel ve yerel organizasyonları içermektedir. Merkezi yönetim çevre politikalarının gelişmesinden ve bu politikaların uygulanmasına yönelik idari çerçevenin kurulmasından sorumludur. Dolayısıyla çevre kurumlarının içerisinde Çevre Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı'na çevre koruma konusunda önemli roller düşmektedir.

1978 yılında Devlet bakanlığının yetkisi altında Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Ağustos 1991 tarihinde, Çevre Müsteşarlığı Çevre Bakanlığı'na terfi etmiştir. Milli Çevre Şurası, Çevre Yüksek Kurulu ve Yerel Çevre Kurulları, bakanlığın danışma organlarıdır. Özel Çevre Koruma Kurumu, ulusal çevre yönetimi konusunda bakanlığın en önemli alt birimlerinden bir tanesidir. Bakanlık olarak tanımlanan Çevre Bakanlığı, işlerin koordinasyonunu yapmakta ancak uygulamasına karışmamaktadır. Bu yüzden kontrol ve uygulamaların takibinde yetki eksikliğinden şikayet etmektedirler. Bundan başka personel eksikliği, diğer bakanlıklara kıyasla daha düşük bütçeye sahip olması, Çevre Bakanlığı'nın sıkıntıları arasındadır.

Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olan Devlet Planlama Teşkilatı özellikle kamuyu ilgilendiren ekonomik veya sosyal alanlarda stratejik planlamalardan sorumludur. Devlet Planlama Teşkilatının en önemli aracı, devletin temel stratejik eylem belgesi olması itibarıyla, beş yıllık kalkınma planlarıdır. Bundan başka, Devlet Planlama Teşkilatı, stratejik planın hedefleri ile ilgili tüm kuruluşların yatırımlarını kontrol eden ve onaylayan kuruluştur. Bunun sonucunda, pek çok durumda, Devlet Planlama Teşkilatı yatırımların kontrol edilmesi görevini Çevre Bakanlığı'ndan daha fazla üstlenmiştir. Su kaynaklarının ve kıyı alanlarının yönetimi çeşitli kuruluşlar tarafından yapılmaktadır.

Tarım, Orman, Sağlık, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Sanayi ve Ticaret, Turizm Bakanlıklarının hepsi yatırımcı kuruluşlardır ve çevreye karşı sorumluluk taşımaktadırlar. Aynı zamanda Devlet Su İşleri, Elektrik Etüt İdaresi, Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü, Güneydoğu Anadolu Projesi İdaresi, İller Bankası gibi ihtisaslaşmış kuruluşlar ise çevre politikalarının uygulanmasında rol

oyunmaktadır. Genellikle, atıksu, hava kalitesi, katı atıkların yönetimi ile doğrudan ilgili olup ihtisaslaşmış kuruluşların kendi projeleri içerisine çevresel duyarlılığı entegre etmek veya danışma birimi olarak çalıştırmak maksadı ile kendi çevre bölümleri bulunmaktadır. Ancak, zaman zaman bu kuruluşlar ile diğer ilgili ortaklar arasında -Devlet Su İşleri'nce yapılması planlanan bazı baraj inşaatlarına verilen tepkiler gibi- anlaşmazlıklar göze çarpmaktadır. Enerji ve Ulaştırma sektörlerinde diğer sektörlerle kıyasla sürdürülebilir kalkınma endişeleri daha yüksektir. Bu sektörlerdeki temel yatırımlar planlama aşamasında karşı etkileri en aza indirmek için ÇED yönetmeliğine tabi tutulsalar da, çoğu kez ÇED uygulaması bir önceki bölümde bahsedildiği gibi istenen etkiyi gösterememektedir.

Güney Anadolu'da rastlanan olumsuz kitle turizmi gelişmelerine rağmen, turizm diğer sektörlerle oranla çevre ile daha fazla uyum içinde olmaya çalışan bir sektördür. Turizm yatırımcıları kendi içlerinde öz denetim mekanizmalarını kurma çabası içerisindedirler. Pek çok girişimci, müşterileri için ekolojik aktiviteler ve programlar geliştirmişlerdir. Alternatif turizm faaliyetleri çevreyi korumayı teşvik etmektedir. Ekoturizmin bölgesel programları bazı Özel Koruma alanlarında, Karadeniz Çevre Programı bünyesinde ve Silifke gibi birkaç belediyede gelişmektedir.

Çevreyle son derece ilgili olan tarım sektörü ise ne yazık ki çevrenin bozunmasına sebep olan bir sektör durumundadır. Bu sektöre verilen sübvansiyonlar, genellikle çevre duyarlılığı altında toprak kaynaklarının kullanımının sürdürülebilirliğine göre tasarlanmamıştır. Türkiye'nin en büyük projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi, çevre konuları üzerinde çeşitli endişeleri de beraber getirmekte ve bu konuların stratejik eylem planı içine dahil edilmesi UÇEP'in öncelikli alanları arasında yer almaktadır.

Devlet operasyonlarını çevreye uyumlu hale getirmek (yeşilleştirme) eylemleri sadece kavramsal aşamadır. Kaynakların etkili kullanımı veya üretimi için, çevre icraatını geliştirmek amacıyla, hükümetin hiçbir resmi politikası bulunmamaktadır. UÇEP, devletin her seviyesinde öncelikli olarak çevre bilincinin geliştirilmesi gereksinimini tanımlamakta, aynı zamanda çoğu devlet görevlisinin çevre yasaları ve uygulanacak yönetim politikaları hakkında bilgi sahibi olmadığını

vurgulamaktadır. Ancak, devlet yetkililerini eğitmek veya çevre bilincini gündelik yaşama geçirmek için, UÇEP'te özel bir proje önerilmemektedir.

Çevreye karşı duyarlılık prensibi bakanlıkların ve diğer kamu idarelerinin karar verme süreçleri içine dahil edilmelidir. Çevre Yönetim Sistemleri (ÇYS) devletin her bir seviyesi için planlanmalıdır. Çevre için Politik istek ve taahhütler güçlendirilmelidir.

Türkiye'de çevre ile ilgilenen 22 kurum ve organizasyon ile 24 yasa mevcuttur. Bunlar çevre yönetimini kolaylaştırmak yerine, karmaşık bir durum yaratmaktadır. Özel coğrafyalar ve sektörler için bile farklı çevre planlama kavramları ve yönetim mekanizmaları bulunmaktadır.

Çevre Yönetimi konusunda Türkiye'de en önemli araç 1998 yılında tamamlanan Ulusal Çevre Eylem Planıdır. UÇEP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı desteği ile hazırlanmış olan bir belge olup Ulusal Gündem 21 için stratejik bir rehberdir. UÇEP'in hazırlanması Çevre Bakanlığı'nın teknik desteği ile Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülmüştür. UÇEP süreci Türkiye'nin temel çevre endişelerini tanımlayarak ve ülke çapında etkili bir dizi çevre yönetim sistemlerini geliştirmek için bir takım yeni önlemler ortaya koyarak geniş çapta kamu ve özel sektör katılımını sağlamayı hedeflemektedir. Kurumsal yetki ve prosedürün ahenk içinde olması, yasal çerçevenin uygunluğu, ekolojik havzalarının tayini, yerel çevre eylem planlanması, Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) uygulamalarının daha etkin olması, çevre eğitiminin üzerinde durulması, atık yönetiminin geliştirilmesi, kentlerde gecekondü sorunlarına çözüm getirilmesi, kıyı bölgelerinde yönetimin geliştirilmesi ve Güney Anadolu Projesi içerisindeki çevre yönetimi gibi acil konular UÇEP'in kapsamı dahilinde olup yeni ve gelişmiş yönetim araçlarının çevreci bir yaklaşımla kullanarak hizmet sunulması hedeflenmektedir. Çevre Bakanlığı, UÇEP'in uygulanması sırasındaki takip ve işbirliğinden sorumlu kuruluştur. Devlet Planlama Teşkilatı ise, beş yıllık kalkınma planlarına UÇEP politikalarını dahil etmek zorundadır. Ancak açıkça ifade edilmelidir ki, UÇEP'in değerlendirilmesi ve izlenmesi, ya da gerekli görüldüğü durumlarda geliştirilip düzenlenmesi üzerine henüz hiçbir mekanizma önerilmiş değildir. Türkiye'de pek çok farklı kuruluş tarafından hazırlanmış, çok sayıda çevre planı mevcuttur. Şu da belirtilmelidir ki, 22 kuruluş çeşitli kanunlar çerçevesinde çevre planları hazırlama yetkisine sahiptir. Bu

durum çevre koruma hızını yavaşlatmaktan öte kuruluşlarda ve yönetmeliklerde kargaşaya neden olmakta ve pek çok durumda çevrenin korunması girişimlerine ket vurmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan planlar, Çevre Bakanlığı tarafından Kıyı Bölgeleri Yönetim Planları, Ormanlık Müsteşarlığı tarafından hazırlanan Orman Yönetim Planları, Milli Parklar, Oyun ve Yaban Hayatı Müsteşarlığı tarafından hazırlanan uzun vadeli kalkınma ve yerel kalkınma planları, Özel Çevre Koruma Kurumu (ÖÇKK) tarafından hazırlanan yönetim planları, Orman Köyleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Orman Köyleri Kalkınma Planları, Karadeniz Çevre Programı tarafından hazırlanan Bölgesel ve Ulusal Çevre Eylem Planları, turizm, ulaştırma, enerji ve su temini gibi sektörel politikaları tayin eden master planların hepsi, benzer biçimde çevre yönetimine hizmet eden planların örnekleridir. Anlaşılacağı gibi bu planlardan pek çoğu, aynı bölgesel, hukuki, coğrafi ve kurumsal sınırlar içerisinde birbiri ile örtüşmektedir.

Yönetmeliklerin ve mevcut planlama sınırlamalarının uyumunun izlenmesi çeşitli kurum ve kuruluşlar arasında dağıtılmıştır. Ancak pek çok durumda, sorumluluklar çok açık değildir ve birbirine karışmış durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum hatalı kontrol ve izlemeyi de beraberinde getirmekte ve çoğunlukla çevresel konularla ilgili itiraz ve davalar, ilgili kurumların yetki ve sorumluluk haklarının tartışılması gerekçesi ile askıya alınmaktadır.

Çevresel konularında yaptırım gücünü nakit cezalar ile, sözleşmelerin ve işlerin feshi tehdidi sağlamaktadır. Hapis cezası yaygın olmamakla birlikte çevresel olaylarda uygulanabilirliği tartışma konusudur. Mevcut yönetmeliklerin uygulamalarının düzenli olarak izlenememesi, çevreci bir yönetim yaklaşımı için yerel yönetimleri daha az etkili kılmaktadır. Sonuç olarak yaptırım sisteminin etkisi gerektiği ölçüde kuvvetli değildir.

Arazi kullanımı planlaması genellikle Bayındırlık Bakanlığı'nca geliştirilen ve onaylanan bölgesel planlar yolu ile yönetilmektedir. Bölgesel planlar, kentleşme, endüstriyel kalkınma, turizm potansiyeli olan ve tarımsal sahaları koruma ve şehirleşmeyi kontrol amaçlı özellik taşıyan alt bölgeler için geliştirilmektedir.

Şehir planları master planlar olarak hazırlanmakta ve uygulama planları yerel yönetimlerin onayına tabi tutulmaktadır. Bu planların geliştirilmesi ve onayından sorumlu belediye personelinin teknik bilgi ve yeteneğinin eksikliği,

politik kaygıların planlamaya yansımaları, şehir planlarının uygulanması sırasında ortaya çıkan sorunların başında gelmektedir.

En önemli düzenleyici araçlardan biri olan ve 1997 yılında değişiklik gören Çevre Etki Değerlendirme (ÇED)'in yasal çerçevesi AT prosedürleri ile uyum göstermektedir. 1993 yılında çıkarılan ÇED yönetmeliğinin yerine geçen yeni yönetmelik, altyapı, enerji, endüstri ve imar gibi çeşitli sektörlerin uygulama aşamasında ortaya çıkan sorunları gidermeyi amaçlamaktadır. Mevcut yönetmelik uygulama aşamasında yeni sayılmasına rağmen, pahalı ve bürokratik işlemlerinin bol olması bakımından sayısız eleştiriye maruz kalmaktadır. ÇED, 1993 yılından beri çevre yönetiminin uygulanmasında en güçlü araç olmasına rağmen, işleyişindeki iki önemli engel, prosesine katkı koyacak teknik personel azlığı, değerlendirmelere yardımcı olacak veri tabanı eksikliği ve konuyla ilgili düzenlenmiş bilginin yetersiz oluşudur. Bu nedenle önemli yatırımlar gerçekleştirilirken endişe ve tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Prensipte ÇED uygulamaları halk katılımını teşvik etmektedir. Ancak bu katılım hazırlık aşamasında sadece belli bir süre için mümkün olduğundan yeteri kadar etkili olmamakta ve projeye eleştiriden başka bir katkı getirmemektedir. Bu sınırlı katılım prosedürü bile taslak ÇED raporunun hazırlanmasından sonra gerçekleştirilmekte ve katılımcıların sadece kişisel fikirleri dikkate alınmaktadır. Bu nedenle ÇED toplantılarında iki farklı taraf bulunmaktadır. Bir tarafta, projeden kar amacı güdenler, bu kesimin uzmanları ve profesyonel lobicileri, diğer tarafta ise, çevre halkı, sivil toplum kuruluşları ve az sayıda teknik uzman bulunmaktadır. Sonuç olarak halk toplantıları genellikle bir yanda basit ve sağlıksız aldatmacalarla bütünleşmekte, diğer yanda katılımcıların abartılı ve duygusal tepkileri ile sonuçlanmaktadır. ÇED'in süreci projelerin uygulama aşamalarında etkili bir izleme ve takip prosedürü olduğu takdirde verimli olarak kabul edilebilir. Türkiye'deki ÇED uygulamalarında görülen büyük bir eksiklik bu durumun gerçekleşmemesidir. Sonuçların izlenmesi için hiçbir gösterge belirlenmemiş olması bir yana, izleme iş için gereken personel, laboratuvarlar ve araçlar da mevcut değildir.

ÇED'in Çevre Bakanlığı'nın yaptığı bürokratik işlerden biri olmaktan çıkıp, bakanlıkların ve kuruluşların önemli yönetim araçları arasında sayılması kesinlikle gerekmektedir. Dolayısıyla ÇED'i tanımlamak ve sürdürülebilir kalkınma için gerekliliğini açıklamak Türk hükümetinin yeşilleştirme projesinin önemli bir kısmını

teşkil etmelidir. Mevcut durumda, ÇED'in Türkiye'nin genel planlama kavramına ve sektörel politikaların içine dahil olduğu söylenemez. Bunun nedeni kurumsal ve kanuni çerçeve ve mekanizmalardan kaynaklanan sınırlamalar olarak gözükmektedir. Mevcut ÇED yönetmeliği çevreye daha az zarar verecek bir uygulamayı yürütmek için bir düzenleyici araç olarak işlev görmektedir. Ne var ki çevreye uygun bir yönetim için alternatif bir yöntem geliştirememektedir. Deşarj limitleri endüstriyel faaliyetlerin çevre ile uyum sağlayabilmesi için zorlayıcı güçlerden bir tanesidir. Bu limitler Çevre, Sağlık, Turizm, Sanayi Bakanlıkları, merkezi yönetimlerin yerel temsilcilikleri, Büyükşehir Belediyeleri ve yerel belediyeler ve diğer belediye kuruluşları gibi pek çok kurum ve kuruluş tarafından kontrol altında tutulmaktadır.

Çevre Bakanlığı ile diğer bir takım sanayi grupları (maya, şeker, kağıt, deri ve tekstil endüstrileri) arasında imzalanmış olan gönüllü anlaşmalar çevre yönetiminde en önemli ve güvenilir araçlardan biridir. Ancak politik engeller ve karşılaşılan idari ve teknik sorunlar bu tip anlaşmaların başarılı bir biçimde uygulanmasına engel teşkil etmektedirler. Prosedürlerin takibi yeterince etkili yapılmamaktadır ve anlaşmaların teslim tarihleri (arıtmaya tabi tutulmamış atıkların deşarjları gibi bazı kalemler) genellikle ertelenmektedir. Sonuç olarak, pek çok durumda bu anlaşmalar endüstrileri zorlamak yönünde değil yönetmeliklerde zaten mevcut olan yaptırımların ertelenmesinde kullanılmaktadırlar.

Türkiye'de kamu sektörü yatırımları kirlilik kontrolü ve azaltılması doğrultusunda hacimli yatırımları içermektedir. Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Kalkınma Bankası, İller Bankası, Organize Sanayi Bölgeleri İdaresi, Devlet Su İşleri, çeşitli belediyeler, Belediye Birlikleri, Bölgesel Özel İdare Fonları, Toplu Konut İdaresi bu prosesin içine dahil olan idarelerdir. Sistemdeki en önemli hata, bir çok durumda yatırım tamamlandığında, mali ve teknik desteği veren kamu kuruluşunun yatırımın işletilmesinden sorumlu tutulmamasıdır. Bir başka deyişle, kamu kuruluşları yatırımın başarısı veya hatalarının sorumluluğunu taşımamaktadırlar. Bu durum mevcut kamu harcamaları kapsamında optimum kaynak tahsisini önlemektedir. Atıksu arıtma tesisleri bu tartışmayı doğrulamak için uygun bir örnek olabilirler. Mevcut olarak, kamu harcamaları ile inşa edilen bazı arıtma tesisleri, yetersiz teknik eleman, tesisin uygun olmayan işletme ve bakımı, işletme maliyetlerinin yüksek oluşu, diğer arıtma tesisleri ile şebeke bağlantılarının

olmaması, çamur artıma tesislerinin olmaması ve belki de eski teknolojiler seçilmesi gibi sebeplerden dolayı işletilememektedirler.

Bir kamu kuruluşu olarak İller Bankası, belediyelerin, özel idarelerin ve köyler gibi yerel yönetimlerin kalkınmasına destek olmak amacı ile 1945 yılında kurulmuştur. Öncelikli olarak, kredi temini ve teknik destek hizmeti veren kalkınma ve yatırım bankası görevini icra etmektedir. Sermayesi hükümetin tahsis ettiği kamu kaynaklarından ve çalışmaları sırasında elde ettiği gelirlerden oluşmaktadır. İçme suyu temini, kanalizasyon inşaatları, haritalama, kalkınma planları ve projelerinin hazırlanması yatırımları gibi çevre konularında hizmet vermektedir. Finansal fonksiyonunu temel olarak yatırımlar için verdiği kredilerle gerçekleştirir ve bu krediler prensip olarak Türkiye’de uzun vadeye yayılır ve düşük faizlidir. Yerel yönetimlere kısa ve uzun dönemli borçlar sağlamaktadır. İller Bankası'nın kamu yatırımları içerisindeki ortalama payı %2 mertebesindedir. Şüphesiz, İller Bankası kuruluşunun ilk yıllarında beklenen görevlerini yerine getirmiştir. Yıllar geçtikçe, artan talep ve genişleyen hedeflere karşın kendisini hızlı bir şekilde yenilemesi ihtiyacı doğmuştur. Banka mevcut durumda, sistem içerisinde gelişen politik müdahaleler sonucunda doğan verimsizlikten ötürü pek çok eleştiriye maruz kalmaktadır. Dağıtımların daha tarafsız olmasına olanak sağlayan açık şekilde tanımlanmış bir politika mevcut değildir. Bunun sonucu olarak, iyi bir fizibilite çalışması olmayan proje uygun olmayan bir yatırıma dönüştüğünde, kredi alan kuruluşlar hedeflerini bir başka kaynaktan kredi alma şansını zorlamaya yöneltmektedirler. Açıkça anlaşılmaktadır ki, Banka seçeneklerini belirlerken yatırımlarından geri dönüş sağlamayı amaç edinmemektedir.

Geleneksel yatırım bankalarının yaptığı işler, İller Bankası bünyesinde artık görülmemektedir. Sonuç olarak, bankanın verimini arttırıcı, bunu kendi kendini denetleyen bir yapıya dönüştürücü, sadece teknik kapasiteyi kuvvetlendirici değil aynı zamanda mali yönetim ve kaynakların doğru şekilde yönetilmesini teşvik eden bir politika izleyici, yeniden yapılanma tartışmaları devamlı gündeme gelen bir konudur.

Kaynakların etkili ve verimli şekilde kullanılmasında doğrudan sorumlu olmaları bakımından, belediyeler çevre yönetimi içinde hassas bir role sahiptirler. Yerel yönetimlerin, yerel kamu sabit sermaye yatırımları içindeki payı son yıllarda

%20'lere ulaşmıştır. 1990'lı yıllardaki yerel yönetimleri güçlendirici devlet politikaları, belediyelere daha yüksek miktarlarda gelir aktarma ile sonuçlandırılmıştır. Ancak buna rağmen, yerel hizmetler ve belediyelerin diğer sorumlulukları için tahsis edilen bütçe, masrafları karşılamada yetersiz kalmaktadır.

Belediyeler yatırımlarını, genel bütçeden gelen ödenekler, hazine garantisi ile alınan uluslar arası borç ve krediler, çeşitli fonlardan gelen transfer ve diğer öz kaynaklardan yaratılan fonları kullanarak yapmaktadırlar. Belediyelere devlet tarafından dağıtılan gelirler, son nüfus sayımında belirtilen resmi nüfus verilerini esas alarak dağıtım yapmaya yetkili olan İller Bankasında tutulmaktadır. Genel bütçe vergi gelirlerinden yerel yönetimlere, vergi payları ve hibeler yolu ile ayrılan nakillerin oranı, 1990 yılında %37 ile en üst noktasına ulaşmıştır. Belediyenin çevre ile ilgili idare içi gelirler arasında, su temini ücretleri, kanalizasyon hizmetlerinin kullanım ücretleri, kanuna uymama neticesinde uygulanan cezalar ve temizlik vergileri sayılabilir. Yine de bu kaynaklar Büyükşehir belediyelerinin ve hatta diğer ilçe belediyelerinin bile tüm ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın onaylama prosedürüne ve Hazinesinin garanti vermesindeki sınırlamalara rağmen, uluslararası kredi kuruluşları, altyapı yatırımlarının öncelikli mali kaynağı olarak, belediyeler tarafından sıkça tercih edilen kuruluşlardır

3.5.2. Özel ve Gönüllü Kuruluşların Çevre Yönetimindeki Yeri

Özel sektör tarafından yapılan çevre yatırımları son on yılda ivme kazanmış olmasında rağmen, çevre yatırımlarının miktarını gösteren resmi çalışmalar henüz bulunmamaktadır. Denetimsel araçların daha sertleşmesinden ötürü, özel sektör, öncelikli olarak yatırımlarını arttırmıştır. Ancak, yeni yönetmelikler ve eklerinde belli sektör tanımlamalarının daraltılması, her sektör için deşarj ve emisyon standartlarının belirtilmesi gibi yeniliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut durum, üretim kapasitelerine bakılmaksızın geniş bir sektörel sınıflandırmaya dahil edilen firmaların uygun olmayan arıtma teknolojilerinin kullanılmasına sebep olmaktadır. Özel sektörün yatırımlarını son on yılda arttırmasının bir diğer temel sebebi de pazar içindeki rekabeti yakalamak için uluslararası standartlara uymak zorunda kalmasıdır. Sektörel olarak değerlendirildiğinde, bazı sektörlerin kirlilik giderme ve kontrol

teknolojilerine –öncelikle atıksu arıtma tesislerine- belirgin oranda yatırım yaptıkları gözlenmektedir. Özel sektörün bu belirgin yatırımlarına rağmen, uygun izleme sistemlerinin olmaması ve yatırımların yetersizliği, genellikle mevcut arıtma tesislerinin verimsiz kullanımını beraberinde getirmektedir.

Çevre politikaları, özel sektörü kirlilik düzeylerini azaltmaları için zorlayıcı yönetmelikler içerse de, Pazar mekanizmaları yolu ile kirliliği üretimde önlemek için alınacak tedbirleri yeteri derecede teşvik etmemektedir. Sübvansiyonlar finansman bölümünde açıklandığı gibi, çevreye dost üretimleri teşvik etmesi açısından devlet tarafından kullanılan tek ekonomik araçtır.

Türkiye'de 45.000-55.000 arasında Sivil Toplum Kuruluşu bulunduğu ve bunların toplam 3.500.000 üyesi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak istatistiksel çalışmalarda bu sayının en fazla 1.800 tane toplam üye sayıları ise 130.000 olduğu görülmektedir. (Türk Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı, 1996). Çevre koruma ile ilgili olarak 1996 yılındaki verilere göre 63'ü dernek, 8'i vakıf, 6'sı kulüp, 33'ü valilik tarafından yönetilen bölgesel dernekler ve 3'ü diğer organizasyonlar olmak üzere toplam 113 adet organizasyon bulunmaktadır. Bu organizasyonların 64 tanesinin Çevre Bakanlığı ile hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. 47 tanesi ise Çevre Bakanlığını orta derecede başarılı bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Yine bu kuruluşlardan 77 tanesi o güne değin Çevre Bakanlığı'na hiçbir proje önerisi getirmemişlerdir. Aynı araştırmaya göre, çevre STK'larının %70'i en az bir çevre problemini çözümü sırasında başarılı olduklarını iddia etmektedirler. Aynı grubun %80'i ise kendi faaliyetlerini mali, örgütsel ve teknik sebeplerden dolayı yetersiz bulmaktadır. Üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise, faal durumda bulunan STK'ların sayıları hakkında dahi güvenli istatistiksel bilgi bulunmamasıdır.

Türkiye'de çevre konularına halk katılımı siyasi partilerin, profesyonel kuruluşların, çevre ile ilgili STK'ların, yerel belediyelerin, basın kuruluşlarının ve belli oranda özel sektörün liderliğinde gerçekleşmektedir. Bu katılımlar, çevre sorunlarına çözümler getirmek ve çevreyi tehdit eden ve kirlilik problemleri yaratan kararlara, planlara ve sürmekte olan faaliyetlere tepki göstermek şeklinde gerçekleşmektedir.

Çevre konularına halkın katılımı demokratik toplumlarda olağan bir durumdur. Çevre yönetiminin kurumsal olduğu ülkelerde katılım daha etkili

olmaktadır. Halk katılımının, halkı bilgilendirme seviyesinden başlayıp yaşadıkları çevre için karar verme prosesine katkı koymaya kadar devam eden aşamalarda gerçekleşmektedir. Türk çevre yönetim sisteminde, sınırlamalara rağmen, karar verme mekanizmalarına entegre olacak halk katılımları mevcuttur. Örneğin, halkın yerel çevre komitelerine, ÇED sürecine, Orman Mahkemelerine gözlemci ve danışman olarak katılmaya hakları vardır. Daha da ötesinde, fiziksel çevreyi şekillendirecek imar planlarını kabul etmemeye ve üçüncü taraf olarak mahkemeye başvurmaya hakları bulunmaktadır.

Türk yasaları, çevre konularında gerçek kişilerin ve STK'ların kişisel zararları kanıtlamamış olsa dahi doğrudan mahkemeye başvurma hakkını tanımaktadır. Benzer olarak, Çevre Kanununun 30'uncu maddesi, herhangi bir çevre olayından zarar görmüş ya da bu konuda bilgisi olan tüm kişi veya kuruluşları mahkemeye başvurmaya ve bu özel faaliyetin durdurulması için soruşturma açtırmaya hak tanımaktadır. Çevre kanununun bu maddesi, çevre sorunlarına olumlu olarak katkı koymaları bakımında vatandaşlar için önemli bir araçtır.

Çevre konularına ve karar verme proseslerine en uygun katılım yolu, tüm kesimden halkın kendi yerleşim bölgelerinde katılması ve bunu bir yönetim mekanizması içerisinde gerçekleştirmektir. Belediye Kanununun 15'inci Maddesi her bir vatandaşa belediyesindeki yönetime katılma hakkı tanımaktadır. Belediyelerin hiçbirinde, halk danışma kurullarından başka, bu şekilde bir mekanizma geliştirilmemesine rağmen, kent meclis toplantıları teorik olarak vatandaşlara açık olmakta ve halk yönetime kendi seçtikleri adaylar sayesinde katkı koyabilmektedirler. İmar planları, 30 gün süresince kent meclisi onayından sonra halkın değerlendirmesine açık tutulmaktadır. Bu süre zarfında, vatandaşlar veya kuruluşlar son onayı vermeye yetkili olan makamı uyarma, veya bu planlar yüzünden zarara uğrama söz konusu olduğunda idari mahkemelere başvurma hakkına sahiptirler. Aynı madde, vatandaşların mahkemeye sadece kendi çıkarlarını için değil, aynı zamanda kamunun çıkarlarını korumak için başvurabileceğini belirtmektedir. Sadece halk katılımının gerekeceği durumlarda, belediye başkanları halkı karar verme prosedürüne yardım etmesi için oy vermeye davet etmeleri gerekmektedir.

ÇED prosesinde halk katılımı ÇED raporunun değerlendirme aşamasında, konu ile ilgili düşünce ve endişelerini ÇED sekreteryasına bildirilmesi ile mümkün olmaktadır. Ancak, bu süreç daha çok danışmanlık ağırlıklı olup doğrudan katılıma daha az yer vermektedir. Genellikle bu katılım halkın çevre bilincini arttırmak için gerekli bir araç olmakla birlikte, gerçekten kendi çevreleri hakkında karar vermeleri için yeteri kadar etkili değildir. Mevcut yapı, ancak değerlendirmenin sonuç aşamasında şeffaf bir yaklaşımına sahiptir. ÇED prosesinin profesyonel ve gönüllülerin daha fazla katılımını sağlayacak ve tüm katılımcıları süreç içine dahil edecek yönde geliştirilmesi gerekmektedir. Hava Kalitesi Kontrolü Yönetmeliği Madde 16 'ya göre, emisyon izni gerektiren yatırımlara deşarj izni verilmesi aşamasında, kamunun durumdan haberdar edilmesi gerekmektedir. Bu prosedür sanayi yetkililerin temsilcileri tarafından örgütlenmesi gerekmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi halkın çevre sürecine katılması için bazı katılım mekanizmaları yasal olarak mevcut olmakla beraber, başkalarının da kurulmasına ve örgütlenmesine bir engel yoktur. Görülmektedir ki pek çok durumda, halk katılımı oldukça yeni ve nadir bir süreçtir. Bu sorundaki temel neden, Türk sosyolojik tarihinde örgütlenme yapılarının nadir olmasıdır. Geleneksel Türk insanı, devletine kadercı bir biçimde yaklaşmaktadır. Daha da ötesi, halk gönüllü kuruluşlara katılımında -tarihi bir prestij üstlenmiş olan vakıflar haricinde- son derece çekingen ve tedbirli olarak yaklaşmaktadır. Bunun sonucu olarak, STK'lar sağlam olarak örgütlenmiş ve duygusallıktan uzak tepkiler verecek şekilde oluşmamakta, halkın görüşlerinin net bir şekilde ifade edememekte, çevre koruma stratejilerine katkı koyamamakta ve izleyememektedirler. Daha da ötesi, STK'ların çevreye duyarlı bir yönetim geliştirmeyi başlatmaları için örnek olacak nitelikte ve eğitim ağırlıklı hiçbir projeleri bulunmamaktadır. Yerel STK'lar halkın büyük katılımı ile desteklenen yerel projelerin uygulama ve geliştirilmelerinde deneyim sahibi değillerdir.

Bu sorunların üstesinden gelmenin tek yolu, bu tip projelere katılacak kişilerin sayılarını arttırmak ve süreç içerisinde eğitmektir. Bu tip projelerin niteliğindeki ve bütçelerindeki genişleme aşamalı olarak gerçekleştirilmesine dikkat edilmelidir. STK'lar çöp sahalarının seçimi, avcılık sezonunu belirleme, koruma alanlarının yönetmeliklerinin belirlenmesi, yönetim planlarının geliştirilmesi gibi vatandaşları doğrudan etkileyen konularda proje ve eylemlere aktif olarak

katılabilirler. Sonuç olarak, halkın güveni artarak kazanılacak ve başarı hissi bir sonraki projeye daha çok bilinç ve katılımı getirecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, günümüzde, farklı amaçlar ve farklı nedenlerle, çeşitli alanlarda çok sık biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramlara yüklenen anlamlar ne olursa olsun, öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımı üzerinde uzlaşmaya varılması gerekmektedir. Bu tanımdan beklenen ise, ekonomik, sosyal ve çevresel tüm boyutları içermesidir.

Küreselleşmenin olumsuz etkilerinden en büyük zararı yoksullar ve çevre görmektedir. Bu zararın tümüyle önlenmesi için küresel ekonomik ve ticari ilişkilerde kökten bir değişiklik gerekmektedir. Ancak, yakın gelecekte böyle bir değişikliğin kolay kolay gerçekleşmeyeceği kabul edilirse, yapılması gereken, uluslar arası ekonomik, politik ve ticari ilişkileri, çevreye daha az zarar verecek şekilde düzenlemektir.

1992 yılında Rio'da yapılan Zirve'den başlayarak ekonomik, sosyal ve çevresel pek çok sorunun küresel nitelik taşıdığı, yerel birimlerin katkıları olmadan bu sorunların çözülmesinin mümkün görünmediği vurgulanmaktadır. Yerel birimlere, özellikle yerel yönetimlere sürdürülebilir kalkınma adına da büyük görevler düşmektedir. Yerel düzeyde inanılmamış ve çaba gösterilmemiş hiçbir olgunun, ulusal ve uluslar arası düzeyde başarıya ulaşma ihtimali yoktur.

Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanabilmesi, bu politikaların mekana yansıtılması ile mümkün görünmektedir. Ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirilecek uygulamaların, küresel ve uluslar arası bölgesel sürdürülebilir kalkınma politikalarından bağımsız olacağı düşünülemez. Ancak, bu etkileşim, ulusal gereksinme ve önceliklere göre yönlendirilmelidir.

Ekolojik denge ve düzeni tehdit etmekte olan çevresel problemler her geçen gün hızla artmaktadır. Sınırsız üretim ve tüketim, nüfus artışı gibi unsurlar çevre kirliliğinin artmasına sebep olmaktadır. Dünyanın pekçok ülkesinde benzer şekilde ortaya çıkan çevre sorunlarının temelinde ekonomi ve ekoloji arasındaki dengesizlik yatmaktadır. İnsanoğlu, bir yandan hızla gelişen bilim, teknoloji ve sanayi ile doğaya hakim olup ekonomik açıdan yaşam düzeyini yükseltirken, diğer yandan da doğaya zarar vermektedir.

Üretim ve tüketim faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak dünyanın tüm devletleri için önemli bir görevdir. Bu görevi yerine getirebilmek için çevre politikalarında gerekli değişiklikleri yapmak ve toplumların çevre konusundaki bilincini artırmak gereklidir. Değişimin sağlanması ise zamana ve toplumlar arasında sıkı bir işbirliğine bağlıdır. Bu çerçevede her biri çok önemli toplumsal aktörler olan işletmelere de büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından ortaya atılan “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, günümüz nesillerinin ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımla doğal kaynaklar verimli kullanılarak, atıklar azaltılarak, kaynakların tekrar kullanımı sağlanarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek çevrenin sürekli şekilde korunması sağlanmış olacaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma, çevre bilincinin hızla geliştiği, çevreyi korumakla ilgili amaçların uluslar arası ve ulusal düzeylerde her geçen gün önem kazandığı bir ortamda, işletmelerin de gözdardı edemeyeceği bir konu haline gelmiştir. İşletmeler toplumsal sorumluluğun bir unsuru olarak çevreye duyarlı yaklaşımlar benimsemektedirler. Tüketicilerin çevre bilincinin artması, çevreyle ilgili yasal yaptırımların yoğunlaşması ve çevreye duyarlı olmanın maliyetleri düşürüp karlılığı arttırarak rekabet avantajı sağlar hale gelmesi, işletmelerin ekolojik çevre konusundaki bakış açılarını radikal biçimde değiştirmektedir.

İşletmelerin ekolojik çevreye yaklaşımları 1970’li yıllardan beri toplumlardaki çevre bilincinin artmasına paralel olarak önemli ölçüde gelişmiştir. 1970’li yıllarda işletmelerin stratejileri bu konudaki yasal düzenlemelere uyum zorunluluğu ile sınırlı kalmaktaydı. 1980’lere gelindiğinde, işletmeler daha işbirlikçi

bir anlayış benimseyerek yasal ve finansal riskleri azaltmak amacıyla yasa düzenleyicilerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. 1990’larda ise, giderek artan sayıda işletme, bu işbirliği anlayışının da ötesinde daha proaktif bir yaklaşım benimseyerek, çevreyi, insan sağlığını ve güvenliğini korumak konusunda diğer şirketlere liderlik etme, öncü olma rolünü üstlenmektedir. Bu yeni öncü yaklaşımların temelinde, 21. Yüzyılda başarılı olacak işletmelerin, ekolojik çevreyi, stratejik ve operasyonel önceliklerden biri haline getiren işletmeler olacağı fikri vardır.

Kuruluşların çevreye karşı proaktif yaklaşımlarının kaynağında, başarılı çevre stratejilerinin daha yüksek kalite, maliyetlerde azalma, toplumda iyi bir imaj ve yeni pazarlara girme gibi rekabet avantajları sağlayacağına farkına varmaları yatmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda çalışmak ve rekabet avantajına sahip olabilmek için işletmeler, çevresel performanslarını iyileştirecek ve sosyal paydaşlar tarafından kendilerine yöneltilen çevreyle ilgili talepleri karşılayacak etkin stratejiler geliştirmek durumundadırlar.

Dünyada ve ülkemizde çok sayıda işletme ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı rehberliğinde çevre yönetim sistemlerini oluşturmakta ve çevreyle ilgili faaliyetlerini sistematik hale getirmektedirler. Bu kapsamda çevre politikalarını belirlemekte, çevre yönetim sistemini planlamakta, uygulamakta ve sürekli iyileştirmektedirler. Çevre yönetim sisteminin etkin biçimde işleyişi, işletme çapında bütünsel bir bakış açısıyla hareket edilmesine, tepe yönetimin tam desteğine ve çalışanların katılımına bağlı olmaktadır.

İşletmelerde çevre yönetim sistemleri ile kalite güvence sistemleri arasında önemli benzerlikler söz konusu olmaktadır. Toplam Kalite Yönetimi Yaklaşımını benimseyen işletmelerde çevre sorumluluğu da toplam kalite anlayışının bir parçası haline gelmektedir. “Toplam Kalite Çevre Yönetimi”, bu doğrultuda gelişen ve bir kuruluşun ürünlerinin ve faaliyetlerinin kalitesine katkıda bulunacak çevreyle ilgili özelliklerinin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve sürekli geliştirilmesi olarak tanımlanabilecek bir olgudur.

Çevreyi önemli önceliklerden biri olarak ele alan işletmeler, çevre yönetim sistemlerine paralel olarak, fonksiyonel alanlarda da çevre dostu uygulamalar ortaya koymaktadırlar. Çevreye duyarlı üretim stratejileri kapsamında, kullanılan kaynak

miktarının ve atıkların azaltılması ile geri kazanılması çabaları ve çevre dostu teknolojilerin kullanımı ön plana çıkmaktadır. Ürün tasarımında ve satın alma fonksiyonunda da çevreye duyarlı yaklaşımlar söz konusu olmaktadır.

Tüketicilerin çevre bilincindeki yükselme, işletmeleri çevre dostu yaklaşımlarını pazarlama stratejilerinin önemli bir unsuru haline getirmeye yönlendirmektedir. Kuruluşun toplumdaki imajının iyileşmesi ve Pazar payının artması; çevre dostu ürünlerini ve paketleme uygulamalarını doğru biçimde tanıtmasına bağlı hale gelmektedir.

Çevreyle ilgili maliyetler yükseldikçe, işletmelerin muhasebe sistemlerinde bu maliyetlerin izlenmesi ve yönetilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Finansman fonksiyonu açısından ele alındığında da çevreyle ilgili projeler için gerekli finansal kaynağın temin edilmesi önem kazanmaktadır.

İnsan kaynakları yönetimi, işletme kültürünün çevreye duyarlı özellikler kazanmasında ve çevre yönetim sisteminin etkin biçimde işleminde çok önemli bir role sahiptir. Bu çerçevede, işletme kültürünün değiştirilmesinde, motivasyon, eğitim, bilginin yayılması, şirket içindeki sosyal olaylar ve ödüllendirme gibi araçlardan yararlanılmaktadır.

Artık günümüzde, çevresel performanslarını sürekli iyileştiren ve ekolojik çevreyi stratejilerinde önemli önceliklerinden biri haline getiren işletmeler, önemli yararlar sağlayacaklardır. Ekolojik çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedefi, makro düzeyde, uluslararası ekonomik ve ekolojik politikalar bakımından işbirliğini gerektirmektedir. Bu anlamda, hükümetlere ve uluslar arası kuruluşlara düşen görevlerin yanında, mikro düzeyde, işletmelerin ve tüketicilerin de, ekolojik dengenin devamlılığını sağlamak konusunda kendilerine düşen görevlerin bilincine varmaları gerekmektedir.

Ülkemizde katı atık yönetimi konusunda bir kargaşa bulunmaktadır. Sürdürülebilir katı atık yönetimi için ülkemizde öncelikle mevcut yasal düzenlemeler bir bütün içerisinde ele alınmalı, Avrupa Birliği'ne uyum süreci için gerekli revizyonlar yapılmalı, etkin ve verimli bir yasal düzenleme oluşturulmalıdır.

Sürdürülebilir katı atık yönetimde hizmetin içeriği gereği yerel yönetimler önemli sorumluluklar üstlenmektedirler. Bu kapsamda ülkemizde yerel yönetimlerin

yapabilirlik kapasiteleri artırılmalıdır. Yerel yönetimlere ilişkin yeni yasal düzenlemelerde bu yönde önemli adımlar atılmış durumdadır. Ancak katı atık yönetimi için yerel yönetimlerde etkin ve verimli kurumsal yapılanmalar gerçekleştirilmeli, uygun yönetim metodları ve servis hedefleri belirlenmeli, düzenli kontrol mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Türkiye'nin gaz emisyon ve sıvı deşarj yükleri sanayileşmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında, bu ülkelerce gerçekleştirilen miktarların çok altında olduğu görülmektedir. Buna rağmen, sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kentleşme, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir sanayi gibi geleceğe umut dolu bir yaşam bırakmak için gerekli politikaların başka bir deyişle ile sürdürülebilir kalkınma politikalarının başarı ile uygulandığı söylenemez. Sürekli olarak artan kirlilik miktarlarını azaltmak ve kontrolsüz gelişmeyi önlemek için gerekli önlemler ve koruyucu tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardır. Çevre bilincinin tüm bu sektörel politikalar içerisine dahil edilmesi özel önem taşımaktadır. Halkın bilinçlendirilmesi ve katılımının sağlanması önemli bir araç olarak benimsenmeli ve güçlendirilmelidir.

Etkin ve verimli bir katı atık yönetimi için halk katılımı önemlidir. Bu nedenle katı atık yönetiminde halk katılımı sağlanmalı, düzenli toplama ve geri kazanılabilir atıkların kaynakta ayrıştırılması için halk bilgilendirilmeli, katı atıkların yarattığı sorunlara dikkat çekilmelidir. Okul öncesi dönemdeki ve okul çağındaki çocuklara atık yönetimi alışkanlığı kazandırılmalıdır.

Çevre Kanunu'nda yer alan kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek yetkisi Çevre ve Orman Bakanlığı'ndadır. Bakanlık, gerekli gördüğü takdirde, bu yetkisini; il özel yönetimlerine, çevre denetim birimleri bulunan belediyelere, Denizcilik Müsteşarlığı'na, Sahil Güvenlik Komutanlığı'na, Karayolları Trafik Yasası'nda belirtilen denetleme görevlilerine devredebilir.

ÖNERİLER

Günümüzde çevre kavramı sadece “doğal çevre” ile sınırlı kalmamıştır. İnsan çevresinin sadece biyolojik, kimyasal ve fiziksel öğeleriyle değil, ekonomik

sosyal ve kültürel öğeleri de çevre kavramına dahil edilmiştir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz ve yaşadığımız ortamın tamamı çevre olarak değerlendirilmiştir.

Çevreyi korumak adına yapılması gereken en önemli konu herkesin çevreyi korumak konusunda bilinçlenmesi ve eğitilmesidir. Bu eğitimle, çevreyi koruma kültürünü almış bireyler oluşacaktır. Korunan bir çevre de, belki, başka hiçbir yardıma gerek duymadan kendisini yenileyecektir. Çünkü doğal çevrenin belli bir aşamaya kadar kendini temizleme ve yenileme yetisi vardır.

Çevre eğitiminin başarılı olabilmesi için, bireyler, çevre hakkındaki bilgileri neden öğrenmeleri gerektiğini bilmeli, bu bilgileri edinmenin kendilerine ne kazandıracağını, bu bilgileri nerede, nasıl, hangi amaçlarla kullanılacağını bilincinde olmalıdırlar.

Çevre sorunlarının çözümünde, eğitimin başta gelen bir çözüm yolu olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği vardır. Kuşkusuz, toplumsal sorunların çözümü, en azından çözüm için gerekli ortamın hazırlanması, bireylerin yetiştirilmesi açısından eğitime önemli işlevler yüklenmektedir.

Gerekli çevre eğitimleri başarılı bir şekilde verildiği ve bireylerde yeterli çevre bilinci oluştuğu takdirde, toplumun büyük kesimi çevre konusunda daha hassas davranacak ve çevreyi korumak adına kendi payına düşeni yapmaya çalışacaktır.

Çevre ile ilgili ne kadar iyi eğitim verilirse verilsin, yine de toplumda, başta ekonomik nedenler olmak üzere, çeşitli sebeplerle, faaliyetlerinde çevreyi göz ardı eden kişiler bulunmaya devam edecektir. Bu ve benzeri kişilere yönelik alınması gereken aksiyonların başında ise detaylı bir çevre kanununun tesis edilmesi gelmektedir. Kapsamlı ve özellikle de maddi cezaları ağırlaştırılmış ve iyi uygulanan bir çevre kanunu insanları çevreyi korumak için daha “istekli” hale getirecektir. Böylelikle, eğitimle oluşturulmuş olan çevre bilincinin ekonomik nedenlerle sekteye uğramasının önüne geçilebilecektir.

Çevre kanunlarını daha sıkı hale getirmenin yanı sıra hükümetlerin yapabileceği bir diğer uygulama ise çevreyi korumak adına işletmelerinde yatırım yapan veya yapmayı düşünen yatırımcılara çeşitli vergi indirim, muafiyet ve istisnaları uygulanmalıdır. İşletmelerin bacaları ve atık suları için yapacakları arıtma tesislerinin, arıtma derecelerine göre muhtelif vergi indirimleri uygulanmalı, yapılan

bu indirimlerden doğan vergi kayıpları ise, herhangi bir arıtma tesisi bulunmayan veya düşük kalitede arıtım yapan işletmelere ilave edilmelidir. Böylelikle zaman içinde birçok işletme dolaylı olarak arıtma tesislerini kurmaya ve çevreye daha duyarlı ve saygılı olmaya zorlanmalıdır.

Hükümetlerin bir diğer eksik yönü ise, çıkarılan kanun ve yönetmeliklerin yeterince iyi uygulanamaması ve denetimlerin zayıf kalmasıdır. Bu doğrultuda, döner sermayeli denetim birimleri oluşturulmalı ve tespit edilen yasa ve yönetmeliklere aykırı durumlardan dolayı verilecek para cezalarından elde edilecek gelirlerin bir kısmı bu eksikliği veya aksaklığı tespit ederek cezayı düzenleyen denetim birimine aktarılmalıdır. Böylelikle yeni kurulacak denetim birimlerinin hem çevreyi korumaya yönelik çalışmaları hem de kendi kendilerini finanse etmeleri sağlanmalıdır.

Çevreyle ilgili uluslar arası boyutta yapılacak çalışmalar ise, uluslar arası boyutta, kredi derecelendirme kuruluşları benzeri, ülkelerin çevreye saygılarını derecelendiren bir organizasyon kurulmalı ve her ülkeye çevreye verdiği değerin derecesine göre not verilmelidir. Verilen bu notlar ise gümrük vergileri aşamasında devreye sokulmalı ve çevre notu düşük olan ülkelere yapılan ithalatlarda yüksek vergiler, çevre notu iyi olan ülkelere yapılan ithalatlarda ise düşük vergiler uygulanmalıdır. Uluslar arası çapta böyle bir oluşuma gidilmesi durumunda, Çin gibi çevreye duyarsız davranarak ucuza mal edip ucuza satan ancak çevreyi kirleten işletmelerin sağlamış oldukları haksız rekabet avantajlarının önüne geçilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2006). *Kalkınma ve Kalkınma Bankacılığı*. Turhan Kitabevi, İstanbul.
- Atabay, S. ve Kaçmaz, G. (2007). *Çevre Duyarlılığının Piyasa Ekonomisine Yenik Düştüğü Nokta: Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi*. Editör: Ayşegül Mengi, İmge Kitabevi, Ankara, s. 41-51.
- Ataöv, T. (2009). *Kapitalizm ve Çevre*. İleri Yayınları, İstanbul.
- Aygün, B. (2007). *Küresel ve Yerel Çevre Sorunlarının Risk Olarak Algılanması Üzerine Bir Araştırma, Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi*. Editör: Ayşegül Mengi, İmge Kitabevi, Ankara, s. 223-237.
- Başkaya, F. (1994). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Bendx, R. (1995). *Sanayileşme, Modernleşme ve Kalkınma*. Çev: İhsan Sezal, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Bezirci, P. D. (2005). *AB Sürecinde Çevre*. Tasam Yayınları, İstanbul.
- Brown, L., Flavin, C. ve French, H. (1999). *Dünyanın Durumu 1999*. Tema Vakfı Yayınları 27, İstanbul.
- Cansevdi, H. (2001). *Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası ve Türkiye'nin Uyumu*. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul.
- Chenery, H. (1988). *Handbook Of Development Economics*. North Holland, Amsterdam.
- Demirayak, F. (2002). *Biyolojik Çeşitlilik, Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma*. Tübitak Yayınları, Ankara.
- DSİ. (2009). *Su ve DSİ*. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- DİE. (2004) *Türkiye İstatistik Yıllığı 2003*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Dolun, L. ve Atik, A. H. (2006). *Kalkınma Teorileri ve Modern Kalkınma Bankacılığı Uygulamaları*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
- DPT. (1998). *Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı*. DPT Yayını, Ankara.
- Drucker, P. F. (1992). *Etkin Yöneticilik*. Eti Yayınevi, Çev: Ahmet Özden, İstanbul.
- Dube, S. C. (1988). *Modernization And Development*. Zed Books Ltd, London.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu. (1987). *Ortak Geleceğimiz*. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Yayını.

- Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Gasper, D. R. (1996). *Arguing Development Policy*. Frank Cass Publications, London.
- Gökdayı, İ. (1997). *Çevrenin Geleceği Yaklaşımlar ve Politikalar*. TÇV Yayını, Yayın No: 115, Ankara.
- Gündüz, A.Y. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikaları*. Ekin Kitabevi, Ankara.
- Halls, C., Humphrey, S., Loh, J. ve Goldfinger, S. (2008). *Yaşayan Gezegen Raporu 2008*. WWF International Yayını.
- Hamamcı, C. (1997). *Çevrenin Uluslararası Boyutlar. İnsan Çevre Toplum*. 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2008). *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*. 6. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ingham, B. (1995). *Economics And Development*. McGraw-Hill, London.
- İşgüden, T., Erkan, H., Pirili, M., Kurtuluş, H., Ceylan, T. ve Ercan, F. (1995). *Gelişme İktisadi, Kuram, Eleştiri, Yorum*. Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban A. (2009). *Çevre Politikası*. 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keynes, J. M. (2008). *Genel Teori: İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. Kalkedon Yayıncılık, Çev: Uğur Selçuk Akalın, İstanbul.
- Kuleli, Ö. ve Sonat, A. (1991). *Çevre Politikaları*. TÜSES Yayınları, Ankara.
- Kutlu, E. (2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Lewis, W. A. (1954). *Economic Development With Unlimited Supplies Of Labour*. Mahchester School.
- Llyod, R. G. (1996). *Tarihsel Perspektiften Ekonomik Kalkınma*. Çev: S. Öztürk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mengi, A. (2007). *Çevre ve Politika, Başka Bir Dünya Özlemi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Nemli, E. (2000). *Çevreye Duyarlı İşletmecilik ve Türk Sanayiinde Çevre Yönetim Sistemi Uygulamaları*. İstanbul Sanayi Odası Çevre Şubesi Yayını, İstanbul.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özsabuncuoğlu, İ. H. ve Uğur, A. A. (2005). *Doğal Kaynaklar, Ekonomi, Yönetim ve Politika*. İmaj Yayınevi, Ankara.

- Peterson, W. C. (1994). *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. Çev: Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum.
- Prokop, M. (1994). *Yeşil Yönetim*. Çev: Serpil Ural, TÇV Yayını, Ankara.
- Schmidheiny, S. (1992). *Changing Course A Global Business Perspective On Development And The Environment*. MIT Yayını.
- Seyidoğlu, H. (1996). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*. 11. Baskı, İstanbul.
- Şen, A. (2005). *Washington Konsensüs ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunları: Eleştirel Bir Değerlendirme*. Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, Isparta, s. 181-200.
- TBMM. (2008). *Küresel Isınmanın Etkileri ve Su Kaynaklarının Sürdürülebilir Yönetimi Konusunda Kurulan (10/1, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17) Esas Numaralı Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Tekel, A. (2007). *Avrupa Birliği Katı Atık Stratejisi: Sürdürülebilir Katı Atık Yönetimi ve Türkiye, Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi*. Editör: Ayşegül Mengi, İmge Kitabevi, Ankara, s. 275-285.
- Tezel, S. (2003). *İktisadi Büyüme*. İmaj Kitabevi, Ankara.
- Thirlwall, A.P. (1994). *Growth And Development*. Palgrave Macmillan Ltd, London.
- Tılfarlıoğlu, S. ve Yalçın, F. (1995). *ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi Üzerine Bir İnceleme*. Mühendis ve Makina Dergisi, Cilt: 36, Sayı: 431, Aralık 1995, s. 31-34.
- Tuxill, J. (1999). *Bitki Biyolojik Çeşitliliğinin Sağladığı Yararların Değerini Bilmek, Dünyanın Durumu 1999*. Tema Vakfı Yayınları 27, İstanbul, s. 124-148.
- Tüfekçioğlu, A. (2005). *Orman Kaynaklarının Sürdürülebilir Yönetiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. I. Çevre ve Ormancılık Şurası, Antalya.
- Türkiye Çevre Vakfı. (2001). *Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı*. Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Çeştepe, H. (2005). *Ekonomik Entegrasyon, Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Ünlü, H. (1999). *Sanayiciler İçin Çevre El Kitabı*. İstanbul Sanayi Odası Çevre Şubesi Yayını, İstanbul.
- Welford, R. (1996). *Corporate Environmental Management Systems And Strategies*. Earthscan Publications, London.
- Yaşamış, F. D. (2003). *Çevresel Etki Değerlendirmesi*. 2. Baskı, ÇEKÜL Vakfı Yayını, İstanbul.
- Yavillioğlu, C. (2002). *Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri*. Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:3 Sayı: 1 Sivas, s: 59-77.

www.cekulvakfi.org.tr

www.cevreorman.gov.tr

www.dpt.gov.tr

www.dsi.gov.tr

www.gemi.org

www.oecd.org

www.ogm.gov.tr

www.sabah.com.tr

www.tema.org.tr

www.tuik.gov.tr

www.turmepa.org.tr

www.un.org

www.undp.org

www.unep.org

www.worldbank.org

www.wto.org

www.wwf.org.tr

ÖZGEÇMİŞ

Murat Yüksek 1976 yılında Gaziantep’te doğdu. İlk, orta ve yüksek öğrenimini Gaziantep’te tamamladı. Kendisi, 2000 yılında Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ni tamamlamıştır.

CURRICULUM VITAE

Murat Yüksek was born in Gaziantep in 1976. He completed his primary and high school education in Gaziantep. He completed Economics and Administrative Science at the Gaziantep University in 2000.